

BOREC

12

1970

BOREC ☆ 1970 ☆ XXII

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

	stran
Mlada generacija, njene vrednote in revolucionarnost	929
Vinko Blatnik: Kako v »reformino reformo«	937
Tone Krašovec: Zahtevno leto	947
Mojca Drčar-Murko: Rastoča nestrpnost družbeni strukturi ZDA . . .	950
Matevž Hacc: Spreobrnjeni komisar	954
Črtomir Šinkovec: Čas v čeladi	965

SPOMINI — ZAPISI

France Potočnik: Silvestrovanje 1942	977
Roman Lemut: Braniška akcija	980
Anton Stojan-Keš: Javka	983
Ivan Križnar: Razvoj in polom slovenskega domobranstva	985
Polde Dežman: Spomini na prvo uprizoritev Razvaline življenja v par- tizanih	992
Adolf Jevšnik-Lvov: Pohod in prihod šlandrovcev v Celje	997

KULTURNA PANORAMA

Knjižna žetev 1970 (S. R.)	1002
Druga svetovna vojna (M. L.)	1005
Jürgen Thorwald: Ura detektivov (M. L.)	1007
Drago Košmrlj — Neuvrščeni (M. L.)	1008

LIKOVNA UMETNOST

Kipar Frančišek Smerdu (V. V.)	1010
Slikar Klavdij Zornik (V. V.)	1011
MED REVIJAMI	1016
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	1023

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 dinarja, dvojna 4 dinarje. Letna naročnina je 24 dinarjev, polletna 12 dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-3601, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na ovitku — Klavdij Zornik: Mati, 1955, olje (detajl)

Mlada generacija, njene vrednote in revolucionarnost

Na razgovor o tej temi smo povabili predsednika republiške konference Zveze mladine Mitjo Gorjupa, sekretarja Dagmarja Šusterja in člana predsedstva Živka Pregla. Razgovor je pripravil za tisk Janez Korošec.

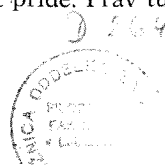
VPRAŠANJE: Nedvomno se stalno, ko se spreminja svet, spreminjajo tudi vrednote ljudi. Ne sicer vse, toda mnoge od njih. Pri tem seveda ne moremo mimo nujnega odnosa med mladino in družbo.

MITJA GORJUP: Vsak čas prinaša nove vrednote. Tako kot nove vrednote karakterizirajo nove čase in družbe. Običajno smo na to temo pripravljeni razmišljati predvsem takole: današnja mladina je ali brez vrednot oziroma natančneje, svet se tako hitro spreminja, materializira, komercializira, postaja potrošniški, da razbija s tem vse klasične vrednote in ne ustvarja novih.

Sam ne bom razmišljal v tej smeri. Poskušal bom odpreti drugačen tok razmišljanja, čeprav mislim, da se tudi v smer, ki sem jo nakazal, spleta razmišljati.

Ko v ZMS spremljamo vrednote mladih ljudi, ki sami o svojih vrednotah pišejo, dobi človek vtis, da so njihove vrednote v osnovi, torej temeljni vrednosti, iste, kot so si jih naši starši zastavljali pred dvajsetimi ali tridesetimi leti. Če ocenjujemo izjave, ki so jih dali mladi pred časom na enem od naših seminarjev, za osnovne vrednote, h katerim teži naš današnji mladi svet: humanizem, socialistična socialna politika (se pravi: neke vrste enakost ljudi), bogastvo kulture in socializem, čeprav idealna vizija socializma ni vedno identična s sedanjo prakso pri nas in v svetu. Se pravi, da v nekem smislu ostajajo intimne vrednote mladih ljudi, tiste, h katerim mlad človek idealno teži, v nekem smislu tiste zgodovinske vrednote generacij, ki so začele spreminjati obstoječi svet in isto družbo pred leti. Hočem torej poudariti, da mnoge vrednote, ki so se pred dvajsetimi leti postavljale kot vrednote, ki so vodile jugoslovansko socialno in politično revolucijo, ostajajo še vedno vrednote, h katerim težijo mladi ljudje. To pomeni zame dvoje. Prvič, da so neustvarjene zato, ker v nekem smislu kratkoročno niso ustvarljive. Drugič, da obstajajo vrednote v življenju in čustvovanju človeka, ki so stalno aktualne v družbi, ki je ali hoče biti socialistična.

Še nekaj misli v drugo smer: Če gledamo površno na nekatere zunanje manifestacije mladih ljudi v sedanjem času, potem moramo reči, da se kot vrednota mladih ljudi kaže materialno blagostanje, kar samo po sebi ni slabo. Mislim namreč, da delamo napake takrat, ko v politiki ali tudi sicer relativno zelo nestrokovno ocenimo, da je težnja k materialnim vrednotam sama po sebi negativna. Prepričan sem namreč, da to ni res. Težnja k ustvarjanju boljših materialnih možnosti je po mojem pozitivna, seveda ob tem, da je zame odprto vprašanje sredstev, s katerimi se do materialnih vrednot pride. Prav tu pa nastaja pri nas mnogo moralnih, pa tudi političnih dilem.

DAGMAR ŠUSTER: Najprej bi se vprašal, ali sploh gre za veliko spreminjanje vrednot. In če gre, potem glede na kaj? Na katero obdobje? Menim namreč, da se nekatere vrednote v novih razmerah sicer aktualizirajo, da pa se gotovo v celoti ne spreminjajo. Nekatere vrednote so takšne, da so gotovo veljale pred 25, 30 leti ali še prej ter da bodo najbrž veljale še desetletja naprej! Mislim na poštenost, pravičnost, resnico, humanost, doslednost, neke vrste enakost in ne nazadnje tudi na malce drugačne vrednote, kot so znanje, mir in še posebej bogato življenje v vseh pogledih. To so pozitivne vrednote. Prepričan sem, da gre za zelo pomemben problem, ko se te vrednote velikokrat postavljajo ob vprašaj ob njihovem primerjanju s prakso. Za to sta vsaj dva vzroka: prvi v tem, da smo velikokrat premalo realni ob predstavljanju teh vrednot (tu mislim na starše, šolo, knjige, tisk itd.), na drugi strani pa premalo realni tudi v tem pogledu, da bi mlade ob vsega začetka »navajali« k temu, da bi razmere spreminjali in da bi s svojim lastnim prispevkom pripomogli k uveljavljanju teh vrednot v življenju. Tu je seveda izredno pomembno analizirati vplive in dejavnike, ki oblikujejo vrednote, in se tudi dogovarjajo o tem, kako angažirati čim širši krog ljudi za uresničevanje le-teh. Samo verjeti v vrednote in čakati družbo in svet, v katerem bodo te vrednote v slehernem trenutku realno življenje, žal, ni mogoče.

Omenimo naj še, da so, če hočemo ali ne, vedno bolj žive tudi nekatere lažne vrednote, ki, žal, velikokrat ne vplivajo najbolj pozitivno na oblikovanje mlade osebnosti. Opozoriti želim samo na dva primera. Na eni strani na negativne idole na področju kulture, zabave, športa v svetu in doma, na drugi strani pa izključno na denar in vse, kar se da kupiti z njim. V slabem smislu seveda, ker se strinjam s prejšnjimi razmišljanji, da težnja po bogatem življenju v vseh pogledih nikakor ne more biti apriori negativna.

VPRAŠANJE: Torej v načelu niste proti teoriji, da industrializacija nujno pogojuje potrošniško družbo in mentaliteto, ki nujno kvari zavest in moralnost ljudi, posebno mladih.

DAGMAR ŠUSTER: Premiki v naši družbi nosijo s seboj tudi nekatere negativne spremljevalce. S tem, ko to ugotavljam, pa ne pristajam na razmišljanje, da je to nujno zlo in da se proti temu zlu ne da ničesar narediti. Prepričan sem namreč, da je prav od vprašanja in nato odgovora nanj, kakšni so vplivi, kakšni so vzgojni faktorji v odnosu do mladih ljudi, odvisno, koliko mi te sicer nujne spremljevalce izločimo ali pa vsaj zmanjšamo njihov vpliv.

ŽIVKO PREGL: Vrednote so in morajo biti vizija, ki je ni mogoče natezati na kopito konkretne stvarnosti. Verjetno pa je treba v konkretni stvarnosti ugotavljati oziroma razmišljati o tem, koliko so vrednote uresničljive že v njej. Če naj razmišljam o odnosu med stvarnostjo in vrednotami, je verjetno prav stvarnost tista, ki jo je treba vse bolj približevati vrednotam in ne vrednot pragmatično natikati na kopito stvarnosti. Seveda se spreminjajo tudi vrednote, spreminja se končno naš odnos do njih.

Vzemimo za primer prva leta po vojni, ki jih mi mladi poznamo iz knjig, spominov starejših tovarišev, ko je bil odnos ljudi do vrednot v veliki meri čustven. Končno tudi racionalen, toda vedno se je do vrednot zavzemalo eshatološko, pričakujoče stališče: vrednote bodo prišle čez toliko in toliko let, s tem konkretnim opraviлом jih bomo uresničili in ni mogoče pričakovati, da jih bomo doživeli že dandanes. Vendar, kot vidimo, procesi demokratizacije naše družbe, večje svobode in materialnega bogastva, so pripeljali do tega, da ljudje želimo vrednote vse bolj doživljati že v sedanjosti. Vse bolj jih želimo videti v konkretnih odnosih, v kon-

kretni stvarnosti. Potemtakem se naš odnos do vrednot bistveno spreminja: približujejo se nam, nič več niso nekaj oddaljenega, nekaj, v kar zgolj verujemo, nekaj, kar zgolj razumemo in v kar upamo, temveč so nekaj oprijemljivega, nekaj konkretnega, kar je že mogoče v posameznih niansah uresničevati v stvarnosti. Prav sistem samoupravljanja, naša težnja po tem, da bi lahko delovali tako, kot želimo, da bi lahko vplivali na naše življenje, je tisto, kar temelji na tem novem aktivnem odnosu do vrednot. No, seveda, če skušamo razmišljati o vrednotah mladih, le-te ostajajo v svojem bistvu že vrsto generacij v temelju nespremenjene. Omenjene so bile, zato jih ne bom ponavljal. Pa vendarle se odnos mladih do vrednot spreminja. Podobno kot je potekal proces, o katerem sem že govoril. Danes mladi imajo vrednote, verujejo vanje. Toda, če jih vse premalo srečujejo v stvarnosti, če na vse preveč korakov ugotavljajo, da teh vrednot ni, da se ne uresničujejo, da kljub deklaracijam, kljub našemu formalnemu ali verbalnemu pristanku na vrednote, tega ni, potem mladi v te vrednote prenehajo zaupati.

Ko mladi razmišljamo in razpravljamo, ne najdemo posameznika, ki bi zavračal poštenost, humanizem. Mnogi posamezniki pa trdijo, da so to pesmice in iluzije, ki s stvarnostjo nimajo povezave in nimajo možnosti ali perspektiv. To se pravi, da je te procese nujno treba opaziti in videti. Če mladi ne izražamo prav na vsakem koraku svojih vrednot, ki so sicer tudi družbene, to ne pomeni, da smo jih pokopali, temveč da se bojimo, da jih je pokopala družba. Oblikujemo konkretnejše vrednote, vrednote z boljšo perspektivo v tej družbi in marsikdaj imajo v tej družbi boljšo perspektivo materialne vrednote v najslabšem pomenu besede.

MITJA GORJUP: Hočem omeniti še nekaj, kar ni tipično vrednota, marveč bolj značilnost kot vrednota, ki pa po mojem mnenju primanjkuje današnji mladini. To sta v prvi vrsti samozavest in borbenost. Prepričan sem, da je današnja mlada generacija v odnosu do družbe in do svoje vloge v družbi, do samoupravljanja v družbi ob vseh možnih problemih in napakah bistveno premalo samozavestna, premalo borbena. V nekem smislu cimeravo resignirana, in to tudi tam, kjer ni niti vzrokov za to in kjer je v bistvenem nasprotju z mladostjo, da bi človek marsikdaj ta pojav imenoval kapitulantstvo pred življenjsko prakso. Mislim, da se mladina takšna ne rodi, temveč da so v družbi pogoji za ta pojav. Samo kljub temu — in ne morem analizirati vseh vzrokov, pa tudi ne vem vseh — mislim, da bi morala mlada generacija najti ob vzgoji in vzgoja ob mladi generaciji dovolj moči, da bi prebila to stanje. Ker z večjo angažiranostjo mladih ljudi in ljudi nasploh, bi mnoge dileme, ki nastajajo danes v družbi kot posledica družbenih napak in ne vedno realnih, ampak tudi subjektivnih problemov, odpadle.

VPRAŠANJE: Kakšen je torej — po vsem, kar smo doslej spregovorili — odnos mladih do socializma?

ŽIVKO PREGL: Mladi nedvomno sprejemajo socializem, čeprav tistega, kar sprejemajo, ne imenujejo vedno socializem.

Vzemimo primer: v slovenskih srednjih šolah delujejo marksistični krožki, obstajajo pa primeri, kjer so mladi svoje marksistične krožke preimenovali v humanistične krožke. To samo po sebi seveda še ničesar ne dokazuje. Toda ob mnogih drugih podobnih primerih je to izredno zanimiva, pomembna, značilna ilustracija. Mladi ljudje sprejemajo vse tisto, kar smo zapisali oziroma kar dostavljamo v dokumente znanstvenega socializma. Vse te temeljne vrednote, kot so človek, delo, človek kot bitje dela in tako dalje, socializem kot prehodna faza družbenega razvoja, komunizem, ki naj v največji možni meri uveljavi človeka kot najvišje vrednote, vse te stvari mladi želijo, mladi hočejo. In kadar z njimi razpravljamo, pra-

vijo: ZK, SZDL, ZM bi se morale boriti za poštenost, za humane odnose, za tovarištvo, za svobodo in še in še. Skratka, za vrednote, o katerih govorijo družbenopolitične organizacije v svojih programskih dokumentih.

Toda, najprej te vrednote iz dokumentov niso dovolj razvidne. Marsikdaj tudi zato, ker družbenopolitične organizacije z nami vred, ki smo člani teh organizacij, niso sposobne teh vrednot formulirati v posameznih konkretnostih. Vprašajmo se samo, ali je naš ekonomski sistem vedno v skladu z vrednotami, s konkretnimi aplikacijami vrednot? Ali je naše pravosodje s svojimi odločitvami vedno v skladu z njimi? Ali pa naše šolstvo? Vse to kljub temu, da v naših programskih dokumentih govorimo o teh vrednotah. In mladi pravijo, da bi se morale družbenopolitične organizacije boriti za iste vrednote, ki so sicer že v dokumentih. Dejstvo je, da v naši konkretni stvarnosti socializem, ideja socializma, vizija socializma kot predpogoj komunizma, ni vedno nosilec idej, ki so sicer lastne socializmu in komunizmu. In zato si mlada generacija išče vrednote, ki so socialistične, ki so komunistične, pa jih ne poimenuje tako. Tisto, kar je verjetno treba v tej situaciji storiti, je: najprej biti vesel nad tem, da naša mlada generacija samobitno ustvarja in veruje v socialistične in komunistične vrednote, in drugič, povezati moramo vsa ta njihova prizadevanja v družbeno akcijo. Vzporedno se je treba boriti tudi za to, da bodo obstoječe družbenopolitične organizacije razmislile o zvestobi vrednotam, o skladnosti svoje akcije in konkretnih dejanj in besed s svojimi vrednotami. In prav nas, mlade, morajo usmeriti v to, da bomo svoje vrednote uveljavili v teh organizacijah. Ustvariti je treba most.

DAGMAR ŠUSTER: Na to vprašanje je zelo težko odgovoriti. Predvsem zato, ker je odnos mladih do socializma sila različen, sila heterogen. Največkrat je odvisen od njihovega objektivnega položaja, od razvitosti odnosov v njihovi okolici, od materialnega položaja itd. Pri tem seveda mislim na socializem, ki ga danes živimo, ne pa na socializem nasploh. Mislim tudi odkrito povedati, da so mladi zelo kritični do socializma, ki ga živimo. Večina mladih je, žal, nezadovoljna z današnjimi razmerami. Vidno je opazen konflikt med našim teoretičnim socializmom, socializmom kot bi ga vsi želeli, kot ga postavlja program ZK, in med njegovo praktično podobo, ki jo danes živimo.

Praksa je velikokrat takšna, da mladi ljudje, pri tem moramo upoštevati tudi njihove značilnosti, velikokrat celo dvomijo, da je mogoče prakso v kratkem času tako spremeniti, da bi zaživela načela. Ta kritičnost se nanaša praktično na vsa področja: na gospodarstvo, kjer so mladi bolj kot starejši, ki so se že kar navadili na določene ekscese, kritični do negativnih pojavov, zelo občutljivi do korupcije, do zvez, do nezdravih odnosov, do birokratskega in avtokratskega vodenja, do nemogočega položaja v izobraževalnem sistemu, do velikih socialnih razlik med posamezniki in gospodarskimi organizacijami, občinami, regijami itd. Seveda so tudi pozitivne ocene. Te ocene se nanašajo največkrat na primerjavo z leti nazaj in z razmerami v svetu, zlasti v socialističnem svetu. Mislim pa, da te pozitivne ocene ne odtehtajo kritičnih. Znova se vracam na že povedano misel, da mladim ljudem v vsej resničnosti, v vsej razsežnosti premalo pokažemo! Da je socializem s samoupravljanjem resnična in velika možnost za vsakogar, da si prizadeva za to, da se razmere spreminjajo. Morda pretiravam, toda prepričan sem, da je tu angažiranost vseh dejavnikov veliko preskromna in da je tudi veliko potencialov premalo ustvarjenih. S tem pa se seveda odpira nova tema za razmišljanje... Nedvomno pa je naša osnovna naloga — pri tem ne mislim samo na ZM — da si prizadevamo za oblikovanje takšne miselnosti, ki bo videla v našem sistemu možnost za odpravljanje negativnosti in za oblikovanje pozitivnega, za izpolnjevanje sistema.

Klavdij Zornik: Krompir, 1954, olje

MITJA GORJUP: Zdi se mi, da je socializem danes v svetu preveč izdiferenciran kot pojem in kot praksa, da bi lahko postavljali nediferencirano vprašanje: mladi in socializem. Mislim, da današnja slovenska mladina, kolikor nam je posploševanje sploh dovoljeno, ne sprejema v nobeni varianti birokratskega, avtoritativnega in dogmatskega socializma, ki je v svetu znan in še vedno navzoč delno kot teorija, prav gotovo pa kot praksa. No, in če še za trenutek posplošujemo, potem moram reči, da je po mojem mnenju v temeljnem čustvovanju slovenske mlade generacije socializem živ kot sinonim za samoupravljanje, humanizem in demokracijo. Za takšen socializem se — mislim — zavzema slovenski mladi svet. Mnogokrat bolj čustveno kot racionalno, mnogokrat bolj z aspiracijami kot z delom. Vendar v globalnem odnosu mladih do družbe — o tem sem popolnoma prepričan — je determinanta socializma živa kot temeljni odnos.

Praktično tudi mislim, da so današnje mlade generacije — in ne samo one — zelo kritične do prakse našega jugoslovanskega socializma. Mnogokrat tudi pretirano kritične oziroma neargumentirano kritične. To pa vendarle ne spreminja osnovne poante te kritičnosti, ki nastaja na realnih družbenih tleh.

Prvi problem (da ne bi bil preveč abstrakten) je po mojem mnenju odnos: socializem — enakost. Neenakost kot sinonim za uravntimerko, kar se zelo rado ponuja kot protitutež elementarni želji mladih ljudi, da v socializmu kot družbenem odnosu vidijo družbeno enakost ljudi kot bistveno kategorijo tega družbenega odnosa, temveč enakost v mejah delitve po delu in družbenih korektivov, ki so (o čemer sem prepričan) bistveni pogoj za ohranjanje socialnega ravnotežja v vsaki družbi, še posebej pa v socialistični.

Drugo vprašanje, ki se poraja v mladih ljudeh, nastaja v praksi socializma blagovno-tržnih odnosov in posledic le-tega. Predaleč bi nas pripeljalo, če bi se pregloboko spuščali v to temo, toda mislim, da mnogi elementi blagovno-tržnih odnosov, ki se kot izključni pojavljajo tudi na nekaterih področjih, ki jih socializem — vsaj po mojem mnenju — težko prenese (kultura, šolstvo in drugje) ruši v določenem smislu idealizirano predstavo mladih o socializmu kot družbi relativne enakosti.

Tretja tema je seveda kolektivni standard in socialna politika v socializmu in v našem socializmu. Tudi tu je naša praksa nedorečena, nedognana in delamo napake. Če pa bi ugotovili, da ne delamo napak, ampak da načrtno vodimo tako politiko, potem bi morali tudi načrtno spreminjati vzgojo mladih v odnosu do socializma. Ker vzgoja je marsikdaj v velikem nasprotju s prakso in večkrat tudi s tistim, o čemer pravimo, da je posledica socialistične politike. To močno psihično obremenjuje mladega človeka in ga vodi v relativno pasivnost.

VPRAŠANJE: Ob tem je seveda gotovo zanimivo vprašanje, ali lahko mlada generacija do svoje vizije socializma še kaj naredi oziroma če je zanjo značilen zgolj pasiven odnos. To se seveda ozko povezuje z vprašanjem kontinuitete revolucije in kontinuitete revolucionarnosti.

DAGMAR ŠUSTER: Mislim, da je kontinuiteta revolucije in revolucionarnosti živa, in da je dana s tem, da se danes borimo za načela in cilje, ki jih je postavila revolucija; za cilj, ki pomeni naš samoupravni, humanistični, demokratični socializem. Drugo vprašanje je, koliko se nam samim v posameznih etapah naše — po mojem mnenju še danes trajajoče — revolucije, posreči iskati najmanj vijugavo pot od klavrne zgodovinske dediščine do vizije. Do vizije, ki jo vidimo predvsem v doslednem socializmu in šele na tej podlagi naprej in več.

Seveda pa je težje vprašanje, kaj pravzaprav revolucionarnost danes je. Možnih je več razlag. Ali to pomeni boriti se za hitrejše radikalne premike ali resnično naprednost, ali nekaj, kar pomeni zahtevo po revolucionarnih preskokih?

Rekel bi, če se omejim na mlade, da revolucionarnost danes je in ni navzoča. V sedanjem času je revolucionarnost predvsem povezana z znanjem. Resnične revolucionarnosti si brez zelo dobrega današnjega stanja, marksistične misli, njene aplikacije na naše razmere in na naš družbeni razvoj na eni strani, na drugi pa brez poznavanja zakonitosti današnjega družbenega, političnega, še zlasti pa ekonomskega razvoja, ni mogoče v popolni meri predstavljati. Zato mislim, da delajo mladi, pa tudi starejši, ko nas ocenjujejo, veliko napako, ko menijo, da revolucionarnosti v mladem rodu ni, ker si jo predstavljajo v starih pojavnih oblikah, v katerih bi brez upoštevanja značilnosti trenutka nekaj želeli na hitro spreminjati. Tega seveda ne velja posploševati, ker so ocene zelo, zelo različne.

Tu je še poseben problem, s katerim se spoprijemamo v Zvezi mladine. Gre za vprašanje pripravljenosti za akcijo, za revolucionarno akcijo za spreminjanje razmer za dajanje svojega prispevka k oblikovanju popolnejšega današnjega in jutrišnjega dne na eni strani, na drugi pa pasivnosti, neke vrste udobja, užitekstva, neborbenosti in še zlasti nevarnega oportunitizma. Del mladih, še zlasti pa ti-

stih, ki so oboroženi z znanjem, želi biti navzoč v obstoječih družbenih odnosih z vsemi slabostmi in izkrivljanji participirati na obstoječi delitvi oblasti, vse manj pa so se pripravljali zavzemati za to, da bi bile stvari boljše, drugačne, bolj takšne, kot si jih vsi, tudi tisti, na katere zdaj mislim, želimo.

Pri tem naj opozorim na značilno ugotovitev za gospodarske organizacije, da se je v samoupravljanju bolj pripravljena prizadevati mladina, ki — žal — manj zna, manj pa tista, ki bi s svojimi sposobnostmi in znanjem lahko dajala večji prispevek. Pri tem moram nujno dodati dve stvari. Prvič, da se zavedam, da gre za generalizacijo z izjemami, in drugič, da se to znova veže na vprašanje, koliko je danes naš samoupravni sistem — vključno s političnimi organizacijami — v praksi sprejemljiv in sposoben sprejemati ideje in angažiranost in pripravljenost ter vse to usmerjati v praktične spremembe.

Pri tem sem prepričan, da je za revolucionarnost, za resnično naprednost danes ne samo veliko možnosti pri nas, da so obenem tudi zelo velike potrebe, da bi bilo več revolucionarnosti: da bi je bilo pri tem, ko bi čistili našo pot, da bi odpravljali negativno in krepili pozitivne elemente. Končno prav v zadnjem času daje tudi ZK znova številne možnosti za večjo uveljavitev naprednih, revolucionarnih sil, podobno je tudi v ZM. Tako smo prav v zadnjem času aktivirali na prvi pogled majhen, pa vendar ne nepomemben del ljudi. Bistvo je tudi v tem, da se revolucionarna dejanja vedno širijo iz jedra. Toda pri tem bistvenih uspehov ne bo brez zavestne usmeritve mladih, ki sestavljajo jedra, kot tudi ne brez odprtosti in sprejemljivosti nekaterih, ki danes še velikokrat odločajo.

MITJA GORJUP: Revolucija ni enkratno dejanje. Mi ne razumemo revolucije kot akt prevzema oblasti, temveč kot spreminjanje družbe in ljudi. To pa je seveda trajajoč proces. Zato revolucija ni končana. V ta proces oziroma revolucijo se vključujejo vsak dan znova mlade generacije. Preobrazba družbe zato — že po naravi stvari — ves čas traja. Sredstva za revolucijo, načini revolucije so seveda v različnih časih različni. Danes si seveda mlade generacije ne zamišljajo več revolucije kot boja z orožjem — kar je naša revolucija svoj čas nujno bila — ali pa boja oblasti ali partije — zgolj oblasti in zgolj partije — za spreminjanje družbe, kar je v določenem zgodovinskem trenutku v naši družbi že bilo, temveč kot proces spreminjanja družbe v skladu s temeljnim ciljem revolucije, ki se je začela pred tridesetimi leti in več, vedno z drugačnimi sredstvi in metodami. Ta drugačna sredstva in metode seveda ne pomenijo in ne morejo pomeniti, da odstopamo od revolucije oziroma da ne zagotavljamo kontinuitete revolucije. Z drugimi sredstvi in na drug način revolucija torej traja. Menim, da je vsako družbeno angažiranje ljudi v samoupravnih mehanizmih danes iskanje novih družbenih odnosov, v bistvu nadaljevanje revolucije in zagotavljanje kontinuitete. Zato zame kontinuiteta revolucije v naši družbi ni problematična in ni v nobenem primeru sporna.

Mislim, da bi se morali tudi izogibati vsakršnim poskusom odpiranja dilem na to temo, ker so največkrat dileme, ki se danes kažejo, konzervativne. Vsako prilagajanje družbe in politike novim tokovom v svetu in pri nas, kot tudi novim potrebam na podlagi že doseženih ciljev revolucije, imenujejo oziroma označujejo kot odstopanje od revolucionarne poti. Mislim, da velja isto za mlade ljudi. Mladi so danes izrazito nekonformistični in izrazito nedogmatski. V vsakem trenutku svojega bivanja iščejo novo in se do konkretnega prav zato obnašajo kritično. Vedno seveda ne začenjajo svoje iskanje v zgodovinskih postavkah in vendarle je to iskanje največkrat usmerjeno v isto smer, kot so bila usmerjena iskanja na začetku naše revolucionarne poti. Mislim, da je to tipično za nas danes in da bi morali razmišljati o vsem tem maksimalno svobodno, da se ne bi sami omejevali,

hočeš-nočeš zapadali v dogmatičnost in se zapirali pred tistim, kar marsikdaj pomeni družbeni napredek.

ŽIVKO PREGI: Mislim, da v naši družbi teče revolucija, da se uresničuje kontinuiteta revolucije. Seveda pa je znotraj te utemeljitve vrsta drobnih bolj ali manj pomembnih različic. Vprašanje kriterija revolucionarnosti v družbi je seveda eno od osrednjih. Mešani občutki me spreletavajo, ko na najrazličnejših srečanjih slišim dobronamerno izgovorjene besede: »Če bi počilo, bi se tudi sedanja mlada generacija spoprijela s sovražnikom!« Vesel sem ob tem zato, ker vendarle ob vseh odklonih in pripombah na nas mlade ugotavljamo, da vendarle ostaja bistvo — in to napredno bistvo, socialistično bistvo mladine. Žalosten pa sem ob tem zato, ker je to izraz zmede okrog kriterijev revolucije, kriterijev revolucionarnosti. Mislim, da je vedno škodljivo, da je izraz temeljnega nerazumevanja, ko skuša kdo s temi besedami dokazovati sedanjo revolucionarnost in naprednost mlade generacije. Na vsak način moramo mlado generacijo usposabljanje za boj s sovražnikom. V nobenem primeru pa to ne more in ne sme postati osrednji kriterij revolucionarnosti mladih ljudi v sedanjem, mirnem času.

Predvsem so to hipoteze, ugibanja. Končno tudi napovedi ne morejo biti oblikovane nasploh, temveč je treba konkretno ugotavljati v odnosu do kakšnega sistema se mladina opredeljuje, kakšen sistem je pripravljena na oborožen način braniti. Začel sem vprašanje kriterijev revolucionarnosti prav zato, ker menim, da se naš samoupravni sistem vse prevečkrat pojavlja v vlogi gasilnega aparata v odnosu do mnogih naprednih, revolucionarnih teženj mladih in ne zgolj mladih. Popok za revolucijo je trenutek, ko revolucija postane sistem, ko se revolucija uokvirja in skrči na sistem. In seveda, kadar sistem apriorno nosi značilnosti ali avreolo revolucije. Revolucija mora imeti svoj sistem kot sredstvo svojega uresničevanja, toda vedno mora biti do tega svojega sistema v aktivnem odnosu. Vse prevečkrat se v tem smislu naša samouprava pojavlja v odnosu do naprednih teženj kot zaprt sistem, kot formalna, toga struktura, vse premalokrat pa kot odnos, kot temeljni odnos, ki bi moral biti bolj kot je uresničen med nami.

Na vsak način so možnosti za revolucionarno akcijo v samoupravi. Seveda ne v vseh konkretnih, pojavnih oblikah te samouprave. Vse preveč je konkretnih oblik, pri katerih je tako dolga pot pojasnjevanja njihove povezave z revolucijo, za katere je tako težko ugotoviti, da koristijo revoluciji. Vse prevečkrat se samoupravne oblike, nekatere prvine družbenopolitičnega sistema v naši deželi osamosvajajo, postajajo same sebi namen in vse premalo so v službi človeka, ki jih je ustvaril sebi v prid — in s tem revoluciji v prid.

Mislim, da je naši družbi vse preveč pri srcu bežanje in prilizovanje, vse premalo pričkanja. Kadar sta nam na razpolago samo dve možnosti: pričkanje in prilizovanje, ko vemo, da neprestano hahljanje s poštenim namenom v tako burnih družbenih razmerah, kakršne so naše, ni mogoče, sem potem odločno za pričkanje. Mislim, da bi morali vzpostaviti v naši družbi več revolucionarne temperature. Vse prevečkrat smo se odrekli mnogim lepim, mnogim naprednim revolucionarnim idejam, ker niso bile posredovane v pravi obliki, oziroma v pravi obliki glede na konkretno obliko samoupravnih odnosov v naši družbi, za katero pa mnogokrat vsi skupaj ugotavljamo, da ni ustrezna, da se je preživela.

To so splošne ocene. Toda kadarkoli govorim o ovirah, ki se z revolucionarnim procesom pokažejo, tedaj je po mojem potrebno o njih razmišljati.

Kako v »reformino reformo«

Vinko Blatnik

Zdaj, na prvi seji konference ZKS, »malega kongresa« jugoslovanskih komunistov, je postalo dokaj jasno (ne sicer še v vseh podrobnostih, vendar veliko bolj kot v nemirni predkonferenčni politični jeseni), kako bomo usmerjali naše gospodarsko in družbeno življenje v prihodnjih letih.

Predlagani dnevni red — najprej načrt razvoja Jugoslavije 1970—1975, nato ekonomski sistem, je konferenca postavila na glavo s soglasno oceno: če naj bo načrt razvoja res samoupravni in enakopravni dogovor jugoslovanskih narodov in narodnosti o skupnih gospodarskih in družbenih nalogah in obveznostih, potem smo se nujno dolžni najprej dogovoriti, kako te naloge uresničiti (da jih ne bo ostalo spet celo rešto za nov polletni načrt). Z avtoriteto zveze? Kot doslej: s pritiski? Z odtujevanjem sredstev gospodarstvu in njihovim prelivanjem po trenutnih političnih navodilih in gospodarskih potrebah? S kakšno ekonomsko politiko in v kakšnem ekonomskem sistemu?

Tako sta zdaj v (okrnjeni) javni razpravi temi: KAKŠEN EKONOMSKI SISTEM? KAKŠEN POLITIČNI SISTEM? in neodločljiva naloga: STABILIZIRATI GOSPODARSTVO, da bi lahko »reformirali reformo«. A načrt razvoja Jugoslavije v naslednjih petih letih bo prišel na vrsto kasneje.

Na vprašanje, zakaj spremembe v našem političnem sistemu, smo si prizadevali odgovoriti v novembrski številki revije. Zato velja tokrat opreti pogled predvsem na ekonomski vidik vplivnosti konference ZKJ na razvoj jugoslovanske družbe in opisati (kolikor je že znanih) konkretne ukrepe, ki jih nameravamo uveljaviti, da bi umirili naše gospodarsko življenje.

I

Udeleženci 1. seje konference ZKJ pa tudi celotni jugoslovanski tisk so ocenili, da so Titove uvodne besede o enotnosti pomenile prav tisto, kar smo najbolj pričakovali od tako pomembnega sestanka: da se končno sporazumemo o ključnih vprašanjih nadaljnjega razvoja Jugoslavije. Različnost zahtev in želja, ki so bile izražene v zadnjem času in so dostikrat izvirale iz povsem nasprotnih interesov, je celo ustvarjala vtis, da enotnost slabi, da je povezanost jugoslovanskih narodov pred težko preizkušnjo. Zahteva po različnosti interesov, ki je sicer normalna za proces ugotavljanja problemov, je začela vplivati tudi na reševanje teh problemov: vprašanja so ostala odprta ob tistem soglasju, da si za skupne rešitve ne spleča prizadevati, ker na koncu vendarle vztraja vsak pri svojem. Prav to dejstvo je »zamrznilo« celo vrsto koristnih ukrepov v našem gospodarskem življenju, čeprav ni manjkalo dokazov, da so delovni ljudje pripravljeni odreči se marsičemu za jutrišnji boljši dan. Odjek 1. seje konference med delovnimi ljudmi priča o zaupanju v politiko Zveze komunistov. Zato kljub vsej zapletenosti in specifičnosti sedanjih razmer ni razlogov, da bi jih ne presegli, seveda, če bomo enotni o tem, katere so bodoče naloge naše družbe in če bomo dosledni pri njihovem uresničevanju. Enotnost, ki so jo že izpričali razgovori na konferenci, moramo ohraniti tudi v nadaljnji vsakdanji praksi.

Prva konferenca ZKJ je vzbudila pozornost zlasti z ustvarjanjem ugodnejše atmosfere in določnejše osnove za nadaljnje dialoge. Prejšnje bučne razprave, v katerih ni manjkalo sumničenj, oprezovanj izza vogalov, političnega licitiranja in demagogije, je konferenca speljala v mirnejše vode, kar pa ne pomeni, da se je

treba v imenu nujne enotnosti akcije strinjati z vsakim mnenjem, sprejeti vsak interes in težiti k rešitvam, ki naj bi zadovoljile vse in zagotovile navidezni mir. S tem, da je napovedala prav boj proti kompromisom in pogajanjem v ozkih krogih, ki so bili pomemben vzrok za sedanje krize in odstopanja od proklamiranih načel, se je konferenca zavzela za polno spoštovanje norm organiziranega demokratskega dialoga. Zadnje razprave o federaciji, široka enotnost o oceni vzrokov neugodnih gospodarskih gibanj in stabilizacijski ukrepi dajejo dovolj upanja, da resnično ne bo ostalo samo pri trenutnem izboljšanju politične atmosfere.

Pogum, ki smo ga doslej kazali z nenehnim ponavljanjem, da so sedanje razmere slabe in zahtevali spremembe, bo potreben sedaj drugod: za mizo, kjer naj bi potrpežljivo in s podatki urejali medrepubliške račune o doseženih soglasjih. Priti za to mizo pomeni, ne pričakovati novih sredstev iz državne blagajne, marveč biti pripravljen odreči se takšnim upom, saj zahteva sedanjí čas prav to.

Poskus, da bi od splošnih sklepov prešli k podrobnostim pokonferenčnih političnih razmer, ne daje preveč optimizma. Nasprotno, največkrat kaže, da pravega poguma ni toliko, kot ga je bilo čutiti v besedah. Jakost jugoslovanskega političnega aplavza, namenjenega konkretnemu predlogu v zvezi z ekonomskimi funkcijami federacije, ni mogla prikriti določenega presenečenja in celo tihega nezadovoljstva. Precizno oblikovan predlog o ukinitvi zveznih skladov je nepričakovano zmedel politično igro, ki je bila v navadi zadnja leta. Bistvo njenih pravil je bilo, da je vsak udeleženec lahko ostro napadal finančna bremena, ki da so — prek zveznih skladov — koristila samo drugim. Toda apeli za ukinitve preživelih etatističnih navad niso branili partnerjem sprejeti tihega soglasja, naj se sedanje razmere ne spremenijo. Vsi so sicer dokazovali, da so prav oni tisti, ki so oškodovani, vsi pa so prav tako potrpežljivo čakali na svoj običajni delež. Tega sporazuma ni več, pa tudi aplavz je začel pojemati. Pojavil se je nov dejavnik: čas. Stara praksa, da je usoda vsakega sklepa odvisna od izpolnjevanja cele vrste novih zahtev, ko dosežemo točko, na kateri je sporazumevanje možno, se je že pokazala — s prestavljanjem rokov za ureditev teh vprašanj v prvo četrtletje leta 1971.

Kot kaže odmev na sejo konference ZKJ, se v ZKJ kljub vsemu krepi spoznanje, da mora biti v osnovi vseh družbenih odnosov vgrajen sistem razširjene reprodukcije, po katerem bo gospodarstvo enotno, četudi ima in mora imeti vsak narod in vsaka skupina proizvajalcev svoj posebni nacionalni ali proizvajalski interes. Polna jasnost v mednacionalnih odnosih na ekonomskem področju, jasnejša in doslednejša smer samoupravljanja, večja vloga samoupravnih dogovorov — vse to lahko samo prispeva k nadaljnji krepitvi vezi med jugoslovanskimi narodi in delavskim razredom. Konferenca je izredno plastično pokazala na tesno povezanost sedanjih težav v gospodarstvu z zastojem v političnem odločanju in potrebo, da te naloge rešujemo vzporedno, razkrila pa je tudi razlike v interesih in pojmovanjih. Zveza komunistov se ne more omejiti samo na izpovedovanje različnih interesov, pa naj so še tako tehtni, niti jih ne more samo usklajevati. Njena odgovornost je veliko večja: na osnovi trajnih interesov delavskega razreda, neodvisnosti, samoupravnega socializma in enakopravnosti narodov in narodnosti mora poiskati pot, kako naprej in kako politično obračunati z ovirami v razvoju.

Takoj po seji konference ZKJ so se začeli v vseh republikah in pokrajinah dogovarjati, kako uresničiti njena stališča in sklepe. Ta široka izmenjava mnenj o temeljnih vprašanjih razvoja naše družbe med republikami in v samih republikah še vedno traja in nihče še nima pregleda čez celoten spekter različnih predlogov, kako konkretno izpolniti ekonomski sistem (uresničiti resolucijo konference ZKJ). Največ, kar lahko storimo, je, da povzamemo mnenja ob predlogih ZK Srbije, ki sodijo med najbolj jasna.

Na skupni razširjeni seji predsedstva in izvršnega sveta skupščine SR Srbije, ki so se je udeležili tudi predstavniki Kosova in Vojvodine, gospodarskih in družbeno-političnih organizacij v republiki ter predstavniki Beograda, so sprejeli naslednja načelna stališča o bodočih funkcijah federacije. V pristojnosti federacije naj bi odselej bilo: zagotavljanje socialističnih samoupravnih odnosov, narodna obramba, neodvisna zunanja politika in mednarodni odnosi Jugoslavije, zagotavljanje enotnega tržišča in sredstev za razvoj gospodarsko nerazvitih republik in pokrajin.

Po tem predlogu naj bi omejili funkcije federacije izključno na tista področja, ki predstavljajo skupni in neposredni interes vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. To pomeni, naj se federacija razbremeni vseh funkcij razpolaganja s posebnimi materialnimi sredstvi razen tistih, ki so namenjena za financiranje pospešenega razvoja nezadostno razvitih republik in Kosova. Za vsa druga sredstva naj bi odselej skrbelo samoupravno organizirano gospodarstvo zainteresirane republike in pokrajine, v okviru sedanjih ali novih virov sredstev. Ekonomske funkcije federacije naj bi torej bile: skrb za enoten monetarni in kreditni sistem (skrb za enotno valuto, za obstoj emisijske ustanove federacije, za enotno emisijsko politiko ter princip eskontne in reeskontne politike); določanje uradnega valutnega tečaja ter politika zaščite domačega gospodarstva, spodbujanje izvoza in določanje pogojev za uvoz tujega kapitala in skupnih vlaganj; določanje osnovne vrste davkov in prispevkov; reguliranje temeljnih načel in pogojev za ustanavljanje gospodarskih organizacij (vključno bank) ter principov upravljanja v njih.

Po predlogu SR Srbije naj bi torej z letom 1971 federacija prenehala izvrševati investicijske obveznosti, obveznosti na podlagi beneficiranih obresti, kreditiranja izvoza opreme in ladij ter financiranje znanstvenega dela. Ker je predložen sistem kompenciacije, se ukinejo tudi premije in regresi.

Ta celoviti predlog, kako razbremenjevati federacijo, je v posameznih okoljih (republikah in pokrajinah) naletel na različne reakcije. Tako je Milenko Bojanić (Srbija) poudaril, da bo tudi Srbija morala prenesti določene žrtve. Sama bo morala zagotoviti sredstva za dokončanje dela proge Beograd—Bar, železarne v Smederevu, kanal Donava—Tisa—Donava, Djerdap in druge. Predsedniki republiških vlad so ta predlog Srbije podprli, vendar pri njegovem ocenjevanju izhaja vsak še vedno iz lastnih interesov. Tako se nekateri zavzemajo, da bi nekatere ekonomske funkcije odpravili takoj, druge pa kasneje. Marinko Grujić (Hrvatska) predlaga, naj bi sklad za kreditiranje izvoza opreme in ladij ter beneficirane obresti v turizmu določen čas še ostale. Kolikor pa se vse to odpravi, bi morala devizna sredstva od turizma, prevoznih uslug in nakazil naših delavcev v inozemstvu ostati delovnim organizacijam, krajem in republikam. Srečko Bijelić (Hrvatska) meni, da je umestno ukiniti sklade federacije, hkrati pa zahteva, da se regulira devizni in zunanjetrgovinski režim, problem primarne in sekundarne delitve in vrsta drugih sistemskih vprašanj. Kolikor pa se ukinejo vsi skladi federacije, razen tistega za nerazvite, potem je logično, da bodo morali z devizami razpolagati tisti, ki jih ustvarijo. Veselin Djuranović (Črna gora) je izrazil zaskrbljenost v zvezi s predlogi o ukinitvi vseh ekonomskih funkcij federacije, povezujoč to z gradnjo proge Beograd—Bar. Po mnenju Staneta Kavčiča (Slovenija) pomeni predlog SR Srbije pomemben prispevek k nadaljnji obdelavi in izpopolnjevanju ne samo ekonomskega, marveč tudi političnega sistema, v duhu 1. seje konference ZKJ. Predlog je še pomembnejši zato, ker je konkreten in ponuja eno izmed potez, ki jo lahko in ki jo moramo napraviti, da bi prišli iz sedanjih razmer. Seveda moramo proučiti ter izračunati njegove materialne posledice, da bi ugotovili, če je tudi s tega vidika sprejemljiv za vse republike. Splošna analiza političnih razmer in materialna konkretizacija predloga sta po mnenju Staneta Kavčiča takšna, da s pomočjo dodatnih

popravkov in razširitev lahko služi kot solidna podlaga za rešitve, ki bodo sprejemljive za vse. A dr. Ksente Bogojev (Makedonija) ima ob predlogu SR Srbije vrsto pripomb. Po njegovem mnenju je sodobno gospodarstvo države, ki bi izključevala vsako konkretno intervencijo družbe zaradi razvoja, ustrežnejše delitve dohodkov ter zagotovitve učinkovite konjunkturne politike v zvezi s pojavom notranje ali zunanje finančne stabilnosti, čista iluzija. Zato bi morali posledice takšne radikalne spremembe odnosov pazljivo proučiti, predvsem s stališča dejanske ohranitve enotnosti tržišča in zaradi nediskriminacije v mednacionalnih in medregionalnih odnosih. Proučiti moramo sistem kompenzacije, da bi lahko nevtralizirali negativne posledice centralnih odločitev za posamezna področja. Zlasti velja proučiti emisijo in emisijsko politiko denarja, kreditne in devizne sisteme, carinsko in drugo gospodarsko zaščito, plačilno bilanco ter osnovno politiko cen, planiranje razvoja Jugoslavije, učinkovitost stabilizacijskih ukrepov ter odstranjevanje primanjkljaja v ekonomskih odnosih s svetom. Z vso odgovornostjo in skrbjo moramo proučiti vse vidike predložene rekonstrukcije odnosov v federaciji, da bi se v ozračju zelo strpnega in konstruktivnega dogovarjanja lahko izognili morebitnim napakam. Zlasti bi morali upoštevati končni model federacije, ki naj bi bil ne samo bolj demokratičen in bolj čist, marveč tudi bolj učinkovit ter bolj racionalen.

Kakršnokoli usodo že bodo doživeli ti in drugi pomisleki ob predlogu SR Srbije, kako uravnovesiti naše gospodarsko življenje, v vsakem primeru pomeni predlog čvrsto osnovo in oporo Zveznemu izvršnemu svetu pri uveljavljanju stabilizacijskih ukrepov. Tega se ZIS tudi nedvomno zaveda. Čeprav je že kmalu po 1. seji konference na svoji seji (3. novembra) opredelil vsa bistvena vprašanja stabilizacijske politike, je kljub temu naročil podrobnejšo konkretizacijo tega predloga, da bi ga lahko čimbolj uspešno uveljavili v praksi.

Program stabilizacije, ki ga predlaga ZIS zvezni skupščini, je — kot je večkrat poudaril predsednik ZIS Mitja Ribičič — javni dokument. V naši zvezni vladi je torej prevladovalo prepričanje, da je »treba priti pred ljudi« z odprtimi kartami, da ni kaj skrivati, da je bojazen pred politično in gospodarsko škodo zaradi javnega pogovarjanja o »zaupnih državnih vprašanjih« neumestna in odveč. Celo nasprotno: ljudje bomo slej ko prej in v vsakem primeru občutili vso pezo (politično in gospodarsko) restriksijske politike na vseh področjih družbenega življenja — le zakaj naj bi jih (spet) presenečali, zakaj naj bi se »po hitrem postopku ali čez noč« znašli v resnejših časih in težjih razmerah!? Manj bo udarilo, če se pravočasno politično in psihološko pripravimo na prve učinke stabilizacijske politike. Prizaneseno nam tako in tako ne bo. Zato je lahko le pošteno, če pravi čas zvemo, pri čem smo.

In tako je mogoče iz dnevnega in periodičnega tiska, iz priložnostnih govorov družbenih in javnih delavcev in iz različnih gradiv za sedanje aktualne razprave in posvete odbrati dokaj pester mozaik podatkov za presojo, kakšno smer bodo v prihodnjem letu in kasneje ubrala naša stabilizacijska prizadevanja.

Oglejmo si ga!

II

Znano je, da gospodarski ukrepi, ki sedaj učinkujejo na področju delitve, obdavčevanja, kreditno-monetarne politike, na področju deviznega in zunanjetrgovinskega režima, na področju trga in cen ter še na drugih, ne morejo umiriti tržišča in zavreti inflacije. Če bi ves gospodarski instrumentarij, ki opredeljuje delitev in porabo ter ravnanje gospodarskih subjektov, še naprej deloval po starem, bi se

*Frančišek Smerdu: Osnutek spomenika kraškim borcem za Postojno, 1951—1952,
pat. mavec*

nujno vedno znova vračali v sedanje neugodne gospodarske razmere. Zato je nujno treba odstraniti korenine motenj (ne le posledice) in s tem zagotoviti spremembo tokov in ravnanja nosilcev gospodarske aktivnosti v delitvi, razširjeni reprodukciji in porabi. Da bi to dosegli, pa moramo korenito spremeniti gospodarski sistem, gospodarsko politiko in delovanje celotnega gospodarskega mehanizma.

Da to ni lahko delo, dokazuje že sam smisel teh sprememb: krepitev akumulativne in konkurenčne sposobnosti gospodarstva s hitrejšo modernizacijo in prestrukturiranjem in izboljšanjem strokovnosti zaposlenih. To je motto stabilizacijske politike, ki mu je treba podrediti celotno usmeritev družbe, s tem pa bistveno spremeniti gospodarsko politiko, ki je zadovoljevala predvsem različne družbene in splošne potrebe na vseh ravneh ne glede na položaj in potrebe gospodarstva. Bistveno bomo torej zožili možnosti, da bi dejavniki izven gospodarstva povečali obveznosti in bremenili gospodarstvo ter okrepili položaj in manevrski prostor gospodarstva, to je njegovo možnost, da se prilagodi novim razmeram in povečani mednarodni konkurenci in s tem okrepi tudi ekonomski in socialni položaj delovnih ljudi.

Vse oblike porabe bomo morali potisniti v okvir razpoložljivih sredstev, na podlagi spremenjenih odnosov v delitvi. To pa zahteva odločno odpravo možnosti, da bi investirali brez kritja, precejšnje zaviranje stopnje splošne rasti in revizijo tistih zakonskih obveznosti, ki niso v skladu s stabilizacijsko politiko in stvarnimi možnostmi naše družbe. Vse to bo moč doseči le z učinkovitim in doslednim uresničevanjem politike dohodka, ki bo osebne dohodke bolj neposredno povezovala z dejanskimi rezultati dela in gospodarjenja.

Ti osnovni smotri stabilizacije ne morejo pomeniti nič drugega kot krepitev vpliva trga na proizvodne in samoupravne odnose. Treba bo odpraviti vmešavanje in vpliv družbeno-političnih dejavnikov na proizvodno in investicijsko politiko delovnih organizacij in zagotoviti, da bodo delovne organizacije in drugi upniki sami nosili rizik in posledice, ki izhajajo iz njihovih poslovnih sklepov in odnosov.

Tudi pri uravnavanju samoupravnih odnosov v širših družbeno-političnih skupnostih ne bomo smeli ostati na pol poti; zagotoviti bomo morali dosledno spoštovanje predpisov in poostriti družbene ter ekonomske sankcije glede na tiste subjekte, ki bi si prizadevali okoristiti se s kršenjem predpisov na tuj račun.

Federacija bo, razumljivo, lahko obdržala samo tiste funkcije, ki bodo z dogovorom določene kot skupen interes vseh republik in pokrajin, kar pomeni, da bo treba temeljito prevetrili njen proračun in druge bilance. V celotni politiki, sistemu in ravnanju se bodo morali vsi gospodarski in družbeni subjekti hočeš nočeš opreti na rezultate lastnega dela, na svoj dohodek in akumulacijo, namesto da bi pričakovali, da jim bodo dohodek še naprej »ustvarjali« stalno spreminjajoči se pogoji gospodarjenja, povišanja cen in drugačna delitev akumulacije.

Iz takšne opredelitve izhaja več nalog gospodarske politike, a glavne med njimi so:

- zaustaviti inflacijska gibanja in ustvariti razmere, da bi se v letu 1972 domače cene ne povečevale hitreje od cen na svetovnem trgu;

- zagotoviti uravnovešeno plačilno bilanco;

- zagotoviti takšno stopnjo rasti gospodarstva, ki bi bila usklajena z omenjenimi smotri, in zaposliti naravni prirastek aktivnega prebivalstva v gospodarstvu in družbi.

Stabilizacijski program z omenjenimi cilji in nalogami mora predstavljati organsko celoto, ki mora vsebovati rešitev osnovnih stališč o bodočih ekonomskih funkcijah federacije in republik, kot tudi tiste systemske rešitve o politiki dohodka, fiskalni politiki, politiki plačilne bilance idr., s katerimi lahko vgradimo elemente

stabilnosti v celoten razvoj gospodarstva. Zato namerava ZIS najkasneje do konca leta zbrati osnovna stališča o bodočih in drugih funkcijah federacije in republik ter določiti konkretne ukrepe za uresničitev gospodarske politike za leto 1971. Do konca februarja 1971 bo predlagal vse osnovne rešitve v zvezi z velikimi sistemskimi vprašanji, kot so sistem ekonomskih odnosov s tujino, mehanizmom zaščite, sistem za podpiranje hitrejšega razvoja gospodarsko nerazvitih republik in pokrajin, družbeni mehanizem in politiko dohodka, spremembe v bančnem sistemu, davčnem sistemu itd. Med letom 1971 pa naj bi te rešitve postopoma vključevali v mehanizem gospodarjenja, tako da bi mogle že v letu 1972 učinkovati kompleksno in usklajeno.

Stabilizacijski program zahteva bistveno drugačno delitev narodnega dohodka, kot je sedanja. Predvsem se bo s spremenjenim gospodarskim instrumentarijem in s spremenjeno smerjo njegovega delovanja zmanjšala obveznost gospodarjenja, kar naj bi v gospodarstvu ustvarilo ugodne razmere za bolj učinkovit boj za znižanje stroškov in večjo lastno kumulacijo. Gospodarstvo naj bi prišlo do večjih sredstev in možnosti za svojo modernizacijo, hitrejšo prestrukturiranje, večjo likvidnost in bolj poslovnega ravnanja na domačem in tujem trgu.

Proračunska in splošna poraba bo v prihodnjih letih nedvomno rastla mnogo počasneje kot rast narodnega dohodka. Razumljivo, še prej pa bodo morali v vseh družbeno-političnih in interesnih skupnostih spremeniti instrumente in metode, da bi s tem zmanjšali obveznosti gospodarstva do proračunov in skladov in zboljšali njegov položaj.

Tako bodo proračunske presežke federacije uporabljali za odplačevanje dolgov Narodne banke, kot tudi za zmanjšanje prispevkov gospodarstva, proračunske presežke družbeno-političnih skupnosti pa naj bi uporabljali predvsem za odpravo dosedanjih izgub v gospodarstvu in prav tako za zmanjšanje njegovih obveznosti.

Glede na to, da je treba v sestavi politike delitve in porabe zagotoviti, da bo investicijska poraba temeljila na ustvarjenem dohodku, bodo morali vsi nosilci gospodarjenja ponovno preveriti svoje investicijske programe in usmeriti sredstva le za gradnje tistih objektov, ki dajejo bolj neposredne učinke, in sicer v skladu s stabilizacijsko politiko. Tako imenovani neproračunski del bilance federacije pa bodo, po predvidevanjih, spremenili tako, da bodo obveznosti, ki niso v skladu z novimi ekonomskimi funkcijami federacije, že v letu 1971 prenesli na republike, samoupravne sklade ali pa odpravili oziroma zmanjšali fiskalne obveznosti gospodarstva do federacije.

Pri takšni politiki je nujno treba revidirati tudi druge obveznosti gospodarstva v okviru vseh družbeno-političnih skupnosti. Prav tako bodo morale banke in gospodarske organizacije obravnavati utemeljenost in koristnost sedanjih pogodbenih odnosov (glede na program stabilizacije) in najti rešitve, s katerimi naj bi olajšale obveznosti in prestrukturiranje gospodarstva. Programe raznih novih gradenj, ki jih sedaj pripravljajo, bo treba prav tako uskladiti s stvarnimi možnostmi in zahtevami stabilizacijske politike.

Precejšen del gospodarstva bo mogoče razbremeniti tako, da se bo zmanjšala obremenitev osebnih dohodkov, na primeren način pa bodo v republikah obremenili dosežene rezultate oziroma dohodek, povečali obdavčitev bank in zunanje trgovine, kar vse naj zmanjša pritisk na poslovne stroške gospodarstva.

Na področju investicijske porabe bomo ukrepali tako, da bomo investicijska dela in izplačila uskladili z razpoložljivimi sredstvi, pri tem pa zavrgli dosedanje prakso, tako da bi spreminjali kratkoročna sredstva v dolgoročna, opustili izvajanja del na podlagi povečanja dolgov pri izvajalcih itd.

S primernimi odnosi med gospodarskimi organizacijami in bankami, z razširitvijo možnosti naj dobe upniki vpogled v finančno stanje partnerja, naj bi se tudi dolžniško-upniška razmerja postopoma normalizirala in s tem povečala likvidnost gospodarstva in bank.

Eden bistvenih pogojev za uresničitev stabilizacijske politike je vzpostavitev in izvajanje samoupravno dogovorjene družbene politike dohodka v organizacijah združenega dela in družbeno-političnih skupnosti. Cilj politike dohodka je, da se ohranijo optimalni odnosi med akumulacijo in potrošnjo in da se s celotno politiko dohodka, zlasti pa z notranjo delitvijo spodbuja zanimanje delovnih ljudi za doseganje boljših delovnih rezultatov in povečanje dohodka. Politika dohodka mora v prihodnje omogočiti, da se bo potrošnja v vseh oblikah gibala v okviru realnih možnosti in da bi ustvarili objektivne pogoje za izločanje sredstev za splošno potrošnjo. To bo obenem zahtevalo, naj pogoji za pridobivanje dohodka temeljijo le na objektivnih podlagah, da naj bodo dohodek in osebni dohodki v zvezi z dejanskimi rezultati dela in poslovanja, saj je le tako mogoče olajšati in pospešiti procese prilagajanja gospodarstva novim pogojem in spreminjati njegovo strukturo. Prav tako je treba s politiko dohodka in življenjskih stroškov omogočiti realno povečanje standarda delavcev v skladu z doseženimi rezultati.

Da bi to dosegli, nameravajo zvezni organi razčleniti merila in mehanizem za samoupravljanje ter družbeno usmerjanje politike delitve dohodka v delovnih organizacijah in družbi.

Temeljno merilo za politiko dohodka, ki mora biti podlaga za vse samoupravne in družbene dogovore, bo za delovne organizacije, ki dosegajo večji poslovni uspeh od družbenega poprečja (gospodarstvo, panoge, območja itd.), da lahko akumulacijo praviloma toliko hitreje povečujejo, kolikor je njihov poslovni uspeh večji. Delovne organizacije, ki dosegajo manjši poslovni uspeh od družbenega poprečja, izločajo manj za akumulacijo od družbenega poprečja, toda tudi njihovi osebni dohodki (in skupna poraba) morajo biti manjši. Pri delitvi dohodka je treba upoštevati podlage, iz katerih poslovni uspeh oziroma dohodek izhaja.

Tudi cenam bomo temeljito pristigli peruti. Začasna ohranitev cen na prejšnji ravni (sedanje zamrzovanje) je bila nujna, da bi zaustavili dosedanje gibanje cen.

Omajano ravnotežje odnosov v primarni delitvi, tj. v odnosih cen bo lahko ponovno utrjeno le postopoma, v procesu usklajevanja, povezovanja z nevtraliziranjem pritiska na proizvodne stroške, z zmanjšanjem obremenitve gospodarstva, med drugim pa tudi z zožitvijo ekonomskih funkcij federacije, z vzpostavitvijo družbenih meril za politiko delitve dohodka ter z nadaljnjo rastjo produktivnosti dela.

Vzpostavljanje ravnotežja v omajanih odnosih cen bo potekalo pod učinkovitim vplivom sproščanja uvoza kot tudi z vzpostavitvijo meril za blago in storitve, ki niso predmet mednarodne menjave.

Na področju gradbeništva, kjer so cene najhitreje naraščale, bi morale cene naraščati največ za toliko, kolikor bodo narasle cene proizvajalcev industrijskih proizvodov. Gradbena dela naj bi po predlogih gospodarstvenikov sklepali po fiksnih cenah z drsnimi lestvicami ter izključno v skladu s splošno rastjo cen.

V režimu cen naj bi bilo vodilno načelo, naj se cene na domačem trgu prosto oblikujejo vsemu tistemu blagu in storitvam, katerih uvoz je liberaliziran, pod družbeno kontrolo pa naj bodo cene blaga in storitve, ki so pod režimom uvoznih omejitev ali v monopolskem položaju na domačem trgu. Načelo, ki ga velja pozdraviti z obema rokama!

Klavdij Zornik: Tihožitje, 1957, olje

Ob tem pa je nujno treba doseči trden dogovor, da se v prihodnjem letu obremenitve gospodarstva in občanov ne bodo povečale izven tistega, kar je že določeno s to gospodarsko politiko, in da ne bodo naraščale cene komunalnih in drugih storitev.

Dolgoročnejšo stabilizacijo bodo, razumljivo, lahko dosegli le z ustreznimi strukturnimi spremembami v gospodarstvu. Zato naj bi z vsemi ukrepi gospodarske politike spodbujali nadaljnji razvoj trga in na vseh ravneh razčlenili programe za pospešeno spreminjanje strukture proizvodnje, da bi se postopno odpravile strukturne motnje. Temu pa mora biti podrejena tudi investicijska politika, kar bomo dosegli samo, če se bo bistveno zmanjšal pritisk negospodarskih dejavnikov na banke in delovne organizacije, to je, naj bi gradili nove velike investicijske objekte, ki sedaj presegajo realne možnosti in pogosto onemogočajo strukturne spremembe na podlagi tržnih impulzov in meril.

Naraščanje potrošniških kreditov bomo, kot vse kaže, tudi še naprej zavirali z že poostrenimi pogoji za njihovo odobravanje (dokler bo položaj to zahteval) in s strožjo namensko kontrolo njihove uporabe. Še posebno bi kazalo uvesti sistem obvezne namenske uporabe kreditov za stanovanjsko gradnjo privatnim osebam

in omejiti njihovo odobranje izključno za stanovanjsko izgradnjo, predvsem povezano z deležem delovnih organizacij.

Omejene možnosti, da bi dohodke povečali s povečevanjem cen in »popravljanjem« ekonomskih instrumentov, nato nadaljnja razširitev vpliva zunanjih tržnih cen in produktivnosti na naše gospodarstvo, kakor tudi nadaljnji razvoj celotnega gospodarskega sistema in notranjega trga — vse to bo nujno prispevalo h krepitvi boja za znižanje proizvodnih stroškov v delovnih organizacijah. To dejstvo kaže še posebej poudariti.

Ob možnih učinkih opisane ekonomske politike bi v letu 1971 lahko dosegli okrog 5—5,5 % rast gospodarske aktivnosti, izražene z realnim gibanjem družbenega produkta. Zaposlenost pa naj bi naraščala od 2—2,5 %.

Rast, ki naj bi bila po predvidevanjih 5—5,5 %, je še vedno relativno visoka in zahteva omejeno politiko podpiranja in pospeševanja industrijske proizvodnje. Po drugi strani je ta rast relativno umirjena, če upoštevamo visoke stopnje, ki smo jih dosegli v posameznih obdobjih razvoja. To pa je realna nujnost v letu 1971, ker pri večji stopnji rasti ne bi mogli zagotoviti stabilnosti gospodarstva oziroma uresničiti politike stabilizacije.

Glede na obseg, globino, težino in posledice, opisani ukrepi, ki jih je predložil ZIS, torej niso samo rehabilitacija reforme, ampak tretja ali reformirana reforma. Izvajanje teh ukrepov pa je v primerjavi z 1965. letom toliko bolj delikatno, ker ZIS ni edini odgovoren za njihovo izvajanje, ampak prav tako tudi republike, občine in delovne organizacije. Potrebno bo mnogo potrpljenja, politične odgovornosti in tolerance, da bomo na vsaki od teh ravni sprejeli in tudi izvajali ustrezen program stabilizacije in da prve težave ne bodo prinesle tudi politične malodušnosti, ki bi inspirirala ideje o odstopu od te reforme. Že sama napoved stabilizacijskega programa je izzvala reakcije, ki dajo slutiti, kje se bodo pojavili odpori. Že samo lotevanje reševanja vprašanj glede stopnje rasti, cen in potrošnje bo pokazalo, kako odločno je kdo pripravljen vztrajati pri izvajanju programa stabilizacije. Dejstvo je namreč, da takrat, ko govorimo o sedanjí inflaciji, nestabilnosti dinarja, prekomerni porabi na splošno, vsi soglašamo, da so takšne razmere politično in ekonomsko nevzdržne in da je intervencija več kot nujna. Takoj, ko pa se skuša najti izhod in kdo predloži nižje stopnje rasti, pa se začno pogajanja, za katerimi ni težko odkriti namene in prizadevanja, da se določi čimvečja stopnja rasti, da bi se tako zagotovila tudi večja poraba. Predvideti ali namerno planirati nerealno visoke stopnje rasti, da bi obdržali sedanjo visoko potrošnjo, praktično pomeni zanemariti dejstvo, da je stopnja rasti tisto, kjer se že v prvi rundi dobiva ali izgublja bitko z inflacijo.

Ko bodo komune in republike sprejemale svoje stabilizacijske programe, odločale o cenah, davkih in podobnem, bodo prav gotovo izpostavljene raznim pritiskom, naj sprejemajo manj radikalne rešitve, da ne bi bilo treba prekiniti z gradnjo tega ali onega objekta, ulice ali šole. Prav zato program stabilizacije ni samo program federacije, ampak program samoupravne družbe, ki z njim izraža stopnjo pripravljenosti bojevatí se za cilje in ideale, ki jih je razglasila.

Zahtevno leto

Tone Krašovec

Javnost je v zadnjih mesecih veliko zvedela o načrtih in prizadevanjih glede ureditve gospodarskega položaja v deželi. Jesenska konferenca ZKJ je v državi odjeknila glasneje kot katerokoli politično zborovanje v zadnjem času, saj je odkrito povedala, da nas je vrsta težav pripeljala do sedanjega izredno zapletenega ekonomskega položaja. Precej je to posledica ostankov etatističnega vodenja, ki smo jih prinesli s seboj v reformo pred petimi leti in so se jih čvrsto oprijemale tiste sile v naši družbi, ki jim samoupravni razvoj ni po volji. Obenem pa gre za posledico preskromne zavzetosti vseh naprednih družbenih sil, ki sicer podpirajo začrtana razvojna načela, vendar s preveč popuščanja in premalo odločnosti uresničujejo lepe besede v učinkovita dejanja. Tako smo se začrtanim smernicam v zadnjih letih pogosto izneverili in ni čudno, da smo se znašli na odločilnem razpotju. Glede na odločno stališče delavskega razreda je razumljivo, da smo se na tem razpotju lahko odločili le za bolj čvrsto in doslednejše nadaljevanje začrtane samoupravne poti in druga smer — vrnitev v etatizem — obstaja glede na zavest družbenih sil le kot teoretična varianta.

Zdaj je še prezgodaj povedati, ali smo z dovolj odločnosti v življenju dokazali iskrenost naših besed. Premalo časa je poteklo, odkar je konferenca ZKJ postavila politično osnovo za vrnitev na reformne smernice. Čeprav je bilo v dosedanjih ravnanjih že pogosto čutiti nasprotja, nepripravljenost za popuščanje, zagovarjanje partialnih interesov in želja ter podobno, vendar lahko rečemo, da stvari tečejo po zaželeni poti; kaj podrobneje o uspehih prizadevanj bomo lahko spregovorili šele čez nekaj mesecev. Bistvo je, da ostanemo zvesti trem osnovnim zahtevam: da trošimo svoja sredstva v okviru svojih dejanskih možnosti in stabiliziramo gospodarstvo, da z razbremenitvijo gospodarstva okrepimo materialne možnosti samoupravljanja in speljemo decentralizacijo ekonomskih funkcij federacije. Ob teh osnovnih pogojih bomo lahko solidno pripravili petletni načrt z ustreznimi potezami ekonomskega sistema kot ustrezno vodilo našim nadaljnjim razvojnim ciljem, v katerih nas čaka vrsta težkih nalog.

Napačno bi bilo trditi, da ima glede ureditve gospodarskega položaja v deželi vse breme na hrbtu federacija. Če je naredila prve poteze, je to povsem razumljivo, ker tega glede na njene sedanje pristojnosti ni mogel storiti nihče drug. Vendar ni prav nič manjša odgovornost republiških organov, občinskih skupščin, samoupravnih in delovnih skupnosti. Z novo vlogo federacije in z zoženjem obsega njenih nalog se odgovornost nižjih družbeno-političnih skupnosti vidno zaostrojuje. Pri tem ne gre le za prenašanje pristojnosti državnega aparata navzdol na republike in občine, temveč za dejansko poglobljanje samoupravnih odnosov v družbi.

Vsa ta dejstva so ustvarila ugodnejše razpoloženje za uveljavitev odločilnih potez za ureditev gospodarskega položaja v deželi. Da bo to terjalo tudi številna samoopovedovanja ter opustitev nekaterih želja, načrtov in apetitov, je razumljivo. Razprave v zadnjih mesecih kažejo, kako težko se je odreči tej ali oni zamisli in kako težka so sporazumevanja med posameznimi interesi. Vendar so nujna. Nikakor pa ne smejo stabilizacijske poteze delovati posplošeno, tako da bi prizadele predvsem tisti najnaprednejši del delavskega razreda, ki je z neprestanim trdim delom in razumnim ravnanjem v neugodni gospodarski klimi zadnjih let odločno napredovala. Ta mora v novih razmerah dobiti le še večjo spodbudo za svoja prizadevanja, kar bo v korist celotnemu družbeno ekonomskemu napredku.

V takih razmerah smo oblikovali tudi osnovne zamisli o naši ekonomski politiki v prihodnjem letu. Ocene nam kažejo, da smo v letu 1970 v ugodni konjunkturi dosegli razmeroma visoko stopnjo rasti, močno povečali investicije in zaposlenost. Izgube v slovenskem gospodarstvu so dokaj ozdravljene in zmanjšalo se je število nelikvidnih podjetij. Močno smo okrepili poslovne stike s tujino — vendar smo vse to dosegli v izrazitih inflacijskih razmerah. Ti nestabilni odnosi so se pokazali predvsem v nebrzdani rasti cen in življenjskih stroškov in v pretirani porabi na vseh ravneh, ki jo je omogočala prevelika denarna emisija in krediti. Ob tem smo priča visokemu uvozu in poslabšanju plačilne bilance. To pa so tudi glavni razlogi, da se je vodstvo jugoslovanskih komunistov odločilo za tako radikalne sklepe, ki pa jih moramo v praksi šele uveljaviti. Seveda je velika odgovornost za ureditev položaja tudi v republiki. Poleg ustreznih ukrepov federacije za stabilizacijo gospodarstva in za zmanjšanje njegovih dajatev (kar v Sloveniji glede na potrebe po sredstvih za modernizacijo še posebej odločno podpiramo) bo treba v republiki uveljaviti predvsem družbeno usmerjanje delitve dohodka ter sprejeti poteze za znižanje tistih družbenih dajatev, ki bremenijo stroške proizvodnje.

Obdobje prihodnjih dveh let, zlasti pa leto 1971, bo obdobje trdega dela in prizadevanj. V Sloveniji bomo gotovo z vsemi silami skušali stabilizirati gospodarska gibanja. Pri tem moramo kar se da realno ocenjevati svoje gospodarske in finančne možnosti. Seveda absolutna stabilizacija ni naš cilj, ker je ne pozna nobeno gospodarstvo na svetu. Gre za razumno umiritev gospodarskih tokov, da bi omogočili dinamičen in bolj uravnovešen napredek. Skratka, ne gre samo za »stop«, ampak za »stop and go«.

Če upoštevamo vse to, moramo računati v letu 1971 z nekoliko bolj umirjeno rastjo realnega družbenega proizvoda. Če bo ta narasel v zveznem merilu za približno dobrih pet odstotkov, v Sloveniji lahko računamo s 6—7-odstotno stopnjo rasti. To sicer ni v skladu s stališči zagovornikov raznih teorij, naj bolj razviti predeli skromneje napredujejo. Naše ocene in predvidevanja temeljijo na danih razvojnih možnostih v naši republiki. Če upoštevamo ta predvidevanja, bi lahko vsaj za dva odstotka povečali število zaposlenih, proizvodnost dela pa za okoli štiri odstotke. Seveda moramo upoštevati, da se bo delno povečanje cen preneslo iz letošnjega na prihodnje leto. Predvidevamo pa, da se bodo v letu 1971 bolj umirjeno gibale, to pa je seveda odvisno od naših uspehov pri prizadevanjih za stabilizacijo. Ob tem računamo, da bo splošna raven cen v letu 1971 za okoli devet odstotkov višja kot letos. Nominalni družbeni proizvod v republiki in nominalni osebni dohodki naj bi narasli za okoli šestnajst odstotkov. Če življenjski stroški ne bodo prekoračili pričakovane splošne ravni napredovanja cen, potem lahko pričakujemo, da se bodo vendarle (čeprav skromno — za tri odstotke) povečali tudi realni osebni dohodki. To ni veliko, vendar moramo tudi na tem področju prispevati delež k umiritvi potrošnje.

Republiški izvršni svet, ki je predložil prve zamisli o našem razvoju v letu 1971, meni, da mora vsaka realistična ocena možnih dohodkov proračuna in družbene porabe nasploh upoštevati ta predvidevanja, da bi lahko pravilno opredelili obseg potrebnih stabilizacijskih potez in obseg razbremenitve gospodarstva. Zato za prihodnje leto ne bomo smeli sprejemati novih proračunskih obveznosti. V tem okviru bi se morali v glavnem omejiti na zagotovitev ustreznih inverzijskih sredstev republike za pospeševanje gospodarske aktivnosti na manj razvitih območjih Slovenije. Zato moramo v republiki odločno podpirati tudi napore političnih in samoupravnih teles za omejitve ekonomskih funkcij federacije na tiste poteze, ki so nujne za zagotovitev enotnosti jugoslovanskega trga in za stabilne pogoje razvoja. Druge je treba prenesti na republike in občine ter samoupravne skupnosti.

Pri tem gre tudi za ustrezno prilagoditev sistema financiranja družbeno političnih skupnosti in davčnega sistema. Obenem je treba federacijo razbremeniti prevzetih investicijskih obveznosti in obveznosti iz mednarodnih zadolžitvev. Hkrati naj federacija pravice, izvirajoče iz državnega kapitala, prenese na republike. Dolgoročno to prav gotovo pomeni neposredno materialno korist za republike, predvsem pa odstranjuje temelj mnogim političnim nesporazumom in težavam. Prav dosedanja moč zvezne blagajne in odločanje ter obveznosti federacije glede investicij so do zdaj onemogočali ustreznejše politične in družbene funkcije zveznih organov ter večjo samoupravo slehernega naroda in narodnosti v okviru države. Slovenija se zavzema za sistem financiranja federacije na načelu kotizacije — natančnega dogovora, koliko naj kdo prispeva h kritju stroškov, ki nastajajo iz sporazumnih nalog zveznih organov. Ugodnejša delitev družbenega proizvoda v korist gospodarstva naj omogoči nadaljnje poglobljanje samoupravnih odnosov ne samo v gospodarstvu, temveč tudi v republiki, občinah in samoupravnih skupnostih. S tem bodo zagotovljene tudi širše možnosti za družbene dogovore pri reševanju skupnih družbenih nalog, predvsem tistih, ki zadevajo družbeni standard delovnih ljudi. To pa bo seveda zahtevalo od nas tudi vso samoupravno zrelost. Predvideno je namreč, da bo republika prenesla na občine in samoupravne sklade tudi tiste svoje družbene naloge, ki jih lahko občine ustrezneje rešujejo. Skladno s tem je seveda potrebno prepustiti občinam tudi ustrezne vire sredstev. Predvideno povečanje materialne osnove delovnih organizacij pa terja v novih razmerah preudarno gospodarjenje, saj je treba upoštevati, da program stabilizacije močno zaostrejuje pogoje gospodarjenja. Ob zaostrenih težavah z likvidnostjo in ob zastarelosti naše proizvodnje bo nujno izločati čimveč sredstev v poslovne sklade gospodarstva. Brez teh ukrepov in treznega ravnanja gospodarstvo ne bo prispevalo svojega deleža k uravnovešenju ekonomskih tokov.

Ker bomo morali davčno politiko in politiko družbene porabe zasnovati v skladu s pričakovanim gospodarskim položajem, se bo treba seveda marsikateri želji odreči. Vendar — pri urejanju posameznih zadev bodo morale imeti prednosti uskladitve pokojnin, invalidnin in drugih socialnih potez s povečanjem življenjskih stroškov v letošnjem letu.

Po vsem povedanem lahko rečemo, da bo leto 1971 eno najbolj trdih in zahtevnih v zadnjem obdobju — podobno kot leti 1965 in 1966. Takrat smo se namreč še čvrsto držali reformnih smernic, kasneje pa smo začeli popuščati. To se ne sme ponoviti. Zavedati se moramo, da lahko le s trdim delom in razsodnim ravnanjem zagotovimo tako stabilizacijo, ki nam bo omogočala trajnejši, dinamičen, vendar bolj uravnovešen gospodarski razvoj. Verjetno lahko s tem računamo šele v drugi polovici leta 1972. Zato je prav to prvo obdobje odločilno za uspeh celotne petletne razvojne etape, ki je pred nami. Ni važno, ali jo imenujemo čas rehabilitacije reforme ali pa kar novo reformo. Pomembno je le, da bomo sprejeta načela v življenju dosledno uresničevali. Vsako drugačno ravnanje nam lahko močno ogrozi uresničitev predvidevanj o družbeno-ekonomskem razvoju in še več — lahko povzroči, da bosta splahneli zavzetost in delovna pripravljenost v najnaprednejših vrstah delavskega razreda. Kakšne bi bile potem posledice za naš samoupravni razvoj, ni treba posebej razlagati.

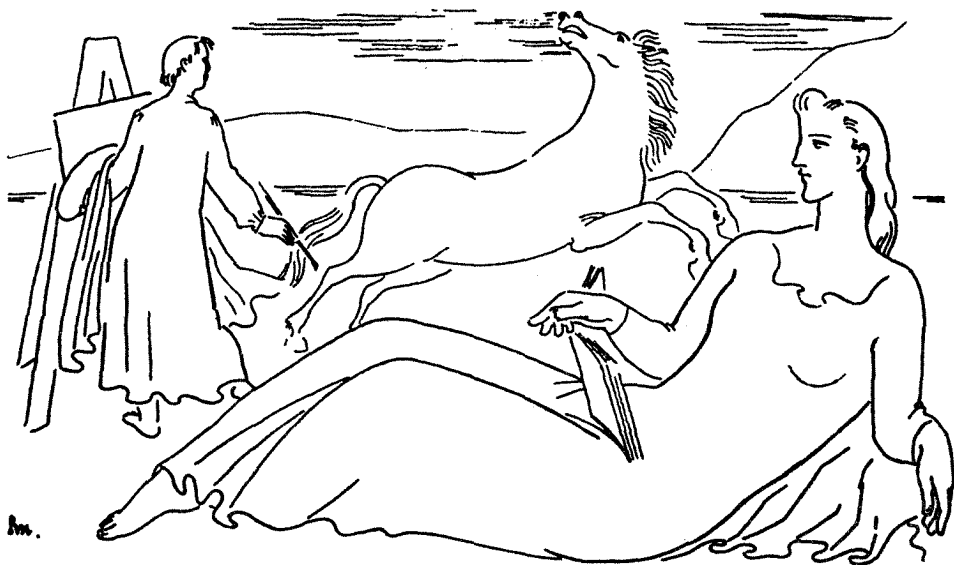
Rastoča nestrpnost v družbeni strukturi ZDA

Mojca Drčar-Murko

»ZDA še niso doživele najhujšega obdobja svoje zgodovine,« je dejal profesor z napredne univerze v Bostonu. Naraščajoča nestrpnost med ljudmi, zahteve nekaterih, naj bi nered zadušili s silo, neprestano soočanje policije in študentov, policije in radikalnih črnih političnih strank, lov na »Črne panterje«, rastoča temperatura v političnih odnosih, nenavadno oster besednjak v političnih dvobojih — vse to so značilnosti zdajšnjega trenutka v ZDA. Bostonski profesor bolje pozna svojo deželo, bolje pozna napetosti, ki se utegnejo nekega dne sprožiti, zato je zelo pristna njegova zaskrbljenost, kaj bo z demokratičnimi svoboščinami. Ne strinja se z akcijami radikalnih študentov, ki šokirajo z orožjem, ki streljajo, čeprav to ni potrebno in takó dajejo v roke nasprotnikom izgovor za represivne akcije. Profesorjeva jeza pa je deljena — navsezadnje vendarle razume mlade, dela z njimi, pogovarja se z njimi, strinja se s tem, da je treba ameriško družbo reformirati, začeti reševati temeljne probleme, ki so v razponu med revščino in bogastvom, v rasnih nasprotjih, v prepadu med generacijama. Toda ne z izzivanjem. Izzivati pomeni pristati na vse oblike boja nasprotne strani, meni profesor.

Mnogi so njegovega mnenja, mnogi tudi ne. Nekateri misleci namreč čutijo, da se je začel boj za dokončno uničenje vseh radikalnih ali tudi liberalnih političnih organizacij. Z velikimi opravičili v javnosti seveda, da gre za lopove, potepuhe, ljudi, ki pljujejo na ameriško zastavo in tradicije itd., itd. Zadaž pa je zadeva precej bolj jasna. Poročajo, da se je letos okoli 1000 agentov FBI vtihotapilo v vrste študentov, da bi na mestu samem izvedeli za načrtovanje akcij v letošnjem univerzitetnem letu, jih po možnosti preprečili ali vsaj onemogočili v večjem obsegu. Pravi lov na »Črne panterje« se nadaljuje. V zadnjem času je pregled žrtev tega spopada zastrašujoč — najmanj deset pripadnikov organizacije, ki zagovarja tudi nasilna sredstva, da bi temnopoltu prebivalstvo dobilo tiste pravice, ki mu gredo po ustavi in zakonih, je bilo ubitih, nekateri med njimi tudi v spanju ali v hrbet. In javnosti, vsaj široke javnosti, zadeva ne vznemirja preveč, kajti ubiti črnca ni nič posebnega. Letos septembra je na primer porota v Alabami oprostila policaja, ki je ubil petnajstletnega črnega dečka, ker se ni ustavil na njegov poziv. To pa je tisto, kjer »Črni panterji« in bostonski profesor ne morejo čutiti enako; eni sodijo v skupino, ki jo tudi v modernem in civiliziranem času kadarkoli lahko postavijo zunaj zakona, uporabijo proti njej neverjetna demagoška gesla, obsodijo za malenkosti ali kar preprosto ubijejo, ne da bi kdo odgovarjal za svoje dejanje. Drugi sodijo v skupino inteligentnih ljudi, ki vedo, da je v tem nekaj bistvenega narobe, vendar niso nikoli na svoji koži čutili, kaj pomeni biti ujet v mreže odvisnosti in nenehne podrejenosti.

Še marsikdo se v ZDA ne bo mogel nikoli ujeti z radikalnimi študenti v tem vprašanju, kajti gre za doživljanje, za neposredno spoznavanje, ki zahteva tudi čustva, ne samo razum. Radikalni mnogokrat pretiravajo; včasih zahtevajo prav tisto zase, proti čemur se sicer sami borijo, torej oblast, prevlado. Toda to so mladostne težave gibanj, ki bodo morale nujno izginiti, ko bo nastajal pravi program in se bo širila baza, širila tudi z vključevanjem takih ljudi, kot je omenjeni bostonski profesor.

Frančišek Smerdu: Vinjeta, 1940, risba

Ko so letos odprli univerze, so študentje prinesli s seboj stare probleme: upor proti vojaščini, odpor proti vietnamski vojni, proti policijskemu nasilju. Podpredsednik Agnew imenuje te ljudi potepuhe, lopove, in mnoge univerze so zaradi nevarnosti burnih demonstracij podvojile svojo varnostno službo, kajti med študenti naj bi se skrivala tista kal nemira, ki je zajela ZDA. Ali jasneje: Amerika nikoli ni bila posebno mirna, kriminal jo razjeda menda ves čas, odkar obstaja, toda kriminalci, ti so del velemestnega življenja. Nekako sodijo v okvire; če imajo veliko denarja in dobro organizirano službo, lahko mimogrede uidejo roki pravice. Vse skupaj je potem igra živcev, igra močnih. Kdor je spretnejši, zmaga. S študenti pa je drugače. Le-ti hočejo tak sistem »družbene varnosti« podreti, odpraviti vzroke nasilja, ki je povezano z vsemi porami vsakdanjega življenja, odpraviti hinavščino, uglajenost navzven, politično demagogijo o najvišjem standardu, medtem pa sredi New Yorka najboljše živijo velikanske podgane, ki se redijo na umazani in napadajo celó ljudi.

Taki, ki zadevajo v bistvene značilnosti ameriške družbe, so torej nevarnejši. Če nosi orožje kriminallec, če vsi vedo, da strelja z njim, pa mu tega ni mogoče dokazati, to nikogar posebno ne vznemirja. Če pa ga nosi pripadnik radikalne mladinske organizacije, je orožje simbolično uprto v sistem in sistem človeka obtoži in obsodi že na najmanjši mig. Včasih seveda tudi orožje ni izgovor, kot se je zgodilo letos na kentski univerzi; policaji so streljali v množico študentov in ubili štiri, ki nikoli v življenju še niso imeli orožja v rokah, in hkrati niso sodili k nobeni radikalni politični organizaciji. Toda sistem se ne pusti premagati kar tako: Policija je obtožila študente, češ da so oni krivi, ker so »izzivali policijo«. Na pomoč je prihitel sam predsednik Nixon; imenoval je posebno komisijo, ki naj razišče položaj in poroča o krivdi. Komisija je ugotovila, da študentje niso krivi, ker niso izzivali tako, da bi lahko policija v civilizirani družbi imela zadostne razloge za streljanje v množico.

Sistem še ni odnehal. Nixon je razveljavil ugotovitve komisije, ki jo je sam postavil, in začel se je proces proti študentom. S kakšno obtožbo? Da so krivi umora štirih študentov, seveda!

Kentski primer ni osamljen, stvari so postavljene na glavo, kriv je vedno tisti, ki je v manjšini, ki je temne polti, ki je mlad. Če Nixona kje pričakajo mladi ljudje z demonstracijami, ima vedno pripravljen odgovor: »To niso pravi mladi ameriški ljudje. To so izobčenci, to je nasilna manjšina.« Biti mlad in še študent z mislečo glavo povrhu, pomeni biti v očeh policije in oblasti potencialni kriminallec. V zadnjih tednih je bilo na tiralicah FBI največ ljudi, starih med 20 in 30 let. Obtožbe so bile hude, vsi naj bi bili nevarni morilci, ugrabitelji, ogrožali naj bi bili lastnino. Podatki o njihovih zločinih pa so precej bolj skopi: eden naj bi bil kupil orožje, drugi naj bi bil sodeloval pri pobegu enega izmed voditeljev »Črnih panterjev«, tretji naj bi bil pripadnik te organizacije. Skratka, če je kaj narobe, je treba s prstom pokazati na te mlade ljudi, ti so krivi vsega. Včasih so v Evropi poznali večnega krivca. Karkoli je bilo narobe, vedno so našli kakega Žida, da je plačal za napako in oblast je bila čista v očeh svoje javnosti. V Ameriki imajo podobno metodo z drugim krivcem. Če je le mogoče, je za napako treba poiskati mladega človeka, po možnosti pripadnika kake radikalne politične organizacije in še črnca, če se da. Vsi ti podatki navadno zadoščajo, da lahko en sam človek plača za oblike družbene nestrpnosti, za probleme, katerih korenine so precej globlje.

Kaže, da se bo to zgodilo tudi z najnovejšim simbolom rasne in družbene nestrpnosti v Ameriki, s temnopolto profesorico filozofije na univerzi v San Franciscu, Angelo Davis. Ni še dolgo, ko je bila na tiralicah FBI na prvem mestu. Obtoževali so jo umora in ugrabitve po kalifornijskih zakonih, za kar ji preti smrtna kazen. Težko je verjeti, toda dejstva o njenem zločinu sodijo v kazenske zakonike prejšnjega stoletja.

Letošnjega avgusta je črn fant sedemnajstih let stopil v sodno dvorano, kjer naj bi bili sodili trem obtožencem, črncem. Ni pomembno v tem primeru, ali so bili česa krivi ali ne, ker je bistvo tragedije drugje. Črni fant je vsekakor menil, da so nedolžni in je s pištolo v roki prisilil sodnika, da je kot belec branil skupino obtožencev, ki jo je fant želel osvoboditi. Ko se je skupina oddaljevala, je policija izgubila živce in je začela streljati na slepo. Padli so vsi: ugrabitelj, trije obtoženci in sodnik. In zdaj pride najbolj neverjetno: kdo je kriv? Ugrabitelj je mrtev, vsi so videli, da ni ubil sodnika, ker ga je žrtvovala policija. Toda nekdo mora biti kriv. Poiščimo nekoga, ki bo dovolj primeren, da se bo nanj zvrnil bes javnosti! V prejšnjem stoletju v Evropi bi bili poiskali Žida, v letu 1970 so v Kaliforniji, najbolj bogati ameriški zvezni državi, poiskali črnko, ki je hkrati tudi nevarna intelektualka in so se je takó ali tako želeli znebiti z univerze v San Franciscu — učenko filozofa Marcuseja, Angelo Davis. Na hitro so ugotovili, da je bilo orožje, ki ga je nosil mladi človek, kupljeno na njeno ime, torej je ona kriva za umor belega sodnika. Neverjetno sklepanje, toda v Ameriki se ni zdelo nikomur preveč smešno. Orožje je bilo njeno in za ta zločin je bila obtožena umora in ugrabitve.

Angela Davis je pravočasno izginila, vendar so jo 13. oktobra aretirali v newyorškem motelu. Lahkota, s katero so jo navsezadnje ujeli, je nekatere napotila na sklepanje, da se je sama želela oprati pred javnostjo, ali še drugače, s svojim tragičnim primerom žrtvovati se za stvar. Kajti Angela Davis je v kratkem času vendarle postala mučenica in simbol nestrpnosti, demagogije in kratkovidnosti v sodobni ameriški družbi. Da bi jo lahko predali kalifornijskim sodiščem, je bilo treba, da je newyorški guverner Rockefeller izdal izročitveno povelje. Kljub dozdevni liberalnosti, kljub zavzemanju za drugačne in boljše odnose med ljudmi je Rockefeller gladko naredil tisto, kar so od njega zahtevali nestrpnosti. Predal je Angelo

Davis najbolj konservativnim sodiščem v ZDA, čeprav je imel možnosti, da bi jo sodili po newyorških zakonih, ti pa smrtni kazni za tako dejanje ne predvidevajo. Angela Davis je ženska izredne inteligence in je morala vedeti, kaj se bo zgodilo, zato je morda v resnici upravičeno sklepanje, da je sama hotela s tveganjem svojega življenja opozoriti na nevzdržnost položaja, v katerem je črnska skupnost, liberalni študentje in še posebej pripadniki levih političnih organizacij. Lahko bi bila ušla, kakor so navsezadnje ušli nekateri drugi voditelji »Črnih panterjev«, pa vendar ni tega storila. V Alžiru bi bila na begu zanimiva mlada revolucionarka, ki ne bi bila nikoli ničesar pomenila, v ZDA, na svojem ozemlju, pa je simbol. Njen proces bo nedvomno podoben simboličnim procesom iz ameriške zgodovine, morda bi ga lahko primerjali s sodno farso proti Saccu in Vanzettiju, morda bo to nova afeta Dreyfus, morda novo sojenje proti Rosenbergom. Angela Davis tvega veliko, in če hoče ali ne, njena zgodba bo ostala v zgodovini.

Ob primeru Angele Davis se je sprožila huda razprava o boju proti takó imenovanemu družbenoškodljivemu radikalizmu, to pa odpira nova vprašanja tudi o odnosih med različnimi skupinami liberalcev. Omenili smo, da svobodomiselni bostonski profesor ne more dokončno podpreti »Črnih panterjev«, ker meni, da je njihovo delovanje prenačljeno, izzivalno, da naredi navsezadnje več škode kot koristi. Drugi spet mislijo tako, na primer znani francoski dramatik Jean Genet, ki je preživel mnogo časa med »Črnimi panterji« in ugotovil, da je premalo pisati o nečem, na primer o »Črnih panterjih«, ampak je treba z njimi sodelovati, se z njimi boriti. Kljub temu, da je s svojimi naprednimi dramskimi deli nekako mobiliziral javnost, je samokritično ugotovil, da njegovo gledališče ni dovolj vplivalo. Tudi delovanje drugih levičarjev v ZDA po njegovem ni dovolj učinkovito. Takole je analiziral položaj: »Glejte, proučeval sem odnose med levimi strankami in 'Črnimi panterji'. Zdi se mi, da bi morale bele politične organizacije vnesti v svoje delovanje novo dimenzijo, namreč srčno kulturo. Ne gre za sentimentalnost, temveč za srčnost v odnosih z ljudmi, ki nimajo istih pravic, kot jih imamo vsi drugi. Čeprav so pravice zagotovljene v zakonih, jih v resnici ni za večino črnega prebivalstva, še manj seveda za 'Črne panterje', ki so ožigosani. Povsod je videti tako imenovano vsakdanjo diskriminacijo: v sindikatih, celo med delavci, celo na univerzah. Zdi se mi, da bi se morali beli radikali odločiti med drugim tudi za to, da se bodo sami odpovedali nekaterim privilegijem, ki jih daje družba samo njim. Iz izkušenj preteklosti so se črni naučili z nezaupanjem gledati vse, kar prihaja od 'bele družbe'. Navada belih ljudi vladati in biti vzvišeni nad črnimi je trdno vsajena in črni se je ne zavedajo bolj kot beli. Zato bi morali beli svobodomiselni ljudje poleg razuma uporabljati tudi čustva, da bi razumeli črnca, ki pobesni, ko je obsojen za dejanje, ki ga pri belcu drugi še opazili ne bi in ki velja za kriminalca že vnaprej, ne da bi sploh kaj storil.«

Takih nasprotij pa ni mogoče preslišati, tudi spregledati ne, zato tudi ni mogoče verjeti uradnim zagotovitvam, da je vse zdravo, da le posamezniki motijo popolnost ameriške družbe. Policijsko nasilje nad levimi političnimi organizacijami in nad »Črnimi panterji« še posebej, je postalo bolj odkrito pogledom javnosti, zato pa je tudi vedno več takih, ki dvomijo o uspešnosti gesla o redu in miru. Nixonov posredni poraz na zadnjih kongresnih volitvah je za mnoge poznavalce ameriškega notranjega življenja prvo znamenje širšega dvoma.

Spreobrnjeni komisar

Matevž Hace

Zamislite si študenta štiriindvajsetih let, ki se je zelo rad pobahal, da je bil na vseučilišču stara bajta in da ni dokončal svojih študij zato, ker ga je zamikal eno leto pravni študij. Ker se je tega naveličal zaradi kompliciranega rimskega prava, je šel študirat slavistiko. Druge stare bajte so mu to svetovale, češ da je to najlažji študij na Slovenskem. Izpitate opraviš kar mimogrede. Ko pa je malo povohal delo in metode vseučiliških profesorjev Franceta Kidriča, Prijatelja, Ocvirka, Nahtigala in Ramovša, je dognal, da so ga stare bajte povlekly za nos. Vse stare bajte je preklel. Slavistika to je »džungla«. Guliti bi se moral dvajset ur na dan. Kje je pa spanje, dekleta, družba vinskih bratcev, sprehodi, kvartanje! Opustil je slavistiko. Pa ga je zopet povlekla neka stara bajta, češ, kemija je najlažja. Prihodnost je kemikov, ker bodo preobrazili ves ta puklasti svet. In da je edino kemija poleg medicine življenjskega pomena, vse druge vede, da so tako, no, zaradi mode. Pa še malo Marxa povohaj. Sicer ni važno, da guliš njegov Kapital, glavno je, da poznaš nekaj desetini njegovih citatov. Vidiš, sedaj je moderno, da zna študent poleg Vebra tudi nekaj Marxovih in Stalinovih besedi. Sicer pa pusti Vebra pri miru, njegova knjiga o Bogu je čisto navaden meščanski drek. Škoda časa! Res je prebral Komunistični manifest, in to celo dvakrat. Ko ga je drugič prebral, so brez boja vkorakali Italijani v Ljubljano, tisto belo Ljubljano, katero so si lastili njega dni klerikalci, liberalci, socialisti in drugi!

V mladosti sem rad prebiral, kako so živeli naši veliki ljudje na Dunaju, kako so na dunajski univerzi stradali Jurčič, Cankar in drugi. Za stare bajte se je pa vedelo, da zato takó dolgo študirajo, ker imajo petične starše, bogate kmete, veleposestnike, trgovce, obrtnike. Taka stara bajta je bil tudi naš četni komisar Andrej Podgornik. »Kaj se boš obregaval v stare bajte,« bo rekla kakšna predvojna stara bajta. »Saj smo slišali in brali, da si ti v svojih bataljonih imel bivše tihotapce, pretepače, anarhiste in celo cigane, ki so dremali, ko so jih ti in tebi podobni gnjavili na političnih urah.« Res je, tudi take smo imeli, toda znali so se vojskovati, pa čeprav so se takrat pokašljali na vse ideje tega sveta. Vedeli so, da bo v četi bolj veljaven tisti, ki bo potolkel več sovražnikov, kot pa če bo znal uglajeno govoriti.

Naš Andrej Podgornik je bil res sin bogatega kranjskega kmeta. In ko si je že kar dobro zapomnil Komunistični manifest, je rekel: »Lepo piše, ampak tudi mojemu očetu bodo pobrali lepe gozdove, njive in travnike. Vsi enaki, hm, to so lahko le angelčki v nebesih. Da bi jaz, Andrej Podgornik, tako živel, kot žive in delajo trije hlapci mojega očeta, kaj še!« Tako si je mislil, pa čeprav je ob počitnicah ob sobotah rad popival z domačimi hlapci Jurijem, Tonetom in Pepetom. Oče pa je godrnjal, češ da mu bo pokvaril pridne hlapce.

Ko je naš Andrej Podgornik videl, kako se Italijani šopirijo po Ljubljani, je dejal: »Ne, tega dreka ne bom gledal. Na Slovensko je prišel brez krvavega vojskovanja.« Pustil je študij, kar je bilo za tiste čase prav in napredno, in jo pobrisal domov. »Že dolgo sem vedel, da ne bo nikdar nič iz tebe,« je zagodrnjal oče. »Koliko konj in volov je šlo za tvoje učenje! Da sem to vedel, bi te bil poslal na dveletno kmetijsko šolo na Grmu pri Novem mestu. Tam bi se bil naučil vsega, kar je treba umnemu kmetu: poljedelstva, živinoreje, sadjar-

stva, gozdarstva in še poštenega domačega knjigovodstva.« Oče je vodil hišno knjigovodstvo. »Poglej, Andrej,« je nadaljeval oče, »v tej dolgi, zeleni knjigi so popisani vsi moji izdatki, ki sem jih do sedaj zmetal za tvoje kislo šolanje. S tvojo pokojno materjo sva se kar naprej prepirala. Želela je, da bi bil duhovnik, češ da sta bila tudi Mahnič in Jeglič doma s kmetov. Jaz sem si pa želel, da bi bil advokat, ker je imeniten in donosen poklic. Poglej,« je nadaljeval, »Tavčar in Kersnik sta bila advokata, imenitna moža, pisatelja, poslanca in gradove sta imela. Skratka, velika gospoda sta bila. Tisto leto, ko si študiral, sem dal za tvoje učenje par volov in še za par volov hoj. In štiri lepe obleke sem ti kupil. Vse to je napisano v tej računski knjigi.« Oče je jezno potolkel z računsko knjigo po mizi. Andrej ga je mirno poslušal. Ko je oče končal, je spregovoril:

»Mati, Bog jim daj v miru počivati, so bili v zmoti. Mahnič ga je lomil. Uničiti je hotel vse pametne pisatelje. Želel je, da bi pisali samo molitvenike in knjige za zamorčke. Vtikal se je v stvari, ki jih ni razumel. Jeglič je pa pisal, kako naj živita ženin in nevesta. No, tudi on ni imel teh izkušenj. Tudi v politiko se je spuščal. Rečem vam, oče, če bi jaz mater poslušal, kakor sem jo imel rad, bi ga gotovo kot duhovnik lomil. Družil bi se z rimskimi butci, pa lepa dekleta bi imel. Nisem bil nagnjen k temu. Advokat tudi ne, ker Tavčar in Kersnik ne more biti vsak, ki pravo študira. Kemija ima prihodnost. No, ko bo ta vojskina kolobocija končana, bomo videli,« je sklenil Andrej.

Tudi sestra Marjeta je dejala, da ima Andrej čisto prav, kar doma naj bo. Dve Andrejevi sestri, Tina in Zofija, sta bili poročeni, mlajši brat Peter pa pri vojakihi nekje v Srbiji. Andreju je šlo doma že na jetra, ker mu je oče kar naprej svetoval, naj nadaljuje študij. »V Zagreb bi šel, če nočeš tiste kemije. Vidiš, Andrej, kako si ti kratkoviden. Drugi tvoji kolegi, ki se držijo reda in so pridni, bodo študij končali med vojno. Po službah bodo, ti se boš pa še gulil. Andrej, pamet, pamet!«

»Oče, tistih usranih ustašev tudi ne maram. Tudi tam so italijanski domišljavci.«

Pomagal je kakšno uro domačim hlapcem v košnji ali voziti steljo. Delal je z rokami samo dve-tri ure, drugače je pa ležal doma na vrtu in bral kaj iz kemije ali latinske pesnike. Na jetra mu je šlo, da zahtevajo Italijani zvečer zatemnjena okna. Jezen je bil, ker so bile patrulje vsaki dve uri po gostilnah. Vsak dan je bil na kaj jezen. Njega, staro bajto, v gostilni legitimira kak polpismen karabinjer. V Ljubljani smo včasih vso noč popivali, in če nismo razbijali, so nas vsi policaji pustili pri miru.

»Boga zahvali,« ga je miril oče, »da smo Slovenci prišli tako poceni skozi to brkljarijo. Hiše bi bile požgane, dosti mladih moških pobitih. Bil sem na ruski fronti in na Piavi, poznam te reči. In Italijani, kakor so prišli, tako bodo odšli.«

Oče je bil pred vojno hud liberalec. Vaških klerikalcev še pogledal ni. Sedaj je pa rekel, da se v politiko med vojsko ne bo spuščal, in nekaj modrosti pa le imajo vodilni deželni liberalci in klerikalci, da so preprečili vojskovanje.

»Oče, to je vse skupaj eno veliko slovensko sranje,« je dejal Andrej, ki ni maral nobenih strank. Andreju so bili še najbolj všeč anarhisti. »Oče, pogledjte, prej klerikalcev še pogledali niste, sedaj se pa vsakemu klerikalcu in farju odkrijete. Prej so se po časopisih zmerjali kakor svinje, sedaj se pa v Ljubljani objemajo. Oče, oče, rečem vam, da iz te godlje ne bo dobrega kruha.«

»Vojak sem bil štiri leta. Izkušnje imam, ti pa jih še nimaš. Deset mesecev sem se tolkel tudi za Koroško. Dve medalji visita v gornji sobi.«

»Za dve državi ste se vojskovali, toda obe je vzel hudič.«

»Nobene oblasti ne ceniš. Neka oblast vendar mora biti.«

»Taka ne, kot je sedaj. V Ljubljani sedijo za isto mizo vaši liberalci, Strletovega Jerneja klerikalci in še Italijani. To je godlja, oče, godlja je to. Toliko sem pa že študiral, da vem, kaj je logika. Logika je nauk o pravilnem mišljenju. Tega vi, oče, ne veste, ker niste obiskovali visokih šol. To, kar je zdaj v Ljubljani na oblasti, je za mene sodrga ali so pa hinavci, vsi podkupljeni.«

»Andrej, s teboj se pa človek res ne more pogovoriti,« ga je zavrnil oče. Tako sta se prepirala vse zimske večere. Včasih so take prepire poslušali tudi vsi trije domači hlapci. Ker niso razumeli visokih besed, so se med seboj dregali in si pomežikovali, češ, oba sta »malo čez les«.

Tako je minila zima. Slišali so, da se Ljubljana ograja z žico.

»Oče, rekel sem vam že, da bo sranje.«

»Seveda, za red gre, za red,« je tiho in neodločno rekel oče, nato pa ježno dodal: »Ko bo konec vojne, ne grem k nobeni stranki.«

Prihajala je pomlad, polna negotovosti in nemira. Tisti, ki so nekaj vedeli, so dejali: »Pomlad je, naša lepa pomlad prihaja v deželo.«

Neke noči je Andreja obiskal znanec z univerze — stara bajta, ki je tudi živel nekje na Dolenjskem pri starših-obrtnikih. Pogovorila sta se. Oba sta preživela nekaj let, oba rada krokala in se navduševala enkrat za pravni študij, drugič za slavistiko, samo da se je njegov znanec Ferdo zadnji dve leti bolj zanimal za medicino. Zaprla sta se v Andrejevo sobico, kjer sta bila sama štiri dni in noči. Še hrano in mošt jima je morala nositi sestra v sobo. Peto noč se je Andrej oblekel v športno obleko in gojzerje, vzel očetovo trocevko — ker je bil oče navdušen lovec — pobral vse nabojе, lovski daljnogled in nahrbtnik. Sestri je naročil, naj očetu pove, da gre v Zagreb na študij.

»Hm, v gojzerjih v Zagreb? Saj imaš vendar šest lepih oblek.«

»Grem peš, kot turist. Obleke boš poslala za menoj.«

V deževni majski noči sta jo s kolegom Ferdom popihala čez progo in deželno cesto v gozd.

»Tako, tako,« je rekel bradat četni komandir, »lepo sta raščena, obrita, puške tudi imata, nabojе tudi.« Pogledal je priporočilo rajonskega odbora, ki pošilja študenta Ferda v partizane. »Dobro.« Obrnil se je še k Andreju. »In ti, kje je tvoj papir?«

»Eh, pusti ga, to je moj kolega. Rajonski je pozabil še njega vpisati, ker se mu je nekam mudilo.« »Če sta res prava, se bo že videlo,« je dejal dobrodušni brkati komandir. Nato jima je razložil, kaj bosta delala. Pri tem je z neko zavistjo opazoval Andrejevo trocevko, sam je namreč imel staro avstrijsko manliherico.

»Sta bila vojaka?« ju je dalje spraševal. Oba hkrati sta odgovorila, da ne. Ker je Andrej videl, da vedno bolj poželjivo ogleduje njegovo trocevko, se je hitro znašel. »Lovec sem bil in lovske tečaje sem obiskoval.« Ni pa povedal, da ni lovec, pač pa da je rad streljal z očetovo puško v tarčo in mu je oče očital, da mu je potrošil več sto nabojev.

Ferdo je pa dejal: »Imam lovski in vojaški prostovoljni tečaj.«

»Vsako noč se zaradi konspiracije premikamo. Delo je pa takole: Zjutraj preberejo radijske novice, da vemo, kako je na ruski in naši fronti. Nato sledi lupljenje krompirja, čiščenje orožja. Popoldne se pomikamo proti progi ali cesti v zasedo. V zasedi tišina. Nič govorjenja in kajenja. Nič kašljanja. Na sovražnika merite točno. Če zbežijo, poberite vse, kar imajo pri sebi. Nato hiter umik na zborna mesto. Plen deliva jaz in komisar. Če se pa moramo mi

Frančišek Smerdu: Spomenik NOB v Domžalah (ena od petih figur), 1953, bron

zaradi premoči umakniti, potem pa stroga tišina. Nič kričanja. V zasedi velja samo moja komanda. Oho, nekaj sem pa pozabil. Imata kaj cigaret?»

»Nekaj že,« je dejal Ferdo.

»Cigarete v kolektiv, denar v kolektiv. Če imata po dva para nogavic, enega v kolektiv. Tu se učimo ruskega kolektivizma. Ali vesta, kaj je to kolektiv? No, če ne vesta, vaju bo poučil naš četni komisar, ki je strašno učen človek. Ima gimnazijo in bo po vojni postal učitelj, ker ga to veseli. Tudi vso pravo politiko vama bo on razložil, ker jo bolj pozna kakor liberalni Kramar. Vsaj tako je rekel. Na politiko se jaz ne razumem, samo na vojaške zadeve. Komisarjeve politične besede so zato, da uči novince. Straže, patrole in vse druge vojaške zadeve vaju bom jaz naučil.« Besedo »jaz« je še posebno poudaril. »Če je kdo izmed borcev ranjen, ga bomo nosili iz boja. Ranjencev nikoli ne zapustimo, pa če še tako poka. Sta razumela?»

»Seveda sva. Zato sva se pa prišla vojskovat,« sta odvrnila.

Popoldne se je vrnil v četo komisar. Bil je na bataljonskem posvetovanju. Andrej in Ferdo sta se mu predstavila. Povedala sta, da sta študenta brez dokončane fakultete.

»Hm, fanti, kaj sta pa delala? Stara sta po štiriindvajset let in še nista končala.« Komisar ju je tikal, zato sta ga tudi onadva.

»Ja, tovariš komisar, če te profesor zafrkava, pa presedlaš na drugo fakulteto,« je odvrnil posmehljivo Andrej. Ferdo mu je pritrdil. »Zafrkavali so me na vse načine,« je lagal Andrej. »Takó gredo leta, če ti kdo na visokih šolah nagaja.«

»Ne vem, če bi vama vse verjel, kar govorita. Kaj pa če sta stari bajti? Taki imajo imovite starše in ga radi sračkajo. To sem sam videl v Ljubljani, na svoje oči kot gimnazijec. Lačen sem bil, da bi v hipu pojedel pol metra dolgo štruco. V gostilni Pri Levu sem videl, da so pri neki mizi sedele štiri take bajte. Tudi štiri dekle so bile tam. Drago vino je teklo ob mize. Ko sem vprašal sorodnico, ki je služila v hotelu Lev, kdo so ti gospodje, mi je rekla: 'Oh, to so stare bajte, ki kar naprej študirajo, pa nikoli ne doštudirajo. Njihovi starši so bogati.' No, v tisti hotel sem šel večkrat, da mi je sorodnica dala kakšne ostanke. Rečem pa vama, kakor imam samó šest gimnazij in sem star devetnajst let, da bomo po vojni na visokih šolah odpravili meščansko navado 'starih bajt'. Kdor se ne bo hotel učiti, bo moral iz šole. Naj zgrabi za lopato, kramp in vile! Vse to sem delal ob počitnicah, če sem se hotel obleči in si kupiti šolske knjige. Tudi profesorji so nas na gimnaziji učili, da se je treba učiti, učiti in ne ugovarjati. To vama rečem zato, ker moji profesorji niso bili ne liberalci in ne klerikalci, ampak samo Slovenci. Tako so nam govorili. — Do jutri napišita svoja življenjepisa, ki pa naj bosta kratka in stvarna. V političnih zadevah bosta poslušala mene, v vojaških pa komandirja. Vojaške akcije so skupno delo. Hrana skupna, včasih boljša, večkrat slaba. Nočni pohodi. Večkrat brez cigaret, skratka, pri nas je vsestransko tovarštvo, tako v četi, bataljonu kot v odredu. Odkrito pa vama kot bivši dijak rečem, da v četi raje vidim delavce ali kmete, ki so doma delali po šestnajst ur na dan, kot pa učene ljudi, ki me vsak dan sprašujejo, kdaj bo konec vojne, kakor da bi jaz, bataljonski ali odredni komisar, imel redne stike s Stalinom in Churchillom. — Dovolj za sedaj. Seznanita se z borci v četi. Šestdeset jih je in največ jih je doma s kmetov. Vajine starosti so, pa tudi moje.«

Andrej in Ferdo sta se spogledala. »Hm,« je dejal Andrej, »ta dijak naju je takoj pogodil, da sva bila stare bajte. Bister je bolj kot kak profesor.«

»Kaj naju ne bi pogodil? Lepe obleke, bele roke, on pa je zgaran, kot bi od vida do vida delal na kmetiji ali pri gozdnih delih. Ej, taki, ki so živeli v revščini, pa študirajo, hitro spregledajo, s kom imajo opravka. Veš, Andrej, pazi, da se ti ne bo kdaj zaletelo, da bi se kdajkoli pobahal, da sva ga tudi midva lomila z deklinami v hotelu Lev. Že prvi dan vidiva, da bova v četi po špartansko živela.«

Tako se je tudi zgodilo. Takoj drugo noč so vso noč hodili. Ko so neprespani prišli v drugo hribovje, sta bila Andrej in Ferdo določena, da nanosita suhljadi za ogenj. Ko sta opazovala, kako vre v oblicah krompir, sta se v hipu spomnila domačih dobrot.

Četni komandir je pristopil k Andreju Podgorniku in mu lepo, z nasmehom dejal: »Če si zaveden, bi zamenjal tvojo trocevko z mojo manliherco?«

Andrej ga je pogledal in mu odvrnil: »Z nikomer ne zamenjam, ker se bom vojskoval z njo.« Komandirju se je pomračilo čelo. Dejal je: »Veš, če bi bil ti politično dovolj vzgojen, bi jo zamenjal z menojo, ker sem višji.«

»Včeraj mi je četni komisar dejal, da smo si vsi enaki, zato je ne zamenjam.«

Popoldne so šli na položaj. Od deželne ceste so rinili Italijani. Imeli so dober položaj. »Streljajte samo na moje povelje,« je poveljeval komandir in pri tem osorno pogledal Andreja. Ferdo je ležal na drugem koncu vrste. Po kratkem spopadu so se morali Italijani umakniti, ker sta jih z boka sprejeli dve četi prvega bataljona. Zaplenili so nekaj pušk in municije ter dve muli. Bil je pač mesec maj 1942, tisti čudoviti maj partizanskih uspehov. Za Andreja in Ferda je bil to prvi vojaški krst.

»No, danes sva pa začela študirati vojaško akademijo,« je posmehljivo dejal Andrej Ferdu. »Če se bomo tako vojskovali, bomo kmalu v Ljubljani.«

Tako sta živela kot drugi borci. Nekega večera je dejal Andrej Ferdu: »Sinoči si se nekam važnega delal pri tabornem ognju. Opazil sem, da so se dregali med seboj. Nisi še opazil, da na izobražene gledajo postrani, češ, kaj boste vi, ki ne znate ročnih del. Lahko je sedeti v šoli na toplem in se učiti. V četi se morava vesti tako kot drugi. Ti si pa naštel vrsto rimskih cesarjev in opisoval njihove značaje. Slišal sem, ko je obveščevalec dejal: Eh, čudni profesor.«

»Vprašali so me, pa sem tolmačil,« se je branil Ferdo.

Kmalu sta dobila uši, te redne in zveste spremljevalke vsake vojske, posebno pa še partizanov. Praskala sta se podnevi in ponoči. »Hm, če bi tiste babe, ki sva jih napajala v hotelu Lev, vedele, da sva ušiva vojščaka, to bi se nama, mrhe, režale,« je menil Andrej.

»Pusti tiste mrhe. Sedaj se gotovo vlačijo z Italijani.«

Drugo noč so šli zasekavat cesto. »Kaj boš, sekiro ali žago?« ga je vprašal komisar.

»Žage sem bolj vaje,« mu je odvrnil Andrej. Dve noči so podirali jelke in smreke, da ne bi prehitro prišli italijanski tanki. Ves je bil premočen od dela. Komaj so prišli v taborišče, je bil alarm. »V zasedo, sovražnik prihaja!« Mine so padale in klestile veje okrog dolge vrste. Dve četi sta šli. Deževalo je, da so bili vsi mokri. Od vseh strani so se približevali Italijani. Boj je bil kratek. Obe četi sta se morali umakniti. Šest ranjencev so nosili s seboj. »To je naš strateški umik,« je dejal komisar. Andrej je sopal, ko je pomagal nositi ranjence. Zasekavanje cest, zasede, položajni boj, to so bila dnevna opravila čete. Medtem se je bližala italijanska julijska ofenziva. Nekateri prav vneti višji in še višji funkcionarji so z matematično natančnostjo napovedali konec

vojne za november, najkasneje pa januarja 1943. Andrej ni verjel. Pisal je sestri za sveže perilo, nogavice in čimveč cigaret. V dobrem tednu je dobil. Dva tisoč cigaret je prinesel domači hlapec in potem ostal v gozdu. Andrej si je pridržal sto cigaret, drugo je dal v kolektiv. Celo pohvalili so ga. »Andrej, osel si, da si vse dal,« mu je poočital hlapec Jože. »To bi kadila dva meseca.« »Enakost je v partizanih.« »Pokašljam se na enakost,« ga je zavrnil bivši Podgornikov hlapec. »Ko smo hlapci delali, da je od nas teklo, si ti ležal v senci ali sedel v gostilni. Če bi bil jaz samo en dan tako delal, bi me bil tvoj oče sunil v zadnjico, da veš,« je ogorčeno dejal Jože, ki še ni vedel, kaj je enakost, in tudi ne, kaj je kolektiv, julija 1942.

»Potrpi, Jože,« mu je prigovarjal Andrej. »Jedel boš tisto, kar drugi, ponoči boš hodil v zasede. Sekiro znaš bolj vihteti kot jaz in še vojak si bil pred to vojno.«

»Koliko pa plačajo,« ga je naivno vprašal Jože.

Andrej se mu je nasmehnil. »Potrpel boš. Po vojni boš pa dobil vse plačano. Sedaj komaj delajo tovarne, kjer bodo tiskali denar.«

»Sestra je dala zate tisoč lir. Deni jih, kamor hočeš. Jaz imam dva tisoč lir, pa jih ne posodim nikomur. Zanje sem garal pri tvojem očetu,« je jezno dejal Jože. Ker sta bila sama, se je potrkal po čelu in rekel: »Andrej, ali ste vsi učeni ljudje malo trk-trk?«

»Jože, ti še vsega ne razumeš. Te bodo že komisarji prevzgojili.«

Pred julijsko ofenzivo so ločili Ferda od Andreja. Komisar jima je povedal, da so prišle v štab bataljona pritožbe, češ da sta vedno skupaj in se premalo družita s preprostimi borci. »Hudiča,« je jezno vzkliknil Ferdo, »ne morem se vsak dan pogovarjati o tem, kakšne cene lesa bodo, o ceni govedu, pa o tem, kdo bo župan in poslanec, pa o tem, ali bomo res imeli v treh letih take ceste, kot so v Franciji in v Ameriki. Premalo pravljič sem prebral, da bi jim to trobil.«

No, Ferdo je moral oditi. Ofenziva je bila huda, dnevno streljanje, lakota, nočni pohodi, goreče vasi, dezertacije, malodušnost, molčečnost, vse to je Andrej globoko doživljal. Bivši hlapec Jože je bil pa veder. Kamorkoli so prišli, je prvi zakuril ogenj in pekel krompir. Če je šel s patrolo v vas, je tudi Andreju prinesel cigarete, nekoč celo žganje. Znati je treba, je večkrat rekel. Bil je izurjen »žicar«.

V notranjskih hribih je padel četni komisar. Bil je dober in hraber. Bataljonska komanda je postavila Andreja za komisarja čete. Borci so ga na mah gledali drugače. Opazili so, da se je izkazal v borbah in ne godrnja preveč. »Samo preveč bere,« so rekli. Letakov pa iz načela ni hotel brati. To je za polpismene ljudi, kakor bombice za otroke, je dejal. Komandir čete je postal namestnik komandanta bataljona.

»No, pa sem višji od tebe,« mu je dejal ob srečanju.

»Lahko, ampak generala pa midva ne bova nikoli,« ga je zbodel Andrej.

»Kaj general, da bi le bil nekoč poročnik,« je dejal dobrodušni bataljski.

Lahko bi borcem govoril ure in ure. Poznal je komisarje, ki so morili utrujene borce z utrujajočimi govori. Vedel je, da tudi višji aktivist Lado Kozak govori lahko ure in ure. Hm, to so sicer poštene ljudje, toda brez posluha za sobesednika ali četo. Vedno je govoril samo četrt ure. Ravno zato, ker je bil kratek, so ga borci cenili.

Bilo je poznega oktobrskega dne 1942. Vsi štirje četni komisarji so bili na posvetovanju v bataljonskem štabu. Pripravljali so se na večjo akcijo. Po

končani razpravi je bila točka »razno«. Dvigne se širok, nizek, rdečeličen komisar in reče:

»Vprašal bi komisarja bataljona, ali bomo lahko pobili vse advokate, razen tistih, ki so v partizanih.« Vsi komisarji so se smejali.

Bataljonski se obrne k Andreju, ker je vedel, da je nekaj povohal na pravni fakulteti, rekoč: »Ti lepo pojasni, ali in koliko bodo v naši novi družbi po zmagi potrebni advokati.« Bataljonski komisar namreč ne bi znal odgovoriti.

Andrej je bil v zadregi, ker je mislil, da bo bataljonski odgovoril na to vprašanje. »Kratek bom. V vsaki organizirani državi ali družbi, pa naj bo meščanska, socialistična ali komunistična, so in bodo zakoni, in to različni. Recimo — ustava je v vsaki državi najvišji zakon, kjer so zapisane vse pravice in dolžnosti državljanov. Zakone strokovno izdelajo pravniki in to najboljši, po zamisli državljanov. Sprejemajo, dopolnjujejo, spreminjajo in zavračajo jih parlamenti ali skupščine, kakor je pač organizirana država.«

»Ti nič ne veš,« mu je segel v besedo četni komisar, ki je predlagal, da se po vojni odpravi ali likvidira advokate. »Mojemu očetu so advokati požrli kmetijo. Zato sem proti njim.« Udaril je po mizi, da se je odlomil ogel. »Sicer pa predlagam, naj gre četni komisar do brigadnega komisarja, ki je izučen pravnik. On bi mu bolj jasno povedal, kot jaz,« je dejal Andrej.

»Zaradi kmetije tvojega očeta ne bomo odpravili pravnikov,« je dejal bataljonski in sklenil razpravo.

»To se pravi, da bodo tudi po naši zmagi imeli važno besedo advokati,« je trmasto govoril rdečelični komisar čete.

»Ne jezi se name, pustiva to zadevo višjim od naju,« ga je miril Andrej.

»Pokašljam se na tvoje šole,« je jezno vzkliknil trmasti komisar.

»Saj se tudi jaz, pa čeprav imaš ti samo grmsko šolo. Ne jezi se, po vojni bo zemlje dovolj, če boš hotel delati.« Za silo ga je le potolažil.

Ko je bil komandir ranjen, so postavili na njegovo mesto hrabrega in pametnega Podgornikovega hlapca Jožeta. Pred vojno je bil celo kaplar. To sta se smejala oba. »Če bo šlo tako naprej, bova še župana, če ne padeva,« je dejal Jože. »Zdaj pa resno, Andrej. Tebi gre pisanje, četna poročila bi ti pisal namesto mene, ali ne? Pisal ti jih bom, samo ti jih boš lepo prepisal in podpisal, da bodo v bataljonu vedeli, kakšna poročila ti pišeš, kakšna pa jaz o komisar-skih urah.« Hitro sta bila zmenjena.

Zopet so hodili v zasede in bili celo noč ob cesti ali železnici. Imeli so uspehe, pa tudi ne. Najbolj težko je bilo Andreju nositi polne nahrbtnike iz raznih rekvizicij po štiri pet ur daleč. Oči pečejo. Noge so utrujene. Opazil je, da bi borci, doma s kmetov in tudi delavci, nosili težke nahrbtnike tudi po deset ur daleč. Komandir Jože je kot bivši kaplar znal dobro razporediti četo, bodisi v pozicijskem položaju bodisi v zasedi. Tudi v taborišču je vestno razporedil straže in zasede. Ponoči je večkrat vstajal in vse pregledal. Andrej ga je poučil, da ne sme vse sam. Če gre ponoči na pregled straž in patrol, naj bo eden buden do polnoči, drugi po polnoči. »Hudiča, tega se nisem spomnil. V kaplarski šoli se čez zimo res nismo vsega naučili. Ampak, da veš, Andrej, hlapec pa ne bom več po vojni. Bom že rajši za gozdnega čuvaja ali logarja.«

»Če se boš učil, boš lahko več kakor to,« mu je odvrnil Andrej in se smejal njegovi vnemi.

Andrej se je čudil, da se delavci in kmečki partizani redno brijejo in umivajo ob vsakem prostem času, kakor da bi bili doma, na vasi ali pa kot bi bila nedelja. Sam se po več dni ni bril in tudi umiti se je včasih pozabil. »Gotovo je v teh ljudeh več notranje čistoče kakor v meni,« si je mislil. Ti ljudje ver-

jamejo vsaki funkcionarjevi besedi, vsakemu še takó nelogičnemu ali bomba-stičnemu branju, letaku. Hm, ni jih polizala ne mestna kultura ne razbrzdano življenje starih bajt. Ti ljudje nimajo tako imenovanih meščanskih kompleksov, zato so notranje moralnejši, trdni in kar je važno — zaupljivi.

Ko sta bila Andrej in Jože na samem, mu je Jože poočital: »Veš, da mi je večkrat kar nerodno, ko te borci vidijo, da se ne briješ redno in si celo tedaj, ko je povsod vode dovolj, zelo umazan.« Andreja je osupnil Jožetov očitek. Čudno ga je pogledal. Jože je pa nadaljeval: »Veš, Andrej, še nikomur nisem in tudi ne bom povedal, da sem bil hlapec pri tvojem očetu in si bil tista leta velik gospod. Ne, ne, tega ne morem, ker bi se borci iz obeh delali norca. Slišal sem, da premišlujejo samo filozofi, ki ne vedo, kam s časom. Jaz pa imam dela dovolj. Akcije, sestanki, zasede, straže, patrole, puške, naboji, mi-traljezi, prehrana, za obveščevalno se brigam, čeprav je to tvoje delo. Ti pa kakšne dneve opraviš s četo v četrť ure, nato pa ležiš in se zanimaš, kako tečejo boji v Bosni in Rusiji. Seveda se ti pozna, da nisi vojske služil in sploh ne veš, kako trda je bila kaplarska šola.«

Ko je Jože odšel, si je Andrej mislil: »Pošteno mi jih je napel. Prav ima. Njega je vsakdanje življenje zdelovalo. Vojak je bil in celó misli, da je kap-larska šola blizu vojne akademije. Kaj pa sem bil jaz? Sin očeta, ki mi je vse nudil. Ponosen na to, da sem bil stara bajta, na krokanje, da sem se naučil nekaj latinščine in nemščine ter nekaj francoščine. Kaj pomeni vse to v revoluciji? Brez ustvarjalnega praktičnega in trdega dela malo ali nič!« Potr-kal se je po čelu in sam sebi dejal: »V življenju so stvari, ki se jih moram učiti od našega Jožeta.« To lepo lastnost pa je le imel Podgornikov Andrej, ko je prišel na počitnice, da ni nikoli rekel: naš hlapec Jože, ampak je vedno dejal: naš Jože.

O božiču 1942 sta se srečala s Ferdom. Bil je pisar v nekem bataljonu. Povedal je šaljivo zgodbo: »Pride komandant bataljona iz akcije in mi reče: 'Utrujen sem, napiši poročilo o izvršeni akciji. Noč je bila mesečna. Sovražnik je pošiljal rakete v zrak. Mi smo pa rekli horuk in obračali tirnice. Petsto metrov. Prišla je patrola, razbili smo jo. Trije ubiti, drugi zbežali. Pride ka-mion, ga prevrnemo. Po njem je bilo. Tri ure bom počival, ti pa lepo napiši poročilo, ker si precej pismen in si spal vso noč.'«

Komandant, dober in hraber človek, je šel po akciji spat. Usedel sem se, pogledal na vojaško karto, kako je šel bataljon rušit progo in kakšne uspehe je imel. Vse to sem opisal v nekem pesniškem zanosu, kot da bi bil zraven. To pa zato, ker ljubim bataljon, kateremu pripadam. No, usedem se k stroju in napišem vse, kar mi je povedal komandant bataljona o akciji.

Točno čez tri ure me pokliče bataljonski v štabno barako. »Je poročilo napisano?«

»Napisano je, tovariš komandant.« Bere, bere. Ustrašil sem se, da nisem napisal tako, kot je rekel. Zopet bere, bere in se smehlja. Nazadnje me udari po plečih in reče: »Oj, ti, Ferdo, ti pokvarjeni študent, saj si vse tako napisal, kot da bi bil zraven. Ali pa si šel, falot, za nami in vse lepo popisal. Kaj se ve. Taki, ki ste več let študirali, ste vsega vruga polni.«

»Ne, tovariš komandant,« sem mu odvrnil, »poročilo je vaše. Kar ste mi povedali, to sem napisal. O mesečni noči in vijugasti poti, to pa ni nobena posebnost pisati.« Ali veš, Andrej da mi je dal šest cigaret. Če bi oni v bri-gadi vedeli, kako znam sestavljati poročila, bi me gor vzeli. On me ne da. Če bi kaj hoteli, bi samo rekel: »No, Ferdo, je priden. Dozorel in dvignil se je do

Klavdij Zornik: Sejalec, 1963, olje

bataljonskega pisarja. V brigado? Kaj šel! Smejal sem se od veselja, ker sem vedel, da je gori bivši gimnazijec, sicer hraber fant. Rečem ti, Andrej, da sva ga polomila, ko sva napisala, da imava fakulteto. Štiri razrede gimnazije, to bi bila pisala. Dovolj bi bilo, da greš gor. Sicer pa se bom po vojni resno lotil medicine. Stare bajte so s to slovensko revolucijo umrle, ali ne, Andrej?»

Andrej ga je poslušal in se ni prav nič smejal Ferdu. Samo to je rekel, da ga ima za sebi enakega. In kako ga je lepo poučeval glede higiene in drugih stvari v praktičnem življenju.« »Dvajsetkrat več ve kot jaz in ti. Tudi nekateri naši, ne vsi, bivši profesorji, bi se lahko tukaj marsikaj naučili od teh moralno čistih in trdnih ljudi, borcev, mitraljezcev, bombašev in teh kmečkih in delavskih komandirjev, komisarjev in komandantov. Občutek imam, da ti ljudje trdne volje in vztrajnosti več vedo kot marsikdo od izobražencev. O tem sem se prepričal. Rečem ti, Ferdo, in mislim, da se ne motim, da bo po vojski tak, kakor je naš komandir Jože, več veljal, kot kaka stara študentovska bajta, ki malo ve in se važnega dela,« je sklenil Andrej.

Ferdo je malo pomislil in dejal: »No, to bi rekel, da velikih elektrarn ne bodo zidali ljudje — primitivci, ampak strokovnjaki. In to visoki strokovnjaki.«

»Že, že, ampak revolucija prikaže neznane talente, katerih se meščanska družba niti ne zaveda. Nikdar si nisem mislil, da naš Jože več ve o praktičnem življenju kot jaz. In jaz, stara študentska bajta, sem ga moral poslušati kakor profesorja v prvih letih gimnazije,« je zagrenjeno sklenil Andrej.

»Hm, ali veš, kaj mi je oni teden zabrusil, in to lepo smehljajoč, neki delavec, ki je obšel precej sveta?«

»Kaj ti je rekel?«

»Veš, oni dan nekaj pišem na stroj, pa ti pride v štabno barako odredni kurir. Pošto odda in vpraša, kje so štabni ljudje. »V akciji,« sem mu odvrnil. »Kaj pa te to briga!« »Zunaj mete sneg. Deset ur sem hodil. Eno uro bom počil. V žepu imam še pest suhih tepk. Dovolj za nazaj, zopet deset ur.« Samó pogledal sem ga. Beseda da besedo. Naši ljudje so mu postregli z ječmenovim močnikom. »No, za deset ur hoje sem dober,« je rekel.

Ker je mož dobro poznal vse poti in steze v teh krajih, sva se pogovarjala o marsičem. Zaletelo se mi je in sem mu dejal, da sem obiskoval visoke šole. Nakremžil je obraz in dejal: »Tovariš, ko sem delal po svetu, sem celo Lenina študiral. Ali veš, da je Lenin nekje napisal naslednje: Revolucije ne bodo izpeljali profesorji v nočnih čepicah, temveč delavci in kmetje. Tovariš, vprašam vas, koliko vaših današnjih profesorjev bi za skodelico močnika, ki ga dobijo spotoma, prineslo pošto in to nujno pošto deset ur sem in tja? In to v snegu, mimo zased!«

Oba z Andrejem sta spoznala, da se na Slovenskem dogaja nekaj čudovitega, česar ne moreta doumeti. Preprost instinkt včasih prej dojame veličino dobe kot pa intelektuallec. In to samo v revoluciji!

Razšla sta se v mislih in tudi v zavesti, da sta bila pred vojno jalova človeka, stari bajti, in šele sedaj postajata enakopravna svojim soborcem.

Ko je nastopilo leto 1943, so bile zopet hude borbe. Jože je napredoval za bataljonskega pomočnika komandanta. Spoznali so njegove vojaške sposobnosti. »Zafrkaval te ne bom,« je rekel Andreju, »samo vsakdanji in praktičen bodi. To je vse, kar ti rečem.« »Zanimam se, kar se da. Iz svoje kože pa ne morem skočiti,« je mirno rekel Andrej.

Februarska noč 1943. leta je bila mirna in jasna. Četa je šla v zasedo. Ob železnici so patroljirali Italijani in belčki. Nekateri borci so vedeli za vsakega belčka, ki je v postojanki. Četni komandir, hraber ali drugače zelo molčeč človek, je lepo razpostavil četo nad progo. Čakali so sovražnika. Priplazil se je od strani. Udarili so po njem. Kmalu so vedeli, da se bodo morali umakniti, ker je imel sovražnik boljši položaj. Umikal se je četni komisar Podgornik. Bil je hudo ranjen. Štirje močni so ga odnesli po strmini v gorsko bolnišnico. Drugi dan se je zavedel. Obiskal ga je komisar brigade. Potrepljal ga je po rami in dejal: »V pol leta bo naš filozof ozdravel.« Dal mu je dvajset cigaret in Prešernove poezije, ki jih je izgubil ob neki akciji.

Od tistega dne je začel Andrej realno misliti. Spoznal je, da je res med pravimi slovenskimi revolucionarji.

Čas v čeladi

NIMAM BESED

(1941)

*Nimam več, nimam besed
o strašni podobi teh dni:
ko tu so človečje zveri,
ko v srce bajonet govori.
ko svinec ljudi rešeta,
ko vislice so drevored,
ko nismo doma več doma —
nimam več, nimam besed!*

NESPEČNE NOČI

(1941)

*Kadar v dolgih nespečnih nočeh
v noč topotajo okovani koraki,
stisnem se vase z grozo v očeh:
»Kakšni ljudje so ti tuji vojaki?
Kje so doma? Iz kakšnih družin?
Kakšni so starši, bratje, sestre,
polja, tovarne, šole, cerkve?
Temni so skoraj vsi kot zločin.*

*Kdo je vzgajal te mlade ljudi
in jih nagnal kot volkove nad nas?
Kdor jim zastrl glas je vesti:
nosil bo krivdo za zadnji poraz!
Zanje nobene poti ni nazaj,
s smrtjo predaleč so šli čez mrliča
in ko nedolžnih kri nas pokliče,
udaril po njih bo naš vsak otročaj!«*

BALADA O SIMONU KOSU

(1941)

*Na Črni prsti ples vetrov
plahuta v noč ko krila sov.*

*Od Pórezna je jeknil strel,
nekdo je klecnil, onemel...*

*Kot da pred hišami je smrt,
zadržal jih je nočni Rut.*

*»Naj da mu zemlja tih pokoj,
kdor je na meji pal nocoj,«*

*dé mati v črnem kraj peči,
ki s sinom Simonom bedi.*

*V noč tuja se objest hahlja,
kot črnih krokarjev kra-kra.*

*Na mizi stisne Simon pest:
»Pobral hudič bo to objest!*

*Izžgal požar bo mrak teh dni,
v pepelu našem iskra tli...*

*Naj Judež stokrat bo preklet!
doni ko bron glas v stene vjet.*

*Še mati s Simonom bedi
in čas trklja čez polnoči.*

*»Hahlja naj tuja se svojat,
že pozno je, sin, pojdi spat!«*

*A Simon dalje govori
o svetlih upih materi,*

*ko udarci puškinih kopit
vzbobne na vrata v prvi svit.*

*»Fašisti so,« sin prebledi,
»ne boj se, mati, daj odpril!«*

*Odpret je mati z lučjo šla
kot bi nosila pol sveta.*

*In krvoločni trop volkov
udrl je pod slamnat krov.*

*In v vencu uperjenih cevi,
objame mater sin z očmi.*

*Uklenjen šel je Simon Kos
po blatni poti v zoro bos.*

*Na zemljo z rok kaplja mu kri
in Soča mu v slovo šumi.*

*Ko tam na Opčinah je pal,
življenja luč je luči dal...*

Simon Kos iz Ruta v Baški grapi je bil kot član TIGR in zaradi protifašističnega delovanja obsojen na smrt in ustreljen 15. decembra 1941 skupno s Pinkom Tomažičem in tovariši na Opčinah pri Trstu.

TALEC (1942)

*Ta čas ko encijan je grenak,
mrzel, ko jeklo trd:
nekomu klecnil je korak,
nekoga je objela smrt.*

*Zastavil je za ščit srce
nekdo, z otroškimi očmi,
zastavil je za ščit srce
med cvetjem svojih mladih dni.*

*Široko je oči odprl,
pokončno stopil pred cevi
in padel je, a ne umrl —
v vseh naših srcih zdaj živi.*

BERAČI

(1942)

*Zdaj na svojem smo berači,
testament tiran nam piše,
ječe nam so rodne hiše,
môra suženjstva nas tlači.*

*V mislih meljemo krivice
v kruh, grenkejši od pelina,
v vino, ki je bolečina,
v nade, daljne, daljne ptice.*

*Že od maja k nam prihaja
sama radost — glas upora:
našli smo rešilno bilko,
trdno bilko kakor gora
in za težko pot svetilko,
polno zlatega sijaja ...*

FRANC PLATIŠE

(1942)

*Kakšen fant je Franc Platiše,
da mu vršijo v rokah viharji,
da glas mu bije kot plat zvona
od srca do srca,
od hiše do hiše.*

*Kakšen fant je Franc Platiše,
da žerjavico nasul besed
zbranim je ljudem na preji,
da vsi hlapci Jerneji
vase jih srkajo kot sonce cvet,*

*da z lučjo upora iskat pravico
pojdejo s sramotnega stebra
v čas, ki ubran je na bodečo žico
in očeladen v precepu zia ...*

GRENKI KRUH

(1942)

*Naš zdajšnji kruh je iz pelina
in črn po krvi zagreni:
pri vsaki hiši smrt drži
v rokah ognjenega petelina ...
Ne čudi, mati se, da sin se klati
po gozdu s svobode prividom:
saj noče si groba sam izkopati,
saj noče kot talec pasti za zidom ...*

PISMO IZ CORONEA

(1943)

*Ne čudi se, moj dragi, da po dolgem času
to pismo boš prejel iz Coronea,
ne veš, kako še misel nate me odžeja,
ko spremljam partizana te po kršnem Krasu.*

*Ko odšel si, razdejali krvoloki so ognjišča,
izropali nam dom in ogenj podtaknili,
otroke bose v snegu so k sosedu napodili,
odgnali mene v noč ob svitu pogorišča.*

*Pod točo psovka med bajoneti in kopiti,
so segnali kot morilko me na pot do ječe;
da ti ostal si živ — svetila mi je lučka sreče
in v njenem svitu spredam te svilene niti.*

*Z ničimer več ne spravijo me na kolena,
kljubujem jim v tem vlažnem mraku Trsta
in vem, če ječa meni bo in mnogim krsta,
bolj kot žrtve je svoboda dragocena...*

*Le sanj me strah je, sanj, da dragi si umrl,
da padel ves krvav si na zeleno travo
in ko v naročje sem zajela tvojo glavo,
že gomazel ti je v očeh pri črvu črv.*

*Od tega sem strahu vsa prepojena,
zavračam hudo slutnjo, ki se v srcu drami:
razgrizla mrežo bi, razgrebla zid z rokami,
da šla v svobodo bi ob možu zvesta žena...*

BALADA

(1943)

*Smrt na kapah, v sivih capah
črnih srajc se vleče vrsta
iz vasi čez ravno polje,
kakor dolga črna krsta.*

*V črni vrsti dva fantiča,
šestnajstletna partizana,
dva fantiča kot orliča
z rano zoro obsijana.*

*Streli jeknejo v samoti,
kri se zlije v zemljo sveto.
Češnje v njun spomin ob poti
zacveto nam vsako leto.*

V POŽGANI VASI

(1943)

*Žerjavica v pepelu krhkem tli.
Može so tihi, zbrani ob ognjišču
in kot bi stiskali srce v prgišču,
teran je v čašah kakor črna kri.*

Frančišek Smerdu: Portret Ambroža, 1955, bron

*Ta čas kot težka mora k tlom tišči:
vaščanov polovica hira v taborišču,
a drugih pol kljubuje v pogorišču
v kolibah iz ogorkov upepeljene vasi.*

*Ni videl svet še takih podivjancev!
Kot jastrebi spuste se na piščance,
vdrejo v vas vojaki — požigalci:
na strehe vržejo rdeče peteline,
ob znamenju na polju mladi talci
pod streli padejo za blagor domovine ...*

POGOVOR S SMREKAMI (1943)

*Kaj bo z vami, kaj bo z vami
moje mlade, temne smreke,
ko mi z belimi rokami
smrt zatisne veke?*

*— Globlje v zemljo se vsesale
bomo s slednjo korenino,
a z vrhovi se pognale
kakor jambori v višino,*

*s soncem bomo se ljubile,
s pticami v jasnino pele,
moč iz rodne zemlje pile
za viharje in za strele.—*

*Vedra rast bo vedno z vami,
moje mlade, temne smreke,
rasle boste, ko bom v jami
jaz zaspal na veke.*

ZIMSKA (1943)

*Težke oblake
burja vozi
nad vasjo,
mati sama je
z otroci
za pečjo.*

*Nima kruha,
nima sirka —
neusahljiv je glad.
— Mine zima,
cvet lapuha
bo zlatil pomlad.*

*Vrne očka
se iz boja
ko zacvel bo vrt,
ali v dalji
v bojni halji
žanje smrt. —*

HUDO POLJE
(1944)

*Trudni v gazi smo obstali
v Hudem polju, se vprašali.
— Kje so Jože, Tone, Tanja?*

*Tih in strt dé mladi Vanja:
— Sneg jih je odel z belino,
smreke jim pojo v tišino. —*

*Tri vrzeli, tri praznine ...
Pokosili sredi čistine
so sovražni jih vojaki.*

*Trudni dalje pod Goljaki
šli smo s težkimi koraki
tja pod zvezde v Kozje stene.*

*Tam nas z ivjem noč odene,
spreda žalost v naše sanje
mrtev smeh nesrečne Tanje. .*

HARMONIKA VRISKA
(1944)

*Harmonika vriska sredi vasi,
pojo partizani, gore jim oči.*

*Že jutri v boj za svobodo gredo,
nocoj morda zadnjič veselo pojo:*

*pesmi o njivah in zreli pšenici,
o vinogradih v sončni gorici,*

*o ljubljenem domu, ženi, dekletu:
mir naj s svobodo zavlada na svetu,*

*da vojna ne bi življenj več kosila,
preveč že krvi je zemlja popila,*

*zemlja, ki naša je, naša edina,
naša in naših sinov domovina!*

*Harmonika vriska sredi vasi,
pojo partizani, gore jim oči.*

VEČER OB KOŠNJI
(1944)

*Ptički že dolgo v grmovju molčijo
in skoz večer, ves mehak in vonjiv,
kosci, ko slednje redi odkosijo,
zbrano domov si pojo mimo njiv.*

*Pesem je trudna in vsa hrepeneča,
svetla ko vrisk in temna ko jok,
v njej je trpljenje in vendarle sreča,
v njej so vse sanje človeških otrok.*

*Poje o nageljnih in rožmarinu,
poje o Turkih in krvi in dimu,
poje o tlaki in puntarskem robu,
poje o grobih tam na Doberdobu,
poje o ječah, kjer umirajo dragi,
poje o upor in boju in zmagi,*

*poje o želji, ki vsa je v razcvetu:
da ne bilo bi več vojne na svetu!*

BOMBNIKI NAD VASJO (1944)

*V cvetočih lipah šum čebel,
svetle se gaji mladih brez.*

*Tišino jutra ubil je strel,
zalaja v bregu mitraljez.*

*Zarjove z juga sedem štuk —
omahnil je orač čez plug.*

*Ljudje kriče: — Kaj bo, kaj bo!
— Ne bojte se! — tolaži ded.*

*V bobnečo vihro nad vasjo
strme od groze brez besed.*

*Odpre kot pekel se nebo —
švist bomb in dež ognjen in dim.*

*Zajokal je nekje otrok —
o, mati, mati skrij se z njim!*

*In ko je utihnilo nebo
in ko hiš petdeset gori:*

*ni matere nikjer bilo
in zibelke z otrokom ni ...*

PARTIZANSKA POLNOČNICA (1944)

*Letos se Jezus ni rodil,
letos preveč hudo je ljudem,
letos ne pojdemo v Betlehem,
letos je svet preveč ušiv.*

*Jezus ne more dati miru:
v torbah imajo ga generali,
v snegu in mrazu, blatu, dežju
v boju za mir milijoni so pali.*

*Letos Jezus križan ne bo:
živih preveč je pribitih na križ,
živih preveč je na Golgoto šlo
in iz pekla v sam paradiž ...*

Frančišek Smerdu:
Vesna, 1943, marmor

CELIJO SE RANE
(1945)

*Počasi celijo
se rane pogorišč
in kot po vihri cvet,
iz razvaline
zidovi beli vzpno se
in v sinjine
žarijo rdeče strehe
kakor sij ognjišč.
In grenki pelin
vedno manj se bohota
v spomin na žrtve vojne,
ki v pepelu spiyo;
oči zidarjem mladim
zažarijo,
ko prvi nagelj
v oknih zacveti.*

OSMRTNICA TIRANU

(1945)

*Nikoli več, tiran, nam ne boš pil
iz srčnih žil to mlado kri,
streljal kot talce in moril,
nam hrbtenic do tal krivil,
kadi s požigom domačij,
na naših tnalih sekal glav:
zločin bo tvoj v ljudeh kričal
iz roda v rod na vse strani!*

DED IN JAZ

(Po A. Jašinu)

*Skopuško vnet za cvenk bil ded
je svoje žive dni,
od svojih njiv za širši svet
ne dal bi bil pedi.*

*Mogočen, strog kot kak žandar
ni revežev poznal,
spal mirno je, če kje požar
v soseski je divjal.*

*O njem šel glas je, da je grd,
sebičen kot nihče,
da je kot dren in grča trd,
da iz kamna ima srce.*

*Ni cvenka toliko nabral
do poznih starih dni,
da bi kaj prida več veljal,
nihče ga ljubil ni.*

*I jaz to polje rad imam
brez grabežnih besed,
oholo s cvenkom ne žvenkljam,
a več veljam kot ded.*

*Ni mnogo let odtelej prešlo,
kar svet sem ta spoznal,
kar dobrim sem ljudem roko
kot brat toplo podal.*

*In vem, kot nekdanj partizan,
kam naša pot drži,
kje naš zaklad je zakopan,
kje sreče luč gori...*

VEČER V TRSTU

(1945)

*Majski večer.
Pod belimi dekliškimi prsti
od morja zveni klavir,
mesec se lomi med trsti.*

*O, nedoumljiva melodija
skrajnosti dveh svetov!
Želim v srce si sija:
biti mlad, močan in nov!*

*Slapovi zvezd in noči
šume na morja gladino,
med moje sanje v oči,
prepredeno z mesečino.*

*Za trstičjem je obrežje,
morje šepeta z zemljo;
meni je vse teže, teže,
a nekje ljudje pojo.*

SAMOTNI GROB (1945)

*Ob mladih smrekah kraj poti
leseno znamenje stoji:
tu troje fantov v grobu spi.*

*Kdor mimo gre, naj postoji
in spomni naj se vojnih dni,
ko zemlja tu je pila kri,*

*ko tu je klecnil njim korak.
»Kako ti v grobu je, Srnjak?«
»Svetloba vaša moj je mrak!«*

*In dragi Tarzan, kraški sin,
kako je sredi korenin?
»Je v vas še živ na nas spomin?«*

*»Umrli zato sem, da živim,
v naročju drage zemlje spim,«
je tiho dahnil dobri Krim.*

*»Je zemlja pila našo kri
za svetle in pravične dni,
za svetle in pravične dni!«*

NI VEČ VOJNE (1945)

*Ni več vojne, ej, ostal sem živ!
Čudežno ušel sem krempljem smrti!
Zdaj zakladi so mi vsi odprti:
pesem in deklè in radost njiv.*

*Nisem hlapec več. Vojna je v pozabi,
ko iz trt svobode srkam novo vino;
tiho vojne žrtve počastim s sedmino
in ljubezen me v objeme svoje vabi.*

*Mlade slè žehtijo v slednji travi.
Sramežljivo si deklè oči zakriva,
ko v plenice bele čipke šiva,
pa povoje je s svilenim obrobila,
na uho mi s smehom nagajivo pravi:
»S tem srce bom tebi uklenila!«*

Frančišek Smerdu: Sedeča žena, 1961—1962, kraški kapnik

Silvestrovanje 1942

France Potočnik

Drobne snežne zvezdice so temperamentno plesale svoj ples, ki ga je dirigirala ledena burja. Vrtinčile so se okrog nas ter nekako igrivo in radovedno opazovale naše trepetajoče postave v povabljenih oblekah in naše upadle, resne obraze. Stali smo poravnani v vrste na dvorišču italijanskega taborišča Campo di concentramento internati civili v Chiesanuovi pri Padovi in prezebli čakali, ne vem, koliko časa, da nas Italijani preštejejo. Takole čakanje pa ni majhna reč, če si ves prezebel in onemogel od strašne lakote, ki je ne more niti za hip preslepiti korec vroče vode z nekaj zelja. Prignali so nas sem iz taborišča Gonars, paketov, ki so prišli za nami, pa nam iz hudobije niso dali, temveč so jih zavrnil. Ko to pišem, razmišljam, kako koristno bi bilo, če bi tisti presiti mladinci, ki puščajo beli kruh, pa tudi obgrizene sendviče po prizidkih, poskusili, kakšna je prava lakota!

Stali smo, čakali, preklinjali Lahe in razmišljali. Bil je 20. december 1942. leta in sem pomislil, da se jutri šele začne zima. Zagotovo bomo pocrkali od lakote, če ne pridemo do paketov. Lahi potem ne bodo imeli več kaj šteti. Seveda se mi ni niti sanjalo, kaj vse mi je usoda napletla za prihodnje dni.

V tem taborišču, kamor smo nedavno prišli, smo bili oficirji in podoficirji zaprti skupaj z množico drugih nevojaških internirancev. To je imelo svoje dobre strani v tem, da je naša taboriščna organizacija Osvobodilne fronte mnogo bolj zaživela, ker smo se takoj povezali z njimi in stopili v taboriščni odbor OF. Naši mornariški skupini Ja-

dran je uspelo po zavitih poteh nabaviti material, iz katerega je naš član poročnik fregate Kovačič, genialni radiostrokovnjak, izdelal imeniten žepni radio sprejemnik. Organizirali smo stalno, strogo konspirativno poslušanje poročil. Ne vem, če je še katero taborišče kaj takega imelo.

Ko so nas Lahi končno prešteli in odpustili, me je nenadoma poklical italijanski dežurni oficir ter mi zapovedal, naj vzamem svoje stvari, ker pojdem v Ljubljano. Sestavili so skupino petih internirancev, obkolila nas je karabinjerska straža in odrinili smo na kolodvor. Ko pa sem si ogledal družino, s katero sem potoval, mi je postalo takoj jasno, da se zadeva ne bo zame srečno končala. Razen mene sta bila v skupini oba sina generala Rupnika Leon in Vuk in oba svaka tega generala Suvajdžič in Abram.

V strogo omejenem ambientu oficirskega taborišča, kot je to bilo osem mesecev v taborišču Gonars, je praktično nemogoče popolnoma prikriti politično aktivnost in prepričanje. Zato so omenjeni štirje belogardisti prav dobro vedeli za moje politično delo in verjetno tudi funkcijo v Osvobodilni fronti v Gonarsu in Chiesanuovi. Saj so me v Gonarsu enkrat že prijavili komandantu taborišča, a Vuk Rupnik mi je že javno pretil z represalijami. Zato je potovanje v Ljubljano — vsaj kar se mene tiče, potekalo v strogem molku.

Kmalu sem se znašel v belgijski vojašnici v Ljubljani, v tistem objektu na dvorišču kasarne, kjer so bili zaprti talci, v drugem nadstropju, v celici 3.

Ta zapor je bil nekaj posebnega, saj je bil prag, čez katerega je vodila pot k ustrelitvi v Gramozni jami. Nekateri zaporniki so pretrpeli strašno smrt pri svetem Urhu. Režim je bil zelo strog in z zaporom so skupaj upravljali Italijani in belogardisti oziroma MVAC, kot so se tedaj imenovali. V pritličju mi je glavni ječar pobral vse, kar sem imel, ter me natančno preiskal. Nato so me gnali v celico. Vsako nadstropje je bilo zaprto z močnimi vrati in vedno zaklenjeno. Straža, ki me je peljala v ječo, je morala na vsakem nadstropju izmenjati posebne znake razpoznavanja, nato ji je šele vratar od znotraj odklenil in za nami takoj zopet zaklenil. Končno so me porinili v celico številka 3 ter mi zabíčali, da ne smem gledati skozi lino na vratih. Vrata so zapahnili. Začel sem raziskovati svojo okolico in seveda gledal tudi skozi lino na vratih. Pa je bilo nevarno, ker me je stražar pred vrati opazil in je porinil skozi lino bajonet. Vendar sem slišal in videl, da so celice nabito polne jetnikov, jaz pa sem bil v celici popolnoma sam. Da to ni bilo naključje, temveč so me Lahi namenoma popolnoma izolirali, sem spoznal takoj prihodnje jutro, ker sem se smel malo umiti na hodniku šele tedaj, ko so vsi drugi jetniki to že opravili. Seveda mi to ni bilo všeč in je v meni zbudilo temne slutnje.

V taborišču Gonars smo zvedeli, da imajo naši politični nasprotniki točno analizo vsakega izmed nas ter sestavljajo seznam oficirjev, katere bi bilo potrebno ob prvi priložnosti likvidirati. Končno smo premeteno do tega seznama tudi prišli in sam sem lahko prebral, da je bilo moje ime na drugem mestu, takoj za tovarišem Danilom Trampužem, poznejšim generalmajorjem. Ker so me poslali v Ljubljano skupaj z Rupnikovimi sinovi in vsaki, se mi je vsiljevala misel, da me utegnejo Lahi izročiti beli gardi in me čaka mučna smrt pri svetem Urhu ali pa v Gramozni jami.

Hrano so nam dali enkrat na dan, in to opoldne. Takoj po kosilu je nastala splošna tišina v jetnišnici, vsi jetniki so spali. Ponoči pa nihče ni spal! Kakor je napredovala noč, tako je bilo vse bolj čutiti neko napetost. In potem so okrog pol petih zjutraj zaropotali kamioni na dvorišču vojašnice. Kmalu nato so se odprla vrata v naše nadstropje in na hodnik so planili italijanski vojaški, pomešani z belogardisti, s križi na baretkah. Začeli so glasno klicati imena jetnikov, določenih za ustrelitev. Rožljali so ključí, vlačili so jetnike iz celic, razlegal se je jok in stok, preklinjanje, udarci s puškinimi kopiti — skratka scene, o katerih je bolje, da ne pišem. Končno so se vrata hodnika zopet zaprla, slišal sem, kako so kamioni odpeljali in vse se je spet pogreznilo v mrtvo tišino.

To se je ponavljalo vsak dan oziroma vsako jutro. Nisem bil dolgo v tem prekletem zaporu, vendar pa dosti dolgo, da so mi strašni vtisi ostali v spominu vse življenje. Seveda sem tudi jaz živel od ure do ure, takole sam, brez možnosti, da bi se uprl ali storil karkoli. V hudi živčni napetosti sem samo čakal, kdaj bodo poklicali moje ime.

Tako se je prevesilo leto in prišel je silvestrov dan 31. december 1942. leta, ko so ob pol petih zjutraj poklicali tudi mene

Odvedli so nas v pritličje, tu so iz skupine odvojili nekaj jetnikov, med njimi tudi mene. Zastrazeni smo potem čakali na hodniku pritličja, druge nesrečne sotrpine pa je kamion odpeljal v smrt. Po dolgotrajnem čakanju so vse zopet odpeljali v notranjost poslopja ter jih menda potaknili po celicah, mene pa so odpeljali v pisarno glavnega ječarja. Ta je imel na mizi neke papirje, ki so se verjetno tikali mene, pa jih je vložil v debelo kuverto. Potem je poklical karabinjerskega podoficirja in karabinjerja ter podoficirju izročil kuverto. Tiho so se nekaj razgovarjali, da nisem mogel ničesar razumeti, potem pa mi je glavni ječar na moje veliko prese-

Frančišek Smerdu: Rojstvo (detajl), 1942—1943, terakota

nečenje vrnil vse moje stvari, ki so mi bile odvzete, ko so me pripeljali. Potem pa smo vsi štirje odšli iz belgijske vojašnice po Metelkovi ulici proti železniški progi. Dobro sem vedel, da se bo na koncu te ulice odločila moja usoda. Če bomo krenili na desno, pomeni, da me bodo izročili beli gardi, ki je imela v sklopu belgijske vojašnice takrat še svoj zapor, imenovan »farovž«. Pot na levo pa je vodila proti kolodvoru.

Lahko si mislite, kako mi je odleglo, ko smo krenili levo. In res smo šli na

kolodvor. Na peronu se je karabinjerski podoficir poslovil od vojakov ter jim izročil že omenjeno kuverto z dokumenti, a jaz sem ostal med svojima budnima stražarjema.

Razmišljal sem, kaj naj bi vse to pomenilo. Res je sicer, da sem bil oficir vojne mornarice v bivši Jugoslaviji in kot takega bi me morali Italijani imeti za vojnega ujetnika. Vedel pa sem in seveda tudi izkusil, da se Italijani ne držijo predpisov ženevske konvencije o vojnih ujetnikih, saj so nas vse obrav-

navali le kot civilne internirance. Naj bo kakorkoli že — zanimala me je predvsem moja neposredna usoda, pa sem se domislil, da me utegnejo voditi v kazensko taborišče na otok Rab. Ker smo dolgo čakali na peronu, sem se skušal razgovarjati s svojima stražarjema. Eden je bil iz južne Tirolske in mi je ves ponosen rekel, da ni Italijan, temveč Nemec. Ko sem ga nagovoril v nemškem jeziku, mi ni bilo težko iz vleči iz njega, da res potujemo v taborišče na otok Rab.

Z vlakom smo prišli do Pivke in čakali na vlak za Reko. Stali smo takole vsi trije na peronu, pa jo primaha karabinjer, se usmeri naravnost k meni in me korajžno nagovori v slovenskem jeziku: »Tovariš Potočnik, kam vas peljejo?« Ostrmel sem, ko sem ga spoznal. Bil je karabinjer slovenskega rodu Mahne, ki sem ga kot zavednega fanta poznal že iz Gonarsa, kjer nam je služil tudi kot kurir za Ljubljano. Seveda je dobro poznal tudi mojo mamo. Kakšno neverjetno srečno naključje! Potoval je z oklepnim vlakom za Ljubljano pa sem mu naročil, naj gre takoj k moji mami ter ji pove, kako in kaj. Opozoril me je

še na moja dva stražarja, da sta zelo okrutna in nevarna, ter odšel. Takoj mi je odleglo. Najbolj pa sem se čudil, da moja stražarja na ta dogodek nikakor nista reagirala. No, potem nas je vlak končno potegnil do Reke. Stražarja sta me za čez noč dala v Caserma Diaz, kjer so me zaprli v ječo samico. Tam sem potem lahko zatopljen v misli »praznoval« silvestrov večer.

Ker k silvestrovanju spada tudi praznovanje novega leta, naj povem še to, da sta me stražarja zgodaj zjutraj zopet »prevzela« in potem smo se po mrzli burji in dežju vlekli z malim parnikom do Raba. Ko smo prišli, je bila že trda noč, le področje taborišča je žarelo v siju reflektorjev. Po kratkih formalnostih so me vsega premočenega in premraženega porinili v mali pasji šotor, kjer nas je potem spalo šest na gnili slami med milijoni uši. Začelo se je novo poglavje mojega življenja, lahko rečem nov življenjski krog, saj sem še vedno imel občutek, da sem mentalno nekako zapustil svoje prejšnje življenje v Ljubljani, kjer bi se utegnili končati v Gramozni jami ali pa pri svetem Urhu.

Braniška akcija

Roman Lemut

Mene in tudi večino drugih so Nemci prisilno mobilizirali in prek noči smo postali pripadniki »Landschutz«, neke vrste nemške pomožne policije. Kmalu nato so nas julija 1944 prepeljali iz Gorice v Branik.

Bilo nas je 120 in razdelili so nas na pet skupin. Približno 50 mož so namestili v braniškem gradu. Bil je eden najlepših fevdalnih gradov na Primorskem. Njegovi lastniki so bili Lantieriji. Stal je nad Branikom ob cesti Gorica—Branik—Komen—Trst. Po tej cesti je ta čas za

IX. korpus pritekalo iz Trsta in s Krasa veliko hrane in raznega materiala. Tod so tudi prehajale partizanske enote iz Vipavske doline oziroma Trnovskega gozda na Kras in obratno. Nemci so cesto opremili z varnostnimi opozorili: Achtung! Bandengebiet! Nur im Geleit fahren! (Pazite ozemlje banditov! Nastopajte v skupinah!)

Drugo skupino, v kateri sem bil tudi jaz in je štela okoli 45 mož, so utaborili v Braniku na železniški postaji. Železniška proga Gorica—Branik—Štanjel—

Trst takrat ni več delovala, ker jo je v maju 1944. leta na odseku Branik—Dutovlje uničila Kosovelova brigada. Tako je postajno poslopje ostalo prazno.

Tretjo skupino so spravili pod streho v baraki, nekaj sto korakov pod železniško postajo.

Četrto skupino so usidrali v železniški čuvajnici v bližnjih Steskah, kjer je danes železniško postajališče.

Preostalih nekaj »landšucarjev« pa se je vgnezdilo v zasebnem poslopju na kraju, ki ga danes imenujejo »Na Saksidi«.

Veliko nas je bilo takih, ki smo odkrito simpatizirali z OF, vendar v teh okoliščinah ni moglo spremeniti tega, naj bi tu preprečevali delovanje partizanskih enot. V bližini braniške postaje bi morali varovati železniški most, železniške predore med Branikom in Stanjelom, ker so Nemci nameravali obnoviti progo Gorica—Trst ter sploh varovati promet.

Podrejeni smo bili komandi v Gorici, v Braniku pa nam je načeloval nemški žandarski oficir, ki se je nastanil v braniškem gradu. Razen tega in dveh nemških žandarskih podoficirjev, izmed katerih je bil eden med moštvom na postaji, drugi pa v Steskah, drugih Nemcev ni bilo. Kot nekak slovenski komandant vseh petih posadk pa je bil neki Janko F. iz Ajdovščine. Janko F. je bil domobranski poročnik, čeprav je tedaj nosil uniformo »landšucarjev«. Pred vojno je živel v Jugoslaviji in se je udeležil slovenskim klerofašistom. Prežet je bil z njihovim duhom in se je med vojno vrnil na Primorsko ter tu iz vsega srca propagiral za belo gardo. Iz domobranskega centra v Gorici je hodil po terenu in mobiliziral moške v domobranske vrste. Ta nasilni izdajalec je bil pri večini »landšucarjev« zelo osovražen.

Brž ko smo se nastanili, se je mene in mojih tovarišev lotilo silno malodušje, ki je kmalu prešlo v še hujši revolt. Že po nekaj dneh sta k partizanom zbežala Ivan Lamut in njegov tovariš. Partizanom sta javila, da je še več »landšucarjev« pripravljenih prebežati v narod-

noosvobodilno vojsko, velika večina pa da je skoraj zrelih za to.

Po nekaj dneh sem se spoznal z Vilmo Bandel, ki je stanovala v bližini naše postojanke in je bila ena izmed redkih, ki je po represalijah še ostala v domačem kraju. Kaj kmalu sem ji razkril, kaj nas tare. Izkazalo se je, da je bilo dekle partizanska kurirka in nas je hitro ter uspešno povezala s partizani. Med nami pa je bil tudi neki Bizjak, ki so ga Nemci kot partizana ujeli nekje nad Ajdovščino, ga zaprli in končno tudi porinili v »Landšuc«. Sedaj se je prestopno trudil, da bi se vrnil k partizanom. Tudi on je dobil zvezo in tako smo bili kaj kmalu dogovorjeni in pripravljeni za sestanek.

Partizani so določili kapetana Evgena Matejka-Pemca, ki je vodil razne akcije. Kot komandant 31. divizije je tik pred osvoboditvijo v Goriških brdih padel od četniške krogle. Od naših pa so šli na ta sestanek Bizjak, Žigon in jaz. Dobili smo se na domu vojaškega referenta Andreja Hmeljaka-Lipana, a se nismo dogovarjali samo o prebegu. Izdelali smo tudi dokončen načrt za likvidacijo vseh petih postojank hkrati. Določili smo noč od 22. do 23. julija točno opolnoči. Do takrat pa smo dobili naloge, da s svojimi tovariši znotraj »landšucarjev« pripravimo vse, da bi likvidacija potekala brez velikega hrupa, po možnosti brez žrtev in tako, da bi čim več »landšucarjev« stopilo v partizane.

Bil sem brivec, zato sem mogel krožiti po vseh postojankah. Tako sem najlažje pridobival vsega naveličane, prestrašene, lačne in demoralizirane »landšucarje«. V tem času je bila nemška preskrba silno slaba, ker so partizanske enote onemogočale dovoz hrane iz Gorice. Seveda je bilo tudi drugih pet tovarišev pridno na delu. Kot dresiran pes pa nas je domobranski poročnik Janko F. kmalu zavohal. Začel nas je vztrajno zasledovati, loviti in tudi groziti.

Nekega dne, ko smo se kot slučajno spet sešli na dvorišču, da bi se pogovorili o našem delu, nas je skoraj zalotil. Ker

je bilo vsako zbiranje in postajanje sumljivo, bi bilo v takih okoliščinah moglo postati nevarno ali pa bi bilo zavrlo izvedbo načrtov. Nepričakovano pa nas je rešila mačka, ki jo je pes prignal čez dvorišče. Upehana žival se je pognala na telefonski drog prav v trenutku, ko se je prikazal poročnik Janko F. Oba z Bizjakom sva kot dogovorjena potegnili puški z ramen in pomerila v mačko. Nastal je hrup in smeh, ki je zbudil videz, da smo na dvorišču res zgolj zaradi zabave z mačko. Bizjak pa je to priložnost izkoristil še posebej s tem, da je vpričo poročnika vso skupino povabil na slavnostno večerjo. Nekoliko zato, ker smo bili lačni, v glavnem pa zaradi tega, da smo lahko ostali skupaj in našli priložnost za pogovor. Mačko smo odrli in jo pripravili za peko.

V noči od 23. do 24. julij smo na vsa stražarska mesta spravili naše pridobljene ljudi. Uredili smo tako, da je šel Bizjak v patruljo in na določenem kraju predal geslo, ki se je glasilo Rim—Rimini. Vsem težkim in lahkim mitraljezom smo odvzeli udarne igle, pobrali in poskrili smo tudi bombe. Le do podoficirjevega lahkega mitraljeza nismo mogli. Sicer sta nam pa največ preglavic delala domobranski poročnik Janko F. in nemški podoficir. Nemec sicer ni bil slab in smo ga nameravali predati partizanom živega, medtem ko je domobranski poročnik vse naše svojce dobro poznal, zato nismo smeli tvegati, da bi pobegnil. Ta bi se nad nami in našimi svojci gotovo zverinsko maščeval. Oba smo zato načrtno opijali z litrom močnega žganja in pazili na njiju, ko sta pozno v noč pijana sedela pri kartah. Seveda smo morali v skladu z vojaškimi predpisi celo leči. Tako sem moral tudi jaz nekako ležati, se delati, da spim, pri tem pa oprezati za onima dvema in zaskrbljen vleči na ušesa, kdaj se bo zunaj začelo. Na skrbi sem namreč imel ta dva najnevarnejša.

Medtem so se partizani okrog polnoči v treh skupinah že bližali našim postojankam. Stanko Lisjak je vodil skupino

za likvidacijo braniškega gradu; Danilo Mrevlje skupino, določeno za likvidacijo postaje in barake, kapetan Pemc s partizanske strani pa skupino, ki bi naj zavzela Steske in skupino »Na Saksidi«.

Pemčevo skupino je naš stražar spustil mimo bunkerja. Koj nato pa jo je ustavil nemški žandarski podoficir, ki je bil v tej postojanki in je to noč slučajno prišel na dvorišče. Ta jih je ustavil, ker je slišal, da se je postojanki približevala neka skupina, ki je v temi ni prepoznal. Vprašal jih je za geslo, Pemc pa je v odgovor proti njemu spustil rafal. Nemec je skočil v sobo čuvajnice, zmetal skozi okno tri bombe, izmed katerih je ena Pemca laže ranila, potem pa je skozi drugo okno zbežal. To pa je bil na čuvajnici tudi ves zaplet, ko se je »Na Saksidi« mimogrede in rado predalo vseh enajst landšucarjev.

Tudi na postaji je bil na stražarskem mestu eden izmed šesterice, ki so pripravljali predajo. Ta je Mrevljevo skupino spustil v postojanko, stekel pred njimi naprej in jih glasno pozival, naj mu slede. Ko je Nemec to zaslišal, je planil izza mize. Pri tem je bil že zadet, a je kljub temu zbežal v svojo sobo, pograbil lahko italijansko brečo, ki jo je imel vedno pri sebi. To je bil tudi edini mitraljez, ki mu nismo mogli odvzeti udarne igle. Z njim je ustrelil v temo. Zadel ni nikogar, potem se je odvlekel do proge, se tam zgrudil in za vedno obležal. Medtem so naši s puškinimi kopiti umirili domobranskega poročnika Janka F. Druge »landšucarje« so razorožili. Poslopje in bunker so naglo razstrelili.

Tudi posadka barake se je predala brez odpora. Ko so zaplenili opremo, smo barako zažgali. Tovariš Bizjak je iz raketne pištole oddal tri strele, da bi na gradu vedeli, da je tu »spodaj« vse uspešno končano.

Z onimi na gradu je bilo namreč dogovorjeno, da bodo odprli stranski vhod, skozi katerega bi vdrli partizani v grad ter presenetili in razorožili posadko. Stražarje, ki bi morali odpreti vrata, pa je zadnji trenutek zgrabil preplah in za-

čeli so se obotavljati. Kazalo je, da bo velika braniška akcija samo delno uspešla. Toda po prepričevanjih in zgledih »od spodaj« so končno tudi tam partizanom odprli. Še pred tem pa so želeli, da bi partizani vsaj nekaj časa streljali v prazno, da bi se ob morebitnem zapletu mogli stražarji izgovarjati, da so jih napadli in premagali. Potem pa je bilo tudi v gradu hitro opravljeno. Razorožili so moštvo, zaplenili orožje in vse, kar je bilo kaj vrednega, grad pa minirali.

Braniška akcija je tako popolnoma uspela in med drugim so partizani zaplenili 4 težke in 4 lahke minomete, 4 težke in 10 lahkih strojnic in bomb ter veliko druge opreme. Vse to smo naložili na pripravljene vozove in odpeljali. Zajeti so bili vsi »landšucarji«. Večina jih je ostala kar v NOV, nekaj pa jih je zbežalo. Ti so se pozneje predali Nemcem oziroma domobrancem.

Akcija je bila končana ob svitu 23. junija 1944.

Javka

Anton Stojan-Keš

To se je zgodilo junija 1944. leta. S komandirjem Vinkom Hacetom sva se odpravila na javko. Bila je navadna kurirska pot, ki jo je vsakdo izmed nas že tolikokrat prehodil. Že na Jurščah so naju opozorili, naj ne hodiva čez progo med Št. Petrom in Postojno, ker je zaradi vojaških transportov, ki so jih Nemci pošiljali na italijansko bojišče, močno zastražena. Toda za naju ni bilo izjeme; prebiti sva se morala prav na tem odseku, ker sva javko imela nad Slavno. V Palčju so naju hoteli spet odvrniti z najine poti, ko pa sva prišla v Nemško, sedaj Slovensko vas, so naju preplašeni ljudje ustavili ter nama svetovali, naj se takoj vrneva. Pred nekaj minutami so bili v vasi Nemci in belogardisti. A tudi zdaj nisva opustila poti.

Previdno sva se premikala skozi temno noč in prežala na vse strani. Preden sva prišla na mostiček, ki vodi čez Pivko, je iz teme udarilo več glasov: »Stoj!« Nisva vedela, kdo je pred nama, v podobnem položaju pa je bila tudi skupina na mostu. Napetost je rasla na obeh straneh, dokler ni tam nekdo pretrgal tišine:

»Tukaj partizani!«

Oddahnila sva se.

Pred nama je bila ena izmed čet 18. brigade, ki je že nekaj dni čakala na priložnost, da bi prekoračila progo. Tudi ti tovariši so naju opozorili na nevarnost. Toda kurirji smo bili vajeni na presenečenja, zasede, izmikanja in spopade, zato sva šla naprej.

Še preden sva dosegla cesto ob progi, sva opazila nemške patrulje, slišala pa sva jih že prej. Z raketami so v presledkih razsvetljevali okolico in streljali v zrak. Vsakikrat, ko je raketa osvetlila okolico, sva se prilepila k tlom in oprezala za Nemci. Rakete so nama prišle kar prav, ko je bilo svetlo, sva bila na tleh, v temi pa sva stekla dalje. Tako sva se srečno preplazila čez progo: jaz naprej, za menoj pa Vinko s pošto. Nisil je precej literature, da je na tihem preklinjal ta težki in zajetni tovor. Vendar pa se nama je posrečilo, da sva utrujena, vendar srečno prišla na javko. Takoj sva izmenjala pošto ter se vrnila.

Vračala sva se po isti poti, toda zdaj smo bili trije. Vodila sva tudi tovarišico, ki so nama jo na javki izročili kurirji karaule P-3. Nisem je poznal, slišal pa sem Vinka, ki ji je šepetaje razlagal,

kako naj steče čez progo. Imeli smo srečo: na progi ni bilo nikogar in tako smo stoje prešli nevarni odsek. Bolj ko smo se oddaljevali od proge, bolj smo bili sproščeni. Ko smo se približali mostičku, kjer sva pred nekaj urami srečala partizane, smo zagledali skupino ljudi, ki so bili z naperjenimi puškami obrnjeni proti nam. Eden je tedaj zavpil:

»Stoj! Kdo je tam?«

Najprej sem mislil, da smo spet naleteli na fante iz 18. brigade, toda izkušnje so nas naučile, da previdnosti nikoli ni preveč. Zato sem molčal, nastopila je taka mučna tišina kakor pred nekaj urami, ko sva tod srečala tovariše iz brigade. Oni pred nami so še dvakrat vprašali, kdo smo, vendar niso dobili odgovora. Stal sem le nekaj korakov pred njimi, pa jih zaradi megle in teme ni bilo mogoče prepoznati. Vinka, ki je bil s tovarišico kakih dvajset metrov za menoj, pa je zgrabila neučakanost, kajti menil je, da so pred nami spet borci iz osemnajste. Zavpil je:

»Fantje, dovolj je zafrkavanja, saj vidite, da smo partizani.«

Ni še dobro izrekel, ko je proti nam odjeknil oster strel, potem pa nas je obsula jeklena toča iz številnih cevi. Zdaj smo vedeli, da so bili pred nami belogardisti. V hipu me je vrgel ob tla trd udarec. Krogla me je zadela v kolk leve noge. Morda je bila v tem tudi sreča, kajti če ne bi bil padel, bi me bili gosti streli čisto prereševali.

Za seboj sem v tem zaslišal ženski krik, ki pa je utihnil, kakor bi odsekla. Zakričala je najina sopotnica. Še danes ne vem, kdo je bila in kam se je zgubila med tistim svinčenim metežem. Preprosto — izginila je, kakor bi se vdrla v tla. Vinko je tekel nazaj k progi, toda tam so bili Nemci. Streljanje jih je zdramilo. Spet so bili na preži. Streljali so in osvetljevali progo. Tam ni bilo rešitve; moral se je vrniti.

Ko sem padel, so se belogardisti zgahnili in se pognali proti meni. Iz brzo-

strelke sem izstrelil dva rafala, kar jih je pritisnilo k tlom. Medtem je ves zasopel pritekel Vinko. Kasneje mi je pripovedoval, da me je prepoznal po rafalu italijanske brzostrelke.

Ko je videl, da sem ranjen in ne morem bežati, me je zgrabil in odvedel do korita Pivke. Voda ni bila visoka, segala je le malo čez kolena. Belogardisti so naju opazili v luči raket in stekli čez most, toda Vinko je bil hitrejši. Naložil me je na ramena in prebredel vodo. Na drugem bregu sva se skrila v grmovje. Belčki so kdo ve zakaj tulili na vso moč.

Le počasi sva se oddaljevala od nevarnega kraja. Za seboj sva slišala glasove in zdelo se mi je, da naju bodo vsak trenutek ujeli. V meni je neprestano klujuvala misel, da ne bova uspela. Vedno hujše bolečine pa so malodušje še povečevale. Nisem mogel več vzdržati. Bolečina je bila ostra, žgoča in nepopustljiva, zato sem Vinku rekel, naj me pusti v grmovju.

»Ali se rešiva oba ali pa nobeden!« je ugovarjal in ves upehan hitel naprej, kolikor so mu dale moči.

Nosil me je na ramah kot vrečo. Ranjena noga mi je bingljala kakor nihalo ure, ki se bo ustavilo vsak čas. Bolečina je bila tedaj hujša kakor strah, to tako, da sem pozabil na previdnost. Glasno sem ga začel rotiti, naj me pusti

»Nikamor nočem,« sem kričal. »Ne vzdržim več!« Za hip je počakal, čutil sem, kako ga prevzema jeza.

»Potrpi, hudič! Oba boš pogubil!« je rekel. Toda nič ni pomagalo. Bolečina me je dokončno premagala in kljub njegovemu rotnenju nisem hotel naprej. Vinko pa je vztrajal, da me za nobeno ceno ne bo pustil sovražniku. Ostal sem razdražljiv, uporen in glasen. Zdaj je Vinko spremenil svoje vedenje. Nekajkrat me je tako udaril, da se mi je iz nosu ulila kri. Potem me je spet potegnil na ramena in me odnesel naprej.

Noč ni imela konca. Po štirih urah me je prinesel do roba Petelinskega jezera. Ko je posijalo sonce, sem videl

Vinka ob sebi: bil je bled, izčrpan, lovil je oster jutranji zrak, njegova obleka pa je bila vsa krvava. Položil me je v gosto grmovje, sedel k meni, mi s težko roko šel čez obraz in olajšano rekel:

»Na varnem sva. Vidiš, fant, pa sva se le izvlekla!«

Potem je odšel po pomoč. Tovariši so me prenesli v partizansko bolnišnico,

kasneje pa so me z letalom odpeljali v Italijo. To je bilo slovo od tovarišev — kurirjev. Vinka in mnogo drugih nisem videl nikoli več. Padli so kmalu potem, ko sem odšel v Italijo. Radost, da se bom vrnil v domovino, mi je skarlila novica, da ne bom več videl tovarišev, ki smo bili drug za drugega pripravljeni žrtvovati življenje.

Razvoj in polom slovenskega domobranstva

Ivan Križnar

Želja po vladanju in strah pred upornimi delovnimi množicami sta gnala slovensko protiljudsko gospodo v vse tesnejše sodelovanje s fašističnimi okupatorji. Ko je spoznala, da je izgubila vpliv na množice in bodo te zahtevale ukinitve njenih privilegijev, je podprla prizadevanje okupatorjev, da bi narodnoosvobodilni boj zatrl. Slovenskim reakcionarnim politikom ni bilo dovolj, da so ovirali razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in okupatorju ovajali borce za osvoboditev; tudi sami so ustanavljali oborožene enote, ki naj bi pomagale fašistom zadušiti upor slovenskega naroda. V Ljubljanski pokrajini so sredi leta 1942 pomagali Italijanom ustanoviti iz domačinov oddelke prostovoljne protikomunistične milice, Mihailovičev zastopnik Karel Novak pa je v februarju 1943 ustanovil prvo četniško skupino na Slovenskem. Ob kapitulaciji Italije so belogardistični voditelji poskušali pred Angleži in Američani zakriti svoje sodelovanje z italijanskimi fašisti in preleviti belogardistične enote v enote slovenskih goščarjev, vendar so vsi njihovi načrti propadli. Narodnoosvobodilna vojska je ob množični podpori ljudstva razorožila mnoge italijanske in belogardistične enote ter osvobodila Dolenjsko, Notranj-

sko in Primorsko, razen nekaterih večjih mest in krajev ob železniški progi Ljubljana—Trst.

Belogardistične in četniške enote v zahodnem delu Dolenjske so se zatele na Turjak in v bližnji Zapotok, novomeške domobranske enote z Notranjske pa so se ponudile v službo nemškim enotam, ki so zasedle železniško progo Ljubljana—Trst. Ko je z Zapotoka pribežala skupina belogardistov in četnikov v Ljubljano, so Nemci 15. septembra ustanovili prve enote slovenske domobranske legije. Belogardistični in četniški voditelji so se vdinjali Nemcem v prepričanju, da bodo ti imeli več uspehov proti NOV, kot so jih imeli Italijani in da jim bo uspelo z njihovo pomočjo narodnoosvobodilni boj zatreti.

Hitler je ukazal Friedrichu Rainerju, vrhovnemu komisarju operacijske cone Jadransko primorje, kamor je spadala tudi Ljubljanska pokrajina, da mora v novo zasedenih deželah zadušiti upor. Rainer se je odločil, da bo Hitlerjevo nalogo izpolnil s pomočjo voditeljev slovenskih meščanskih strank in slovenske duhovščine. Pridobil jih je z obljubo, da bo dal Ljubljanski pokrajini samoupravo in ji kasneje priključil še Gorenjsko. Tako je skupno prizadevanje, da bi

zadušili upor, združilo nemške okupatorje in slovenske reakcionarne sile.

Za šefa pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine je Rainer imenoval Leona Rupnika. Ta je bil prepričan, da so mu Nemci dali široka pooblastila, zato je med odsotnostjo višjega SS in policijskega vodje v XVIII. policijskem okrožju Erwina Rösenerja izdal 24. septembra 1943 razglas o ustanovitvi slovenskega domobranstva. V njem piše, da je dolžnost vsakega, za boj sposobnega Slovenca, od 18. do 25. leta starosti, da se javi v slovensko domobransko legijo. Naslednjega dne je Rupnik objavil, da prevzema poveljstvo nad slovenskimi domobranci, za inšpektorja pa je imenoval polkovnika Antona Kokalja, ki ga je silil v ospredje klerikalni tabor. Ta je imel največ moštva, pripravljenega stopiti v slovensko domobranstvo.

Ko se je Rösener sredi oktobra vrnil v Ljubljano, je Rupnikovemu samoimenovanju za poveljnika slovenskega domobranstva oporekal, ker je hotel sam razpolagati z domobranskimi enotami. Zato je mesto poveljnika ukinil, namesto inšpektorata pa je ustanovil organizacijski štab slovenskega domobranstva pod poveljstvom podpolkovnika Franca Krenerja. Za neposredno usmerjanje organizacijskega štaba in vojaško urjenje domobrancev je Rösener iz nemških oficirjev ustanovil v Ljubljani »Aufbaustab«, ki ga je vodil kapetan Erich Schumacher.

Med nemško ofenzivo in po njej so po Rainerjevi odredbi o obvezni vojaški in delovni službi in z močno agitacijo domobranske enote proti koncu leta 1943 hitro naraščale.

Dne 19. decembra 1943 je župnik Karel Škulj pripeljal k Leonu Rupniku delegacijo beguncev z osvobojenega ozemlja. Ta ga je prosila, naj na najvišje mesto sporoči njihovo hvaležnost zaradi ustanovitve slovenskega domobranstva. Rupnik je 3. februarja 1944 v frančiškanski dvorani zbranim beguncem sporočil, da je bil Hitler zahvalnega

pisma vesel in mu je prek Friedricha Rainerja sporočil, da jim je tudi on hvaležen za sodelovanje. Škulj je nato »globoko ganjen« zaradi Hitlerjevih pozdravov in priznanja izjavil, da pričakuje, da bo Hitler zedinil vse Slovence in jim dal upravno samostojnost.

Domobranske čete v Ljubljani so povezali v 1. domobranski bataljon, ki je imel nalogo braniti mesto in njegovo neposredno okolico, 2. bataljon je imel sedež na Vrhniki, 3. v Novem mestu, 4. v Logatcu, 5. pa v Borovnici. Novo-meške domobranske enote so med nemško ofenzivo na Dolenjsko odšle v Metliko, Črnomelj, Trebnje, Žužemberk in Kočevje, vendar so se razen iz Kočevja že po nekaj dneh morale vrniti na novo-meško območje, pa tudi domobranski četi v Kočevju sta imeli ob napadu NOV na Kočevje od 9. do 12. decembra toliko izgub, da sta bili ukinjeni, preživeli domobranci pa poslani na šolanje v Ljubljano. Domobranske enote na Notranjskem so Nemci uporabili za zavarovanje železniške proge med Ljubljano in Postojno ter širšega ozemlja ob tej pomembni komunikaciji.

Po nemškem ukazu je organizacijski štab sredi decembra 1943 domobranske enote reorganiziral v bojne skupine. Iz 1. bataljona je nastala I. bojna skupina, v kateri so bile čete oštevilčene od 11 do 20. Te čete so sklenile obroč okrog Ljubljane in opravljale v Ljubljani garnizijsko službo. Zaradi precejšnjega pritoka novincev in mobilizirancev sta bili iz šolskih čet ustanovljeni I. in II. šolska skupina. Ko so bile čete po približno šestih tednih izšolane in poslane v bojne skupine, je bila II. šolska skupina ukinjena, v I. šolsko skupino pa so bili poslani drugi domobranci. II. bojna skupina s sedežem v Škofljici in kasneje v Velikih Laščah, v kateri so bile čete oštevilčene od 21. do 29., je zavarovala prometne zveze med Ljubljano in Kočevjem. III. bojna skupina, v kateri so bile čete oštevilčene od 31. do 40., je povezovala domobranske enote

Frančišek Smerdu: Spomenik ilegalcem v Ljubljani, 1952, bron

v Novem mestu in okolici, IV. bojna skupina s četami od 41. do 45. je zavarovala širše ozemlje ob železniški progi Ljubljana—Postojna, V. bojna skupina, katere čete so bile oštevilčene od 1. do 7., pa je neposredno zavarovala to železniško progo in objekte na njej. VI. bojna skupina je nastala v začetku januarja v Kočevju, kamor sta bili poslani 61. in 62. četa in pionirski vod, VII. bojno skupino pa je ustanovil organizacijski štab v začetku februarja na Grosupljem iz petih čet, ki jih je vzel iz sestava II. bojne skupine.

Organizacijski štab je za zavarovanje železniške proge, za utrditev domobranskih postojank in vzdrževanje zveze med postojankami ustanovil še posebne topniške, minometne, težkomitraljezke, pionirske, motociklistične in kolesarske enote, oklopne vlake, enote železniške policije, enote signalistov in še nekatere druge specialne enote. Vse te domobranske enote je do konca leta 1943 vzdrževala pokrajinska uprava, nato pa so bili domobranci plačani kot prostovoljci pri nemški policiji.

V večjih krajih Ljubljanske pokrajine so ustanovili tudi urade slovenske politične policije, ki je zapirala aktiviste OF, jih pri zasliševanju pogosto zelo mučila, nato pa jih izročila nemškim policijskim enotam. Pri aretacijah aktivistov OF so pogosto sodelovali tudi domobranci. Iz Ljubljane in okolice so jih vodili v domobransko postojanko pri Sv. Urhu, kjer so mnoge pomorili. Pod krinko črne roke so tudi nekateri domobranci morili aktiviste OF, ki jim niso mogli dokazati krivde.

Razen tega so domobranske bojne skupine pomagale Nemcem zavarovati pred enotami NOV Ljubljansko kotlino, železniško progo Ljubljana—Trst in glavne dohode k njima ter ozemlje okrog Novega mesta. Z II., III., VI. in VII. bojno skupino so hoteli Nemci potisniti partizane čim dlje od Ljubljane in Novega mesta in vzpostaviti zvezo med Grosupljem in Kočevjem in Gro-

supljem ter Novim mestom. Zaradi odločnega odpora enot NOV, ki so pozimi in spomladi 1944 pogosto napadale zlasti novoustanovljene domobranske postojanke na Dolenjskem in Notranjskem, Nemci prometa na teh komunikacijah niso mogli vzpostaviti.

Ti neuspehi, zlasti pa nemški porazi na svetovnih bojiščih, so pri nekaterih slovenskih protikomunističnih voditeljih zopet obudili misel, da je treba obnoviti ilegalne četniške odrede, s katerimi naj bi prikrili odkrito sodelovanje z Nemci. Prvi tak odred je bil ustanovljen v februarju 1944 na Orljem, sredi leta 1944 pa so bili ustanovljeni še štirje četniški odredi. Ker so v četniške enote bežali tudi domobranci, je poveljnik organizacijskega štaba konec februarja 1944 izdal okrožnico, v kateri piše: »Poveljnikom moštva daje na znanje, da bo vsak, ki bi med slovenskimi domobranci agitiral in pridobival za ilegalo, ali vstopil v ilegalo, postavljen pred sodišče in pred puško«. Po nemškem ukazu so bile 25. februarja 1944 bojne skupine razformirane v šolsko skupino, ki je povezovala domobranske enote v Ljubljani in šolala novince ter priredila več podčastniških in drugih tečajev, organizirala zaščito okraja Novo mesto, iz domobranskih enot na Notranjskem pa skupino za zavarovanje železniške proge Ljubljana—Postojna. Ukinjene domobranske čete II., VI. in VII. bojne skupine je administrativno povezoval organizacijski štab, v operativnem pogledu pa so bile podrejene najbližjim nemškim posadkam. Domobranskim posadkam v najpomembnejših postojankah so bili dodeljeni nemški inštruktorji.

Slovenski domobranci so 20. aprila 1944 v Ljubljani in v Novem mestu prisegli, da se bodo pod vrhovnim Hitlerjevim vodstvom borili proti komunistom in njihovim zaveznikom do končne zmage. V bolj oddaljenih postojankah so domobranci zaprisegli v naslednjih tednih. S to zaprisego in aretacijami nekaterih domobranskih voditeljev, ki so

snovali četniške odrede, so Nemci hoteli preprečiti skrivno povezovanje slovenskih anglofilov z jugoslovansko politično emigracijo na zahodu.

Domobranskim četam je po težkih bojih z enotami NOV ob podpori Nemcev in domobranskega udarnega bataljona, ki so ga iz štirih čet 25. marca 1944 ustanovili v Ljubljani pod vodstvom majorja Ladislava Križa, uspelo vzpostaviti postojanko v Ribnici in nekaj postojank v okolici Grosupljega. Tudi domobranske enote iz Novega mesta so s pomočjo Nemcev v drugi polovici aprila vdrle globoko na osvobojeno ozemlje in pustile svoje posadke v Mirni peči, Dobrniču, Žužemberku in Trebnjem. Sledila je protiofenziva enot 7. korpusa NOV, ki so sredi maja pregnale domobranske posadke iz teh krajev.

Med temi boji so Nemci spoznali, da so domobranske čete prešibke za ofenzivne akcije, zato so 16. maja razdelili Ljubljansko pokrajino na štiri operativne cone in organizacijskemu štabu ukazali, naj v vsaki coni ustanovi iz štirih elitnih domobranskih čet po en udarni domobranski bataljon. O bataljonu Nord, ki naj bi bil ustanovljen v Ljubljani, ni podrobnih dokumentov, bataljon West, kasnejši II. udarni bataljon, je bil ustanovljen na Rakeku, bataljon Mitte, kasnejši III. bataljon, na Grosupljem, bataljon Ost, kasnejši IV. udarni bataljon, pa v Novem mestu. Konec maja je bataljon M zasedel Višnjo goro in Kriško vas, bataljon O se je vgnездil v St. Vidu pri Stični, Križev bataljon pa v Stični. I., III. in IV. udarni domobranski bataljoni so poskušali skozi Trebnje vzpostaviti zvezo z Novim mestom in s tem razpoloviti osvobojeno ozemlje na Dolenjskem. Enote 7. korpusa NOV so z odločnim napadom pregnale domobransko četo iz Kriške vasi. Sprva so domobranski udarni bataljoni dosegli nekaj uspehov z nenadnimi vdori na osvobojeno ozemlje, kmalu pa so enote 7. korpusa organizirale močno obrambo osvobojenega ozemlja in na-

padale sovražne enote tudi v sovražni-kovem zaledju.

Vse leto 1944 je bilo mnogo bojev, zlasti na robu osvobojenega ozemlja. Kljub skrbno pripravljenim ofenzivnim akcijam so imele nemške in domobranske enote le skromne uspehe. Šele konec leta 1944 so domobranci utrdili novi postojanki v Občini in v Velikem Gabru, ki ju je branil III. domobranski bataljon, nato pa so se domobranski udarni bataljoni utrdili v Žužemberku. V novembru 1944 je bil ustanovljen V. domobranski udarni bataljon v Velikih Laščah, v začetku marca 1945 VI. bataljon v Novem mestu in aprila XII. bataljon v Kočevju. Ti bataljoni pa niso bili več povsem domobranski, temveč je bila v vsakem tudi nemška enota in jim je v taktičnem pogledu poveljeval nemški komandant. Konec marca 1945 sta I. in V. bataljon prodrli proti Kalu in Strugam in začela v Suhi krajini ustanavljati svoje postojanke.

Toda domobranske enote so bile takrat že močno demoralizirane in mnogi domobranci so se vdajali pijači. O razpoloženju moštva IV. bataljona govori dnevno poročilo bataljona za 16. marec 1945: »Bataljon se že 5 tednov nahaja v akcijah na področju Žužemberka... Disciplina je močno padla. Utrujenost je zelo velika, volja do boja vedno manjša. Fantje izbegavajo patrulje. Zbudili so se pri njih razni roparski instinkti, ki jih je bilo v bataljonu vedno dovolj... Vpliv častnikov in kontrola nad moštvom je v nekaterih primerih tako majhna, da o njej ni vredno govoriti. Zgodilo se je, da je v enem dnevu prišlo 5 pritožb, da so domobranci ponoči ukradli nekje vola, drugje telico itd.«

Ko je bil poraz Nemčije že povsem očiten, so slovenski reakcionarni politiki hoteli slovensko domobranstvo preleviti v slovensko narodno vojsko. Zaradi medsebojnih sporov pa voditelji meščanskih strank in domobranski voditelji niso bili pripravljeni, da bi vklju-

čili domobranske enote v četniške odrede. Teh četniških odredov slovenska reakcija ni ustanovila za boj proti Nemcem, saj se je precej četnikov pozimi 1944—45 vključilo v domobranske enote na Gorenjskem in Primorskem, komandanti drugih četniških odredov pa so sklenili z nemškimi poveljniki sporazum o nenapadanju. Po vsem tem »taktiziranju«^z Nemci organizatorji slovenskega domobranstva niso videli bistvene razlike med legalnim domobranstvom in decembra 1944 ustanovili narodni odbor, ki je 21. februarja sprejel uredbo o ustanovitvi slovenske narodne vojske. Dne 26. februarja 1945 se je narodnemu odboru podredil poveljnik organizacijskega štaba Franc Krener, ki je menil, da domobranstvo s tem prehaja na pozicije zmagovitih zaveznikov. Čeprav sta se narodnemu odboru podredila tudi poveljnik slovenskega narodnega varnostnega zbora v Trstu polkovnik Anton Kokalj in Mihailovičev zastopnik za Slovenijo Ivan Prezelj-Andrej, ki je bil konec leta 1944 povišan v generala, pa je narodni odbor štel domobranstvo za osnovo slovenske narodne vojske. Vendar dogovora o vključitvi domobranskih četniških enot v slovensko narodno vojsko tedaj še ni bilo mogoče izvesti, ker so Nemci držali domobranstvo še krepko v svojih rokah, Prezljevi četniki pa so sredi aprila odšli na Primorsko in se konec aprila umaknili v Furlanijo.

Marca 1945 je postajal položaj za nemško in domobransko vojsko tudi na Slovenskem vse težji. Preden bi fronta dosegla Slovenijo, so hoteli Nemci uničiti enote 7. in 9. korpusa NOV, ali pa jih vsaj toliko oslabiti, da bi se nemške in kvislinške enote nemoteno umaknile. Sredi marca so nemške, domobranske in druge kvislinške enote izvedle ofenzivo proti enotam 9. korpusa na Gorenjskem in Primorskem, aprila pa se je začela ofenziva nemških, domobranskih in drugih kvislinških enot proti enotam 7. korpusa. Načrt, da bi Nemci in domobranci odrezali partizanske enote v

Suhi krajini od Kočevskega Roga, ni uspel. Šele v drugi polovici aprila so Nemci in domobranci potisnili partizanske čete na črto Novo mesto — Dolenjske Toplice — Podhosta — Topla reber — Kočevska Reka — Gotenica — Prezid, vendar je tedaj 4. armada JA že vdrla skozi Istro proti Trstu in ukazala 7. korpusu, naj začne prodirati proti Staremu trgu, Kočevju, Ribnici in naprej proti Ljubljani. Do 6. maja sta XV. in XVIII. divizija JA osvobodili večji del Dolenjske, XXIX. divizija 4. armade JA pa je prodrla do Vrhnike in Borovnice. Nemške in domobranske enote so zaustavile nadaljnji prodor NOV šele pred Ljubljano na obrambni črti Sostro—Zadvor—Orlje—Lavrica—Črna vas—Bevke—Log—Vrzenec.

Med ofenzivo proti 7. korpusu so slovenski protikomunistični voditelji še vedno upali, da bodo uničili slovenske partizanske enote in se polastili oblasti. Narodni odbor je 17. aprila sklenil, da je treba preprečiti, da bi se enote slovenske narodne vojske borile skupno z Nemci proti anglo-ameriški vojski in da bi se skupno z Nemci umaknile. Po prodoru 4. armade proti Trstu pa je položaj za narodni odbor postal katastrofalen. Dne 23. aprila 1945 je monsignor Matija Škrbec predlagal: 1. umik na Gorenjsko in Koroško, 2. pred umikom naj Nemci priznajo narodni odbor, 3. povezati se je treba s hrvaškimi meščanskimi voditelji, 4. Rupnik naj prepusti oblast narodnemu odboru, 5. policijo naj prevzame človek, ki ni izgubil živcev. Po teh predlogih se je Narodni odbor v glavnem tudi ravnal.

Ko je konec aprila 1945 postalo že povsem očitno, da se Nemci pripravljajo na evakuacijo iz Slovenije, se slovenski protikomunisti še vedno niso hoteli upreti Nemcem, ker je bilo to po izjavah njihovih voditeljev »nemoralno«ⁱⁿ bi napravilo na Nemce »slab vtis«. Čeprav so bile razmere »na las podobne«^{razmeram} pred kapitulacijo Italije, so sklenili pogoditi se z Nemci, da jim

izročijo oblast. Narodni odbor je presodil, da se je Leon Rupnik z javnimi nastopi za nacistično Nemčijo pred Angleži preveč eksponiral, da bi mogel še naprej ostati predsednik Ljubljanske pokrajine in generalni inšpektor slovenskega domobranstva, zato je zahteval njegov odstop. Rupnik pa se ni hotel odpovedati svojim funkcijam in se je 30. aprila oklical za poveljnika slovenskega domobranstva in pripravljaj načrt, da bi po evakuaciji Ljubljane zasedel zahodni del Gorenjske in tam počakal na prihod Angležev. Ker general SS Erwin Rösener narodnemu odboru ni hotel izročiti oblasti, je ta 3. maja zvečer sklical zastopnike meščanskih strank v Domobranski dom na Taboru, kjer so se razglasili za slovensko narodno predstavništvo, ki je poslalo pobeglemu kralju Petru II., Winstonu Churchillu, Harryju Trumanu in dr. Mihi Kreku prošnjo, naj angloameriška vojska zasede Slovenijo. Franc Krener je domobranskim enotam izdal povelje, v katerem pojasnjuje, da se odnos med nemškimi in domobranskimi enotami ▼ ničemer ne spremeni, češ da »mora biti vedenje proti nemškemu vojaku v skupnem boju proti banditom kot doslej prijateljsko in korektno«. Dne 5. maja je Rösener prepustil Leonu Rupniku v upravo Gorenjsko, nato pa je Rupnik predal posle narodnemu odboru, ki pa se je medtem že pripravljaj na beg.

Narodni odbor je prevzel oblast tudi nad slovenskim domobranstvom, ki se je preimenovalo v ljubljansko divizijo slovenske narodne vojske. Prvo navdilo narodnemu odboru, poveljniku ljubljanske divizije polkovniku Francu Krennerju, ki je bil naslednjega dne povišan ▼ brigadnega generala, je bilo povelje za umik na Koroško. Enako povelje je dal član poveljstva slovenske narodne vojske Mirko Bitenc tudi enotam gorenjskega domobranstva, ki so se medtem prelevile v gorsko divizijo.

Partizani so 8. maja osvobodili Zalog in Sostro. Ob 8. uri zvečer so Nemci zahtevali, da se začno tudi domobranske enote iz Ljubljane in okolice umikati proti Gorenjski. Ko so naslednjega dne partizanske enote vkorakale v Ljubljano, so dolge kolone Nemcev, domobrancev in drugih kvislinških enot bežale skozi Kranj proti Ljubelju. Domobranske enote iz Novega mesta so se z nemškimi enotami umaknile proti Radečam, kjer so jih enote Jugoslovanske armade zaustavile in razbile.

Z domobranci so bežale tudi njihove družine in ljudje, ki so nasledli domobranski propagandi, da bodo partizani vse prebivalstvo pobili. Nemška vojska je v koloni beguncev povsod zahtevala prednost. Avtomobili in tanki so se vrvili v pehoto in med civilne begunce ter jim otežkočali umik. Ko so naslednjega dne partizani začeli obstreljevati cesto pri Sv. Ani, je ostalo na cesti okrog 700 voz. Z Ljubelja so se že vračali posamezniki, ki so povedali, da so partizani zasedli Borovlje. Domobranci so pomešani z Nemci šli skozi predor, civilni begunci pa so pustili vozove in prtljago pod Ljubeljem in zbežali čez Visoki Ljubelj.

Pod Malim Ljubeljem sta se Erwin Rösener in Franc Krener dogovorila za skupen napad nemških in domobranskih enot na Borovlje. Ob tem napadu se je poslednjič manifestiralo tolikokrat poudarjeno geslo o boju domobrancev »z ramo ob rami z nemškim vojakom«. Zvečer 10. maja je začelo obstreljevati Borovlje pet nemških baterij. Nato je vdrlo v Borovlje 20 nemških tankov, za njimi pa dva domobranska udarna bataljona. Ker partizani niso imeli topništva, so se sprva upirali z močnim mitralješkim ognjem, nato pa so se morali umakniti. Nemci so s tanki zasedli prehode na dravskem mostu in naslednjega dne zjutraj že dobili stik z angleško vojsko. Dne 12. maja je dal Franc Krener slovenskim domobrancem povelje za odhod čez Dravo, kjer so izročili orožje Angležem in postali ujetniki.

Skupen umik slovenskih domobrancev s poraženo nemško vojsko in njihova brezpogojna predaja angleški vojski je pomenila tudi za slovensko izdajalsko reakcijo dokončen poraz. Ker je nasprotovala elementarnim težnjam slovenskih delovnih ljudi, ki so si združeni v Osvobodilni fronti pod vodstvom Komunistične partije Slovenije izbrali brezkompromisno pot boja za svojo nacio-

nalno osvoboditev in demokratično družbeno ureditev, se je slovenska reakcija vdinjala okupatorju in z njegovo pomočjo poskušala zatreti narodnoosvobodilni boj. Pri tem ji tudi taktiziranje med fašističnim taborom ni pomagalo. Zato je tudi za njeno kvislinško organizacijo slovensko domobranstvo — pomenil zlom nacistične Nemčije dokončen poraz in razkroj.

Spomini na prvo uprizoritev Razvaline življenja v partizanih

Polde Dežman

V temle zapisu spominov na vojna leta ni moj namen, da bi orisal delo igralske skupine IX. korpusa v vsej njeni celovitosti. Skušal bom obnoviti spomin le na tiste mesece, ko je v Cerknem nastajala in doživela premiero Finžgarjeva Razvalina življenja. Prav na današnji dan, 22. februarja 1945, točno pred 25 leti, se je v nekdanji požgani italijanski konjušnici, takrat že predelani v okusno opremljeno gledališko dvorano, dvignil odrski zastor in so se s partizanskega odra zaslišale besede pisatelja in dramatika Franca Saleškega-Finžgarja.

Ta večer je igralska skupina IX. korpusa v okviru kulturnega tedna posvečenega slovenskemu kulturnemu prazniku 8. februarju, opravila simbolno prelomnico fašističnemu zatiranju gledališke in druge kulturne dejavnosti v Slovenskem Primorju. Pred samim začetkom predstave je zdaj že pokojni prof. Jovo Vasić, tudi član igralske skupine, pred nabito polno dvorano razložil publiki, ki so jo sestavljali partizani, politični in vojaški voditelji osvobodilnega gibanja, pripadniki vseh tujih zavezniških vojaških misij na sedežu IX. kor-

pusa, prebivalstvo Cerknega in njegove bližnje okolice, pomen te uprizoritve. V svojih izvajanjih je poudaril, da je do dne, ko uprizarjamo to prvo celovečerno dramsko predstavo preteklo 17 let, odkar je bila na tem teritoriju zatrta slovenska kultura. »Ni slučaj, temveč je prav, da bo to pomembno delo, uprizoritev prve dramske predstave, opravilo naše partizansko gledališče.« V nadaljevanju je prof. Jovo Vasić govoril še o pisatelju Finžgarju in o njegovem delu. Ob koncu pa je na kratko orisal nastajanje te gledališke predstave.

Po vrnitvi iz Semiča leta 1944 — tam smo bili na gledališkem tečaju — smo se Irma, Ivo in jaz na Predmeji znova sešli z drugimi člani igralske skupine. Štab IX. korpusa je bil v tem času z vsemi svojimi oddelki zaradi pritiska nemških sil na umiku. Zapustiti so morali Čepovan, malo a lepo vasico, ki je bila do tedaj skoraj stalni sedež tega štaba. Na umiku je bila tudi igralska skupina, organizacijsko vezana na propagandni oddelek IX. korpusa. Nekaj dni po naši vrnitvi v skupino je bila obsežna reorganizacija korpusnih oddelkov. Ta preureditev je zajela tudi igral-

sko skupino. Nekateri njeni člani so odšli na Dolenjsko, nekateri na Koroško, spet drugi v druge oddelke in tudi na druge dolžnosti. Zamenjano je bilo tudi vodstvo skupine. Dotedanji vodja Bogdana Stritarjeva je odšla v Belo krajino in njeno mesto je prevzel član skupine pokojni Tone Hlebce, dolžnosti komisarja skupine Ivo Mausar, medtem ko je bilo poverjeno meni mesto umetniškega vodje in režiserja. V propagandnem oddelku smo v tistih dneh pripravljali delovni in vsebinski program. To krat smo se tega dela lotili nekoliko laže. Udeleženci gledališkega tečaja smo prinesli s seboj iz Bele krajine kar precejšnjo zalogo gledaliških del. Načelnik propagandnega oddelka — na tem mestu je bil takrat ing. Marjan Tepina — je v razpravi o bodočem repertoarju menil, da bi bila dolžnost igralske skupine, razumljivo poleg vsega drugega, pripraviti tudi celovečerno gledališko predstavo.

»Tekst naj bi bil naš,« je dejal takrat Tepina, »vzet iz naše slovenske dramske literature.«

Predstava sama naj bi bila nekako prelomnica fašističnega zatiranja in druge slovenske kulturne dejavnosti na tem ozemlju. Na tem posvetu je tov. Tepina že tudi predlagal delo, ki naj bi ga igrali ob tej pomembni priliki. Svetoval je dramtizirane Kersnikove »Rokovnjače«. Zamislili smo se po prikazu vseh težav in preprek, ki bi omejevale uspešno uprizoritev te tako množične igre, zato smo se raje odločili za uprizoritev Finžgarjeve »Razvaline življenja«.

Študija igre pa se nismo mogli lotiti takoj. Na razpolago ni bilo nobenega teksta. Tega je bilo treba šele dobiti. Razumljivo, da igralska skupina v čakalnju na željeni tekst ni počivala. Pripravljali smo Borovo »Težko uro«. Ponovno smo vzeli v študij Zupanove »Tri zaostale ure«. Prva postavitev te agitke je bila preveč realistična. V drugem poizkusu pa je dobila ta enodejanka grotesken izraz. Tako upodobljena je bila gle-

dalcem, pa tudi nam, bolj zabavna. Hkrati pa je bil to tudi čas pogostih premikov korpusa in to na relaciji Čepovan—Otlica, oziroma Kozje stene in nazaj z vmesnimi postajami Predmeja—Lokve. Premiki korpusa našo igralsko skupino pri delu niso dosti ovirali. Naučili smo se vaditi kjerkoli, v hiši ali pred njo in prav nič manj lagodno se nismo počutili na vajah pod šotorom ali na katerikoli gozdni jasi. Pri poslednjih je bilo vselej tudi nekaj gledalcev. Ti so seveda po svoje komentirali ta naša igralska početja. Predvsem pa se ta »pregodnja« gledališka publika ni mogla načuditi potrpežljivosti igralcev, ako so ti morali nešteto krat ponavljati posamezne prizore.

V teh dneh se je z večmesečnega pohoda na sedež korpusa vrnila tudi Jocova igralska skupina. Vzdrž in povprek so njegovi fantje prehodili gornje Posočje, Slovensko Benečijo in Rezijo in tja ponesli našo pesem — narodno in partizansko. Vrnitev teh je spet povzročila spremembo v vodstvu skupine. Za vodjo združenih igralskih skupin je bil imenovan Joco — Danilo Turk, Hlebce pa je zaradi obolelosti odšel na Dolenjsko. Drugih sprememb ni bilo.

Jeseni 1944. leta sta se politično vodstvo in štab IX. korpusa z vsemi svojimi oddelki premaknila na Cerkljansko. Igralski skupini je bilo v Cerknem dodeljeno stanovanje in tu smo potem ostali do velike pa tudi zadnje ofenzive. Od preselitve, se pravi od jeseni 1944. leta pa do odhoda iz Cerknega v aprilu 1945. leta, je igralska skupina med drugimi deli in dolžnostmi pripravljala tudi celovečerno dramsko predstavo »Razvalino življenja«.

Kmalu po prihodu v Cerkno smo po kurirskih zvezah dobili tako iskani in željeni dramski tekst. Od kod so ga prinesli, vam ne bi vedel povedati. Bili pa smo ga zelo veseli. Zasedbo vlog smo opravili skupno. Zaupana mi je bila režija, zato sem sprva odklanjal vsako vlogo. Hoteli so, da bi igral Urha. Konec kon-

cev pa sem le moral to prevzeti. Lenčko je igrala Irma Kacin, Martina — Ivo Mausar, Tono — Pavla Kokošar, Ferjana — Jože Zupan, Sirka — Joco-Danilo Turk, Mico — Fani Ponikvar. Druge naloge, ki so tudi nujne pri tej gledališki predstavi, so bile podeljene Tugu Klascincu, Vojku Lenardiču in Miru Vrhovcu-Jurčku.

Samo pripravljane in pa študij za predstavo je poteklo dokaj normalno. Kratkotrajne prekinitve študija so povzročale le posamezne obolevnosti. Kajpada smo med pripravljanjem »Razvaline življenja« vodili in uprizarjali tudi druga dela. V tem času sta nastali in doživeli premieri in za tem številne ponovitve enodejanki Čehova: »Snubač« in »Medved«. Naštudirana in igrana je bila Valjavčeva spevoigra »Kovačev študent« in še mnogo drugih krajših ali daljših tekstov. Zelo skrbno smo v skupini gojili tudi umetniško besedo. Poleg študija smo po svoji dolžnosti morali pogosto na daljše pohode v Vipavsko dolino, na Kras, v Brda in na Gorenjsko. S kulturnimi programi smo obiskovali partizanske enote, civilno prebivalstvo in ranjenke. Nekajkrat smo bili celo »gostje« v strogo konspirirani bolnišnici »Franja«. Toda vse te večje ali manjše obveznosti niso priprav za uprizoritev »Razvaline« nikoli docela pretrgale. Ako ni šlo drugače, smo se o delu kot celoti, ali o posameznih prizorih iz te predstave in o karakterjih nastopajočih oseb pogovarjali po poti in med našimi krajšimi počitki. S predhodno, dokaj skrbno analizo »Razvaline«, ki je bila opravljena že v začetku študija, so bili vsem igralcem dani tudi pogoji za samostojno ustvarjalno delo.

Ti nenehni pogovori in vse drugo, kar so opravili igralci sami, je omogočilo delo le nadaljevati in izvedbo od vaje do vaje dopolnjevati. Priprave za to predstavo so bile daljše, kot smo mislili v začetku. Da pa so bile tudi temeljitejše, je omogočil še neki drug primer. Štab IX. korpusa je kmalu po

prihodu v Cerkno odločil, da bodo na pogorišču italijanske konjušnice zgradili novo dvorano. Ta naj bi služila našemu gledališkemu delu, hkrati pa bi bila pripravna za vsa večja zborovanja, konference in drugo. Napravili so načrte in iskali potreben gradbeni material. Delo se je začelo. Po predvidevanjih naj bi bila zgrajena decembra 1944. leta, toda zaradi težavnosti, malo pa tudi zaradi zime, se je vsa gradnja nekoliko zavlekla. Zamuda pa je koristila nam. In tako smo teden dni pred uprizoritvijo »Razvaline« prestavili študij te drame iz našega stanovanja na nov in zelo prostoren oder. Razumljivo je, da so bile zaradi kratkega roka te poslednje vaje zelo dolge. Kljub mrazu, ki je bil v tej novi, nezakurjeni dvorani, pa so igralci le vztrajali. Zelja, da bi bila predstava dobra, je prevzela prav vse.

Pri tem smo seveda opravili tudi vsa druga dela v zvezi s predstavo. Šiviljske delavnice so sešile kostume, mizarji kulise, montirali so vleko na odru, postavili horizontale, nameščali reflektorje in električne upore. Električne potrebščine za opremo odra so prihajale po skrivnih kanalih kar iz Gorice. Oder je bil s svetlobnimi telesi, poudarjam, za tiste čase kar dosti opremljen. Bili so to zelo nervozni dnevi in velikokrat sem si tiste dni želel, da bi bilo že vse za nami. Tudi ta dan je prišel. Dopoldne, na dan uprizoritve, smo imeli drugo generalko. Potekala je dosti dobro, toda imel sem občutek, da smo vsi naelektrizirani. Ob koncu sem vsem svetoval, naj iščejo sprostitev v čemerkoli.

Ob pol šestih zvečer smo bili v garderobi. Bilo je hladno, toda prepričan sem, da tega mraza ni nihče od nas občutil. Tudi neobičajno obzirni smo bili drug do drugega. Nadelo smo si obleke, se našminkali. Tiste, ki tega niso obvladali, je šminkal Joco. Jurček je v vsej naglici, ki pa je bila nepotrebna, pregledoval, ali so vsi rekviziti na odru, oziroma pri igralcih. Drugi člani igral-

Frančišek Smerdu: Zanjica, 1947, mavec

ske skupine, ki niso sodelovali v tej predstavi, so se natihoma menili o vtisih, ki so jih dobili na dopoldanski generalki. Kolikor sem jim zaradi nervoze v sebi mogel prisluhniti, so bila ta mnenja o predstavi ugodna. Vse bolj in bolj se je bližala osma ura, z njo začetek predstave. Iz dvorane, ki se je naglo polnila, so se slišali pogovori publike. Pa tudi ti so bili nenavadno tihi ali pa se je samo meni tako zdelo. Tugo je ukazal zvoniti prvič in nas poklical na oder. Zvonil je drugič. Šel sem od igralca do igralca in jim zaželel srečo, oni pa so jo želeli meni. Ko sem prišel k Pavli, je imela v svojih velikih očeh polno solza. Ob stisku roke mi je rekla: »Veš, Polde, nikoli si nisem mislila, da bom doživela tolikšno srečo. Sama sebi ne verjamem, da je vse to res,« in znova so jo obile solze. Tudi jaz sem moral globoko pogoltniti slino. Zvonec je zazvonil tretjič in pred zastor je stopil tov. Vasić. Po nagovoru, ki sem ga že uvodoma omenil in po udarcu na gong, se je začela po 17 letih prva celovečerna gledališka predstava.

Finžgarjeve besede so jasno zazvene le z odra. V dvorani je bila v hipu popolna tišina, tako kot da ne bi bilo ljudi in zeva v nas skozi odprtino le črna praznina. Toda igralci na odru so jih začutili. Dejanje se je razvijalo in brez kakršnihkoli spodrsrljajev šlo k svojemu koncu. Zagrne se zastor. Aplavz! Resnično, bil je velik, spodbuden aplavz. Tudi mi smo bili veseli, toda ne povsem. Pred nami sta bili še dve težki dejanji. Upamo, da bo šlo vse po sreči. Z vsakim dejanjem sta naraščali zavzetost igralcev in navdušenje gledalcev. V dvorano so izzvene zadnje Ferjanove besede: »Ne on, morilec ste vi!«

Polagoma so gasnili reflektorji, in v istem ritmu se je zagrinjal zastor. Toda tej tišini je sledil dolg in silovit aplavz zahvale. Med nami na odru je kljub veliki utrujenosti nastalo tako razpoloženje, kot ga nismo doživeli nikoli več.

Jocu je uspelo pri korpusnem intendantu »izžicati« nekaj steklenic vina, nekaj malega kruha in začuda nekaj navadne salame, ki so jo partizanski mesarji v cerkljanski klavnici izdelovali samo za potrebe bolnic. Kako mu je to uspelo dobiti, ne vem. Natihoma sem mislil in upam, da ni prebahavo, najbrž je bil tudi intendat na predstavi.

Ta večer je bilo v našem stanovanju v Cerknem prav posebno lepo. Prišli so nas obiskat številni gledalci, ki so bili na predstavi. Spominjam se le nekaterih, posebno tistih, ki so bili večkrat pri nas. Namestnika komandanta IX. korpusa tov. Vasje, doktorice Franje, dr. Derganca, podporočnika Sergeja, člane sovjetske vojaške misije in drugih. Zanimivo je to, da smo ta večer, oziroma bolje vso noč do zgodnjega jutra, govorili le o predstavi. Navdušenje nad to uprizoritvijo je živelo v Cerknem kar nekaj dni. Ni čudno, da smo člani igralske skupine te dni hodili po Cerknem z večjim ponosom kot sicer. Priznanje za uspešno uprizoritev so nam poslali ali osebno izrekli tudi vsi politični in vojaški funkcionarji, naši in tuji. Prav tako so bili nad predstavo navdušeni domačini.

»Razvalino življenja« smo potem igrali še nekajkrat in je vselej navdušila gledalce. Ob koncu vojne smo z njo hoteli priti v »dolino«, v mesta. Žal pa so nam Nemci ob zadnjem vdoru v Cerkno požgali gledališče in z njim vso odsko opremo.

Pohod in prihod šlandrovcev v Celje

Adolf Jevšnik-Lvov

April 1945 je kipel v pomladi. Predvsem zaradi pomladi, ki smo jo pričakovali že štiri leta. Boji so bili sicer vse srditejši in sovražnikov odpor močnejši, toda vsi smo čutili, da svoboda ne more biti daleč. Takrat smo se zadrževali okrog revirjev pri sv. Miklavžu. Pripravljali smo se na proslavo četrte obletnice ustanovitve OF. Ko sem nadzoroval še zadnje priprave za popoldansko prireditev, me je kurir obvestil, da je v štab brigade prišel politkomisar XIV. divizije Ivan Dolničar-Janušek. Na sestanku nam je med drugim omenil, da bo naša brigada svoje prihodnje delovanje usmerila ali proti Kamniku ali pa proti Celju, da pa bomo o tem še pravočasno obveščeni. Do takrat pa smo morali vse naše moči skoncentrirati okrog zasavskih revirjev.

Te naloge smo tudi vestno izvrševali. Napadli smo močno nemško postojanko v Zagorju, ki se nam je vdala 5. maja. Boji okrog revirjev pa so trajali potem vse do 7. maja.

Naš plen je bil velik. Po tudi številčno se je brigada okrepila, saj je štele okrog 600 »do zob« oboroženih borcev in bork. Vsi smo bili borbeno razpoloženi in komaj smo čakali novih povelj, da bi čimprej in čimveč prispevali k osvoboditvi. V takem razpoloženju je dobila brigada nalogo, naj se z največjo naglico premesti in zavzame položaje v Zgornji Savinjski dolini. Takoj smo krenili na pot.

Štab brigade se je nastanil v Radmirju, kjer je bil seznanjen:

— da je štab IV. operativne cone v Topolščici,

— da se imenovani štab pogaja z generalom Löhrom o brezpogojni kapitulaciji nemških enot, ki jim je poveljeval, in da je general v to privolil, ter

— da mora naša brigada vkorakati v Celje.

Utrujeni borci, ki trenutno niso bili zaposleni, so plegli kjerkoli, če je le bil kak primeren prostor, ter pospali. Večdnevni nepretrgani boji ter premiki brez spanja in počitka, posebno pa pohod proti Radmirju so borce čisto izčrpali. Ko smo jih obvestili o kapitulaciji nemške vojske in da je naša brigada določena, da prva vkoraka v Celje, je bila utrujenost v hipu premagana. Nastalo je nepopisno veselje. Borci so vsi v ognju vriskali in se objemali. Toda nevarnost nenadnega napada je še vedno obstajala, kajti v okolici je bilo veliko sovražnikovega vojaštva. Da bi se zavarovali pred neprijetnimi presenečenji, smo sestavili močne patrole. Te so se res dobro izkazale, saj so popolnoma obvladale spremenjeni položaj. Kmalu po prihodu v Radmirje so namreč te patrole zajele petindvajset kamionov, polnih nemških vojakov, ki smo jih razorožili. Kamione smo zaplenili in tako postal motorizirana enota.

V zvezi s pohodom proti Celju je štab brigade 10. maja organiziral kratek posvet s štabi bataljonov. Pohod je bilo treba dobro pripraviti. Pri tem smo upoštevali tudi izkušnje, ki smo si jih bili pridobili ob napadu na Zagorje. Odrinili smo in prvi bataljon je bil določen za predhodnico. Tudi brigadni štab se je premikal skupaj s kolono. Napredovali smo le počasi. Ceste so bile prepolne umikajočih se nemških kolon. Medtem smo zaplenili tudi štiri motocikle. Te so dobili kurirji. Tako je štab brigade dokaj dobro vodil in nadziral celoten pohod. Med Nazarji in Braslovčami je kolono dohitel tudi divizijski politkomisar, ki nam je naročil, kako in kaj naj delujemo po prihodu v Celje. Na cesti med Žalcem in Celjem je patrola I. bataljona zaplenila tudi prva dva osebna avtomobila, s katerima so se vozili višji nemški oficirji. Zdaj sta

služila štabu brigade in tako je bilo omogočeno uspešnejše vodenje pohoda.

Čeravno v tej naglici ni bilo časa za razmišljanje in spomine, se le-teh vendarle nisem mogel otresti. Dogodki, ki sem jih pred leti doživel v Celju, so bili zame pač nepozabni. Misli so se mi vračale v leto 1935, ko sem še kot mladinec sodeloval na zletu delavsko kulturnih društev Svobod. Takrat sem bil član Svobode v Lokah pri Kisovcu. Tudi naše društvo je sodelovalo v programu. To je bilo zame veliko doživetje. Celotna manifestacija se je odvijala pod vplivom komunistov in revolucionarne delavske solidarnosti.

Kolikor bolj je bil ta dogodek svetel in vesel, je bil drugi teman in krut. Zaradi aktivnega in organiziranega delovanja v delavskem gibanju pred vojno so me domači izdajalci ovadili okupatorju. Po prvih akcijah v Zagorju, ki jih je organizirala OF, me je okupator v noči med tretjim in četrtem avgustom 1941 aretiral in odgnal v celjski Stari pisker. Od tam so me s transportom poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen.

Vsega tega na tem pohodu nisem mogel zatreti v sebi, toda stvarnost je bila močnejša. Šli smo vendar osvobajati Celje.

Na tej poti pa so nas čakale še težavne naloge.

Kot sem že omenil, smo se kljub avtomobilom premikali zelo počasi. Večkrat smo tudi obstali. Med enim izmed takih zastojev se mi je približal komandir zaščitne čete Mile in mi dejal:

»Zdi se mi, da bi v Celje prej prišli peš, kot pa z motorizirano kolono.« Ko smo končno okrog 18. ure prispeli na križišče v Celju, kjer se ločijo ceste za Ljubljano, Maribor in Celje mesto, sva se s komandantom brigade še enkrat pogovorila o nalogah naše brigade. Prav takrat so pridrvela v križišče blindirana vozila, v katerih so bili ustaši. Toda borci se niso več zmedli. Naskočili so jih tako odločno, da so se ustaši vdali

brez boja. Vse smo razorožili in jih poslali v ujetništvo.

Po tem dogodku smo borce, ki so ta čas poskakali iz kamionov, razdelili na enote, ki so v mestu zavzele najbolj kritične točke. Najtežjo nalogo je dobil I. bataljon. Moral je vzpostaviti red na mostu čez Savinjo, in sicer na cesti Celje—Laško. V tej nalogi se je izkazal bataljonski politkomisar Anton Grašič-Savo. Nekaj kolon domobrancev, ustašev pa tudi četnikov, je položilo orožje že takoj na mostu. Veliko pa je komisar Savo pripomogel s pogajanjem med našim štabom in nemškimi komandanti kot tolmač, ker je dobro obvladal nemški jezik in tudi nastopiti je znal prepričljivo. Zasede smo postavili še na drugih cestnih odsekih kot na primer Celje—Škofja vas, Celje—Babno itd.

Po zavzetju železniške postaje je II. bataljon postavil zasedo na železniškem mostu čez Savinjo. Komandant tega bataljona je zaradi velike odgovornosti in važnosti tega položaja poleg komandirja čete odredil v vodsto zasede še pomočnika bataljonskega politkomisarja Franceta Horna-Krsta. Po mostu je prikorkala kolona ustašev. V prvih vrstah so bili sami puškomitraljezci, ki so sestavljali udarno skupino za preboj zased na progi. Krsto je tedaj s težavo umiril napadalne in surove ustaške oficirje. Vendar mu je uspelo pripeljati v štab brigade njihovega poveljnika s spremstvom. Začeli smo se pogajati. Ustaši so bili v svoji zahtevi, da gredo naprej, nepopustljivi. Ker zaradi njihove moči nismo smeli in mogli tvegati spopada z njimi v samem mestu, smo pristali na kompromis, ki se je glasil: vsak deseti ustaš lahko obdrži orožje, pohod pa morajo nadaljevati po stranski poti v smeri Celje—Poljčane. Tako smo se le nekako sporazumeli.

V mestu smo zavzeli tudi vse važnejše vojno-gospodarske objekte in nemudoma začeli razoroževati sovražni kove vojake. Tiste borce, ki trenutno niso bili zaposleni, pa smo pripravljali

na svečan pohod v Celje. Potem je brigada krenila in vse mesto je bilo na nogah, ko so šlandrovci korakali po celjskih ulicah. Pohod je bil nadvse svečan, prazničen in enkraten. V Celje smo vkorakali tako rekoč v naletu brez zadržkov. Od revirjev pa vse do Celja za nas ni bilo počitka. Zato smo po mestu korakali s posebnim ponosom, a tudi z zavestjo, da je bila cena za svobodo velika, neizmerna.

Celjani so nas pozdravili nadvse pri srčno. Marsikdo je imel solzne oči. To je bila prva štajerska brigada, njihova brigada z bogato zgodovino. Slišali so za njene boje in zmage na Mozirski planini, na Menini planini, na Dolenjskem, Moravškem, Koroškem, v revirjih, Tuhinjski dolini in drugod. Svojih občutkov pa ne bi znal popisati, a bili so čudoviti. Zdaj je bilo konec vojne, sovražnik pa na tleh. Prišli smo zmagovito in ponosno, toda čakale so nas še važne in trde naloge. Kljub vsemu sovražnik še ni bil popolnoma izgnan ali razbit. Poleg tega pa ga je bilo v teh dneh na Štajerskem vse več. Zato ni bilo časa za razgovore in prijaznosti Celjanov, ki so nas dočakali z odprtimi srci.

Iz prvega bataljona so namreč prihajale novice o drznem in nesramnem obnašanju ustaških in četniških komandantov, ki so v zvezi z razorožitvijo postavljali nesprejemljive pogoje. Na vsak način so hoteli v središče mesta in zahtevali so prosto pot od Celja proti Mariboru in avstrijski meji. Upirali so se odlaganju orožja, češ da zanje še ni konec vojne in da ne priznajo zmage partizanov. Poveljstvo I. bataljona pa je odločno zavračalo njihove zahteve in jih pošiljalo na stransko cesto Celje—Šmarje—Poljčane—Slovenska Bistrica—Maribor.

Ker je bilo nas šlandrovcev premalo, da bi razorožili tako številno in nevarno ustaško vojsko, smo po dogovoru med štabom IV. operativne cone in štabom XIV. divizije odvečne kolone pošiljali

v Kamnik, kjer so jih razoroževali deli XV. udarne divizije, ki so medtem že dosegli te kraje.

Po mestu smo se razmestili povsod tam, kjer je bilo kaj prostora. Tako so borci prebivali v kasarni in v Sokolskem domu, štab in zaščitna četa pa v rotovžu.

Pretekli so že trije naporni dnevi in tri noči brez spanja. 11. maja zjutraj je v naš štab prispel politkomisar XIV. divizije. Obvestil nas je, da je general Löhr v štabu IV. operativne cone podpisal brezpogojno kapitulacijo. Povedal je tudi, da conski komandant potrebuje večje število naših oficirjev. Ti bodo šli v nemške štabe korpusov in divizij z dovolilnicami in pooblastili, ki sta jih podpisala načelnik conskega štaba in generalpodpolkovnik Löhr, da bodo tam uredili vse, kar je bilo potrebno za predajo nemških enot.

Tako sem v štabu brigade tega dne ostal sam. Pred vhodnimi vrati in pred vrati sejne dvorane v rotovžu, kjer sem sprejemal na mirovne pregovore razne poveljnike sovražnih enot, sta stala stražarja. V stavbi je bil samo še kurir, ki je najavljal prihajajoče in to je bila tam vsa naša posadka. Pogovori s premaganimi poveljniki so me čisto izčrpali. V tej raztresenosti sem, sam ne vem kdaj, odložil opasač. Na njem pa so bile ročne bombe, torbica in pištola. Na mizo, ki je bila dokaj oddaljena od mene, sem poleg drugih drobnarij odložil tudi daljnogled, ker me je še vse tiščalo.

Razmišljal sem o številnih sovražnikovih kolonah, nalogah, ki so nas še čakale na poti od Celja proti Mariboru in Celovcu. Nenadoma se z močnim treskom odprejo vrata. V sobo sta stopila ustaški stotnik in njegov spremljevalec. Častnik je imel prek prsi obešeno brzo-strelko, njegov spremljevalec pa je nosil pripravljen puškomitraljez — šarec. Spremljevalec je zaprl vrata in puškomitraljez postavil na tla. Nato se mi je približeval častnik za korak, dva in se zadrl:

»Zakaj ne vstaneš pred ustaškim stotnikom!«

To me je kljub nevarnemu presenečenju pogrelo in ostro sem mu odgovoril, da on zame ne predstavlja nobene vojaške osebe, ker je vsa okupatorska in kvizlinška vojska razpadla.

Medtem je častnik začel pripravljati svojo brzostrelko na strel, spremljevalec pa je legel za šarca. Skrivaj sem vrgel pogled na bombe in pištolo in se potiho jezil nase, kako sem prav zdaj moral ostati golorok. Tedaj me vpraša:

»Kdo pa si sploh in kakšen čin imaš?«

Zbral sem se. Ležerno sem vstal in stopil k mizi po svoj pas z orožjem ter ga pripasal, ne da bi me bil kdo oviral. Pri tem sem si mislil: »Bolje vrabec v roki kot golob na strehi.« Odgovoril sem mu, da mu sicer nisem dolžan pojasnil, vendar pa bom to storil že zaradi olike. Povedal sem mu, da sem brigadni politkomisar s činom majorja. Ko je to slišal, mi je »ukazal«, naj mu izdam dovolilnico za neoviran premik njegove stotnije proti avstrijski meji.

Toda tega mu nisem hotel dati. Razlagal sem mu, da so pač premagana vojska in je na vdajo pristal tudi poveljnik njegove bojne skupine, s katerim sem se pogovarjal pred dobre pol ure. Na koncu sem pribil, da se zato z njim nimam o ničemer več pogovarjati.

Rdeč od jeze je zakričal:

»Bomo že videli, kdo bo položil orožje!«

Nato je svojemu spremljevalcu ukazal, naj se dvigne in odšla sta skozi vrata.

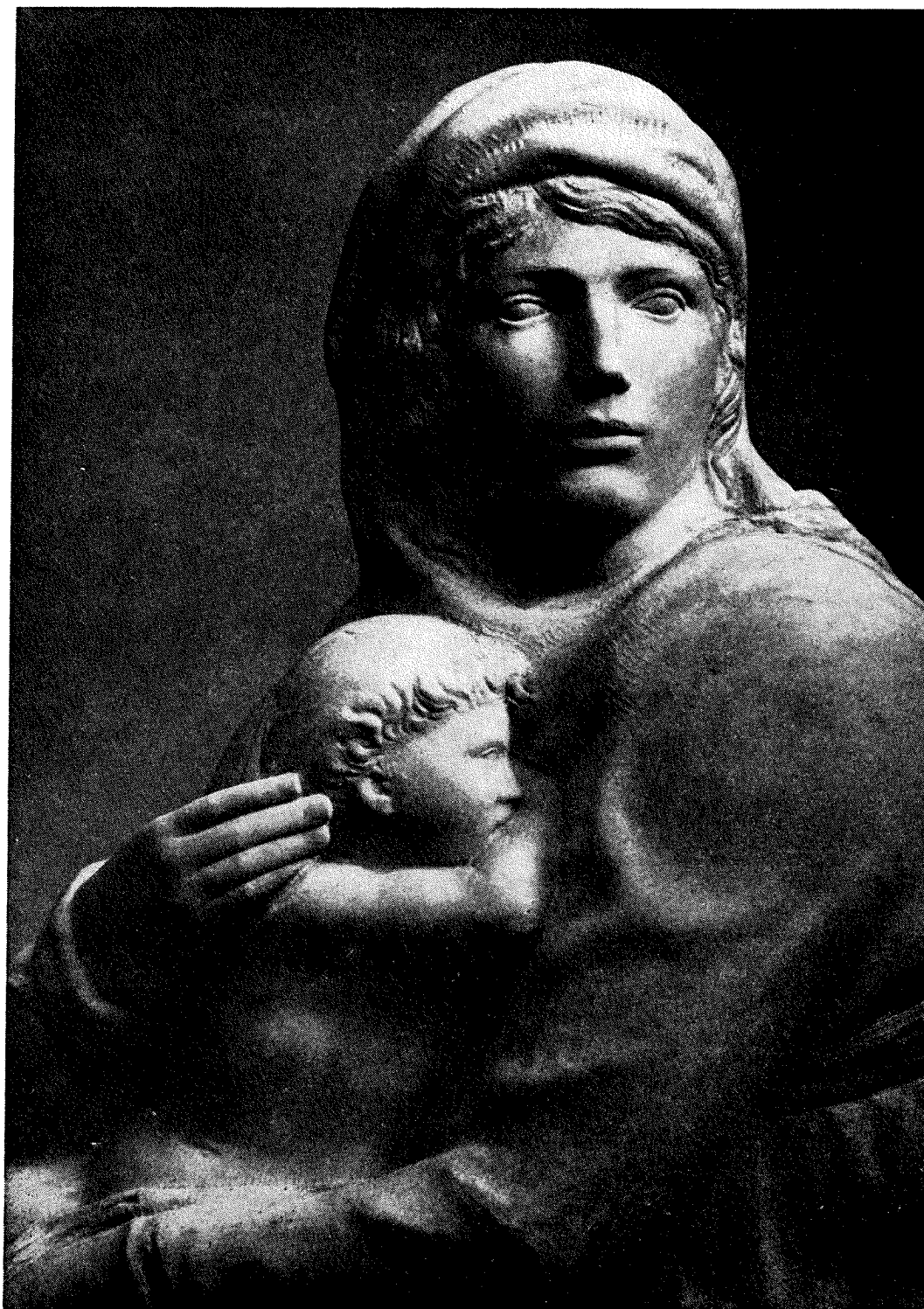
Ko sta izginila, sem se oddahnil. Če bi bil stotnik začel streljati, bi bil verjetno povzročil veliko zmedo v mestu, saj smo zaradi maloštevilnosti že tako komaj obvladovali položaj. Kaj bi bilo z menoj, pa ni treba opisovati posebej. Sam sebi sem se čudil, da sem tako dobro zaigral samozavestnega zmagovalca. Istega dne sta prišla v štab brigade tudi

Male Kilibarda, komandant IV. operativne cone, ter Lidija Šentjunc s spremstvom. Hotela sta vedeti, kako poteka razoroževanje in če smo že ustanovili komando mesta? Komanda mesta je že delovala, za njenega poveljnika pa je bil imenovan Jože Gerbec, ki se je nekaj časa boril tudi v naši brigadi. Kilibarda mi je dal nove naloge in potem so odšli. Pozno popoldne so se vrnili tudi komandant, njegov pomočnik in operativni oficir. Tedaj nas je prevzelo prešerno razpoloženje.

Veselje pa se je kmalu umaknilo pogovorom o novih nalogah, ki so nas čakale naslednji dan. Štab sem obvestil o pogovorih s komandanti sovražnih enot. Poudaril pa sem, da kljub vsemu moramo povečati varnost pogovorov, da spet ne bi prišlo do takšnega presenečenja, kot sem ga doživel sam. Povedal sem tudi, kakšne naloge nam je dal conski komandant, zato smo se spet lotili dela.

Ves čas, kar smo bili v Celju, sem upal, da bom našel priložnost in čas za obisk Starega piskra. Toda to mi ni uspelo. Preveč je bilo dela. Iz istih razlogov se tudi nisem mogel odzvati vabilom na različne prireditve, ki so nam jih pripravili Celjani. Razoroževanje sovražnikovih vojakov se je nadaljevalo še vse dopoldne 12. maja, in to zlasti pri ustaših, ki jih nismo smeli podcenjevati. Popoldne istega dne pa smo krenili na Koroško proti Celovcu, da bi skupno z drugimi osvobodili še zadnje dele naše domovine.

Ko se po 25 letih spominjam osvoboditve Celja, me navdaja ponos tako kakor vse šlandrovce, saj je bila pot do ustanovitve naše brigade pa do osvoboditve težka in trda, zaznamovana ne le z zmagami, temveč tudi s padlimi. Zato se spominjam tudi vseh tistih, ki jim ni bilo dano, da bi se bili z nami veselili ne tedaj v Celju, ne tega jubileja. Žrtve, ki so bile potrebne zas vobodo, so bile velike. Hvala jim.

Frančišek Smerdu: Mati z otrokom, 1942, beli marmor

Knjižna žetev 1970

V reviji Borec spremljamo naš knjižni trg in beležimo izid nekaterih novosti. Seveda je to spremljanje le obrobno, ker poročamo le o izidu nekaterih novih knjig, in sicer tistih, ki nas posebej zanimajo. Če bi poročali o vseh dogajanjih na slovenskem knjižnem trgu, bi nas to seveda zaneslo predaleč. Ob koncu vsakega leta pa vendarle vsaj v glavnih obrisih prikažemo dogajanja na našem knjižnem trgu in seznanjamo naše bralce s poglobitnimi knjigami, ki so v zadnjem letu izšle. Ob začetku vsakega leta pa poročamo o tem, kaj slovenske založbe pripravljajo. Zdaj smo ob koncu leta in treba je spet napraviti bilanco. Pregledati, kaj so založbe obljubile, kaj pa je tudi v resnici izšlo. In pa kakšne so bile knjige, ki so prišle na knjižni trg. Dobre, slabe, poprečne? Ni naš namen, da bi v tem pregledu dogajanj na slovenskem knjižnem trgu preteklega leta bili popolni. Da bi omenjali prav vse, kar je prišlo na svetlo. Tudi nimamo namena delati kakih statističnih pregledov. Naše poročilo o izdajah minulega leta tudi ne more biti bibliografski pregled. To je stvar drugih. V tem pregledu knjižne žetve v letu 1970 naj torej le v grobih obrisih pregledamo, kaj so slovenske založniške hiše izdale, koliko je bilo od tega izvirnih del domačih avtorjev, koliko prevodov in pesniških zbirk, koliko je bilo poljudnoznanstvenih publikacij, spominskih knjig, priložnostnih zapisov. Koliko je od tega bilo knjig z vojno ali revolucionarno tematiko, koliko biografskih romanov itd. Pa tudi omeniti, čeprav na kratko, kakšen je bil uspeh posameznih knjig, kakšne so bile te, dobre ali slabe. Ta naš pregled naj torej v grobih obrisih opozori na izdaje minulega leta. Ker pa samo naštevanje nima pravega pomena in nikomur ne koristi, je treba vsaj kratko oznako in sodbo navajanju posameznih izdaj tudi dodati. Nimamo torej niti namena biti dokončno, ne popolni, hočemo dati le kratek pregled dogajanj na slovenskem knjižnem trgu leta 1970.

Najprej moramo vsekakor spregovoriti o izvirnih slovenskih novitetah. Mor-

da bi lahko najprej izrekli neko splošno sodbo o poprečnosti letošnjega leta. Toda poglejmo rajši to, kar je prišlo na svetlo in sodimo na koncu.

Lani smo med izvirnimi slovenskimi novitetami na prvem mestu omenjali Svetinovo Ukano oz. smo hoteli poročati. Tretja knjiga lani še ni izšla in tako moramo svoj dolg izpolniti letos. V začetku leta 1970 smo torej dobili tretjo in zadnjo knjigo Ukane in s tem največje literarno delo, posvečeno našemu osvobodilnemu boju. Kaj naj danes zapišemo o tej trilogiji, o tem obsežnem tekstu, ki zbuja spoštovanje in ki je bilo tudi pri slovenskih bralcih izredno ugodno sprejeto. Predvsem to, da je Tone Svetina s svojim tekstom demantiral trditve, da pri naših ljudeh ni zanimanja za knjigo s tematiko osvobodilnega boja, zlasti pa tudi ne za dela domačih pisateljev. Ukana je bila deležna tolikšnega zanimanja bralcev, da je uspeh presegel vsa pričakovanja. Sicer pa lahko Ukano štejemo kot izredno uspeša dela. Res je sicer, da je pisatelj, ko mu je nastajal roman, spremenil svoj koncept dela. Da je Ukana iz prikaza usod posameznikov postala epopeja osvobodilnega boja, prikaz usode naroda v odločilnem spopadu. Res je tudi, da je zlasti v tretji knjigi prizadevanje avtorja za vse večjo dokumentarnost postavilo nekoliko v ozadje umetniško prepričljivost teksta. Toda gre za uspešno delo in kot tako moramo med knjigami, ki govore o osvobodilnem boju, to delo postaviti na prvo mesto.

Presenetila je tudi Mimi Malenškova z romanom o dražgoški bitki Kdo bo tebe ljubil. To delo s podnaslovom Kronološki zapis, ki pa je prej kot kronika pravi roman, prikazuje potek samega spopada v Dražgošah, pa tudi usode ljudi v njem, tako partizanov kot domačinov. V svoji zanimivi in široko razpršeni pripovedi, ki jo je pisateljica vsekozi umetniško oblikovala, je ustvarila prepričljiv tekst, ki smo ga veseli.

Malce manj uspeša je tretja knjiga izredno dolge pripovedi o osvobodilnem boju na Gorenjskem, ki jo je pod naslovom Žrtve napisal Vladimir Kavčič.

Tretja knjiga je po svojem značaju podobna prvima dvema. Usodno dogajanje je sicer napisano psihološko dognano, v moderni pripovedni tehniki, tudi tako, da delo bralca pritegne. Vendar pa nas delo kljub temu pušča nekam hladne in nas ne prevzame tako, da bi o njem govorili z navdušenjem.

V osvobodilni boj in taboriščno življenje, predvsem pa v prikaz moralne zmage nad okupatorji posega s svojim znanim tekstom pisatelj Ivan Bratko. Gre za pripoved Teleskop, ki je v nekoliko predelani obliki znova izšla. Če omenimo, da je to že peta izvirna izdaja, da pa je to delo izšlo sicer že v dvajsetih izdajah, prevodih in ponatisih, potem lahko rečemo, da gre za izjemen uspeh Bratkove pripovedi o pobegu iz italijanskega taborišča. Vsaj deloma posega v čas osvobodilnega boja tudi Rok Arih, in sicer v knjigi Pomnjenja. V tej zbirki novel in črtic, ki predstavlja nekaj obračun dosedanjega dela pisatelja, so zbrana dela iz dveh pisateljevih knjig, dodane pa so nekatere nove črtice. V vseh stopa pred nas Koroška s svojim osnovnim problemom in problemom slovenskih ljudi. Nekatera dela pa posegajo tudi v sam osvobodilni boj.

V čas prve svetovne vojne sega pripoved Franceta Bevka v knjigi Pot v neznano, ki je poslednja izvirna Bevkova knjiga. V njej je pokojni pisatelj nadaljeval lani začete in izdane spomine na mladostna leta ter svojo pripoved osredotočil na lastna doživetja v prvi svetovni vojni. Sicer pa sta Bevkovi še dve knjigi letošnjega leta. Če izvzamemo nekatere mladinske izdaje je letos v počastitev pisateljevega življenjskega jubileja izšel ponatis romana Vihar, najboljšega zgodovinskega romana pisatelja, ki v njem posega v preteklost Trsta in tržaških ribičev. V enak namen je izšla Bevkova knjiga, zbornik s pregledom vseh zvrsti Bevkovega ustvarjanja. Bolj za mladino, vendar ne izključno zanje, je napisal Rumeno podmornico pisatelj Leopold Suhodolčan, ki je s to knjigo ustvaril dobro delo. Posebej še zato, ker je v njej obravnaval problem odnosov med mladimi in starimi in problem odnosov mladine do družbe. Njegovo drugo knjigo Sledovi molčečih pa lahko označimo kot neke vrste domači kriminalni roman, ki pa ima globlji namen, obravnavati probleme sodobne družbe v manjšem slovenskem mestu. Zdi pa se vendar, da je v tem tekstu zgodba sama, polna napetih dogajanj, prevladala nad umetniškim hotenjem pisatelja. To delo zato ne dosega drugih Suhodolčanovih uspelih stvaritev. Zato pa nas je toliko

bolj presenetil in navdušil Kajetan Kovič, znan sicer predvsem kot pesnik. S svojim romanom Tekma, drugim proznim tekstom, je uspel ustvariti moderen tekst s prikazom sodobne slovenske družbe in njenih problemov. Tudi Beno Zupančič se nam je predstavil z novo knjigo Plat zvona, v kateri se je sicer povrnil v svojo mladost, vendar pa v njej ustvaril dognano in izbrušeno pripoved ter izpoved.

Čeprav gre pravzaprav za prevod in Čeprav je Louis Adamič predvsem ameriški pisatelj, moramo njegov roman Orel in korenine uvrstiti tudi v ta pregled slovenskih izdaj. Kot je znano je v tej knjigi pisatelj opisal svoja doživetja in spoznanja ob svojem obisku domovine neposredno po zadnji vojni ter skušal osvetliti osebnost maršala Tita. Izredno zanimiva knjiga ima le to napako, da je v slovenščini izšla deset let prepozno. Vendar ne prepozno, kajti tudi pri slovenskih bralcih je bila deležna po pravici izjemnega zanimanja.

France Novšak je na novo objavil svoj literarni prvenec, roman Dečki, ki je prvokrat izšel tik pred vojno, ki pa zaradi svoje kvalitete zasluži, da ga spoznajo tudi današnji bralci. Mladi Dimitrij Rupel je objavil svoje Bele sobe, novelistično zbirko z moderno literaturo, tudi tako, ki obravnava nekatere kočljive teme iz naše komaj minule stvarnosti. Nada Matičičeva je lani objavila svoj prvenec Ljudje z rdečim nebom, zdaj pa je izdala že svojo drugo knjigo Daj mi roko, Veronika. Z novo zbirko novel se je predstavil Pavle Zidar. Gre za nadaljevanje prejšnje novelistične zbirke Stanja, ki ji je nadel naslov Nova stanja. Pisatelj, ki se odlikuje po moderni pripovedni tehniki, obravnava v petih novelah oz. črticah deloma splošne, deloma pa naše aktualne družbene probleme. Vsebinsko so zgodbe pestre, idejno družbeno angažirane, oblikovno pa sicer razbite toda vseeno dovolj plastične, polne ironije, ki prerašča tu pa tam že v revolt. Manj moderen, manj uporen je roman istega pisatelja Dim, kronika življenja neke delavske družine z Jesenic. Je pa zato ta roman toliko bolj blizu poprečnemu okusu bralcev, čeprav ima sicer tudi mnoge odlike Zidarjevega pisanja, zlasti pa odkritost in neposrednost.

Jože Snoj je v svojem romanu Hodnik prikazal en dan duševnih blodenj človeka, ki se je ponesrečil. V resnici pa je pisatelj z njimi hotel doseči nekaj več: te blodnje glavnega junaka imajo pomen neke moralne rekapitulacije, razčiščenja. Toda za poprečne bralce je to težko, manj hvaležno berilo. Zato pa

predstavlja vse bolj klasičen tekst roman Alojza Rebule v Sibilinem vetru, ki hoče pod formo dogajanja v antiki povedati nekaj več o sodobni družbeni in občečloveški problematiki. Goteskni humor je zastopan v knjigi Dušana Jovanovića Don Juan na psu, satira pa v knjigi, ki sta jo skupaj izdala Žarko Petan in Branko Šömen Rdeči humor — Črni humor.

Žal so spominske knjige maloštevilne. Na osvobodilni boj in svoja doživetja v njem se spominja v tretji knjigi svojih Križpotij Karel Leskovec. Je pa to menda edina knjiga partizanskih spominov, ki jih je bilo pretekla leta precej več. Živo in neposredno pričevanje tovariša in sodelavca predstavlja knjiga Dušana Moravca, posvečena umrlemu režiserju in igralcu Jožetu Tiranu. Če bi omenili Ogrinov potopis Na jugu sveta, smo skoraj že pri kraju. Seveda ne smemo prezreti tudi dramske literature. Dvoje ali troje knjig te zvrsti tudi sodi med izvirne novitete. Tu imamo prvič objavljene štiri zgodovinske drame Ivana Mraka, potem Saše Vuge tri televizijske drame, Rekvijem za heroji ter tri dramska dela Andreja Hienga. Potem je še knjiga antidram Dušana Jovanovića in to je skoraj tudi vse.

Namreč vse, na področju proze, medtem ko je poezija v preteklem letu še kar dobro predstavljena. Če izvzamemo eno ali dve zbirki klasične poezije, gre večinoma za moderne pesnike. Ne bi sicer mogli delati krivice nobenemu, toda med novimi pesniškimi zbirkami je tudi letos bilo še marsikaj nedodelanega, marsikaj tudi nezrelega in nedoživete. Vendar prek poezije v tem poročilu ne smemo. Naj na prvem mestu omenimo reprezentativno izdajo lirike Kajetana Kovića Vrtnice, knjigo z izborom dosedanjih pesniških zbirk Kovića in nekaterimi novimi pesmimi. Bolečina nedoživete je naslov pesniške zbirke Ivana Minattija, ki je pod istim naslovom izšla že enkrat prej. Le da je novi izbor popolnejši in bolj pretehtan. Pod naslovom Kako bomo umirali pa je knjigo svoje lirike izdal Jože Smit, ki prav tako prinaša pristno poezijo, vase zaprto liriko, ki izpoveduje o spoznanjih življenja. Med temi pesniškimi zbirkami ne smemo prezreti tudi novo knjigo pesmi Edvarda Kocbeka Poročilo, pesmi Katje Spurove Vezi. Sicer pa so pesniške zbirke izdali še drugi slovenski pesniki Premk, Matej Bor (dvojezična izdaja Šel je popotnik skozi atomski vek), Gajšek, Košta pa morda še kdo. Prezreti ne smemo tudi knjige Mlada setev, ki predstavlja knjižni izbor najboljše in najzna-

čilnejše predvojne lirike mladih prekmurskih pesnikov, ki so svoja dela objavljali v reviji Mladi Prekmurec.

Seveda bi med leposlovnimi deli lahko omenjali še druge knjige. Tako zlasti dela slovenskih klasikov v zbirki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (Cankar, Župančič, Prežihov Vranc), potem izdaje v zbirki Naša beseda (Brnčič, Kosmač, Vidmar, Stritar, Kette itd.), pa Pregljevo izbrano delo z zaključeno sedmo knjigo. Toda če bi navedli prav vse, bi nas to zavedlo predaleč. Po vsem povedanem pa vendarle lahko rečemo, da izvirna slovenska literarna žetev v letu 1970 le ni bila tako slaba, čeprav kakega teksta, ki bi predstavljal neko presenečenje, ki bi se močno odlikoval in izstopal od ostalih, le nismo dobili.

Moramo pa zabeležiti tudi dela, ki niso povsem leposlovnega značaja in ki sodijo bodisi med dokumentarne knjige, razprave, reportaže, kronike. Tudi teh knjig je bilo lani nekaj. V prvi vrsti imamo v mislih knjige, ki so povezane z našim osvobodilnim bojem. Semkaj sodijo na primer izdaje zavoda Borec, ki so posvečene tej tematiki. Tako naj omenimo knjigo Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, zbornik dokumentov, člankov in spominov slovenskih žena in deklet. Pričevanje o okupatorjevem terorju predstavlja knjiga Požgane slovenske vasi, ki je sicer kolektivno delo štirih novinarjev. Ladislav Kiauta je avtor knjige o osemnajsti diviziji, ene najuspešnejših knjig te vrste. Reprezentativni zbornik Ljubljana v ilegali nosi že številko IV. S tem zvezkom je zaključeno veliko delo, ki vsestransko osvetljuje boj v okupirani Ljubljani. Knjiga Preporodovci proti Avstriji je knjiga spominov šestnajstih članov Preporoda, ki je imel kot osnovni cilj osvoboditev Slovencev izpod Avstrije pred in med prvo svetovno vojno. Spomini preporodovcev predstavlja dragocen vir za našo novejšo zgodovino. Prav tako predstavljajo to nekatere knjige Partizanske knjige, kot knjiga o četrti prekomorski brigadi (avtorja Edvin Pervanje in Jože Hočevar), knjiga o petnajsti brigadi (Mile Pavlin) in o Bazoviški brigadi (Franjo Bavec). Zabeležimo naj novo izdajo Kardeljeve knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Če pa bi hoteli navesti vsa dela, bi lahko ves prostor, namenjen temu pregledu, uporabili za te izdaje. Naj na primer omenimo le likovne izdaje, ki jih izdajajo vse naše založbe, in ki so bile v letu 1970 še posebno številne. Tako naj omenimo samo zbirko Ars Slo-

veniae, pa izdajo slovenskih impresionistov. Pečarjevo knjigo karikatur *Obraz*, zarisani v čas, umetnostne publikacije, ki jih izdaja Slovenska matica itd., itd. Pomembna je knjiga Staneta Kraševca *Človeštvo, lakota, kruh*, ki posega v aktualna vprašanja sodobnega sveta, kot vsa dela nove zbirke *Moderna družba*. Ne moremo prezeti raznih priročnikov, faksimiliranih izdaj, slovarjev (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*), učbenikov. Vsega tega je veliko. Toda spregovoriti moramo vsaj nekaj besed še o prevodni literaturi.

V letošnjem letu je namreč izšlo precej prevodov tako leposlovnih del, kot tudi knjig poljudnoznanstvenega, dokumentarnega in vzgojnega značaja. Naj tu, obratno kot pri izvirih delih, začnemo s prevodi neleposlovnih del. Zanimivi so na primer spomini maršala Žukova, ki so v slovenščini izšli pod naslovom *Spomini in razmišljanja*. Mihailo Marić je avtor zanimivega dela, ki je izšlo pod naslovom *Kralj Peter in begunska vlada*. Knjiga je dokumentarno delo, obenem pa zanimiva in efektno napisana knjiga o delovanju jugoslovanskih politikov med vojno v Londonu. Čeprav je bila deležna nekaj kritik tudi pri nas, je knjiga ameriškega novinarja Sulzbergerja o drugi svetovni vojni edinstveno delo, zaradi tega je prav, da smo knjigo, izredno plastično, zanimivo in izredno bogato ilustrirano, prevedli tudi v slovenščino. Erih Koš je v knjigi *Pokol v Novem Sadu* prikazal podivjanost madžarskih okupatorjev. S slovenskim prevodom pa nam je bilo to neznano dogajanje v Vojvodini približano. Gilles Perrault je avtor zanimive knjige *Dvojboj vohunov*. Gre za pričevanje o delu vohunov obeh vojujočih se strank med zadnjo vojno, posebno neposredno pred zavezniško invazijo na evropsko celino, junija 1944. V knjigi *Trdnjava Brest* je sovjetski avtor S. Smirnov prikazal junaštvo branilcev trdnjave Brest na sovjetsko-nemški meji leta 1941. O zadnjem, odločilnem boju za Berlin govori dokumentarna knjiga Corneliusa Ryana *Bitka za Berlin*. Ustanovni dokumenti zveze komunistov iz leta 1847, prvič objavljeni pred letom, čeprav stari 123 let, so izšli tudi v slovenskem prevodu. Reportažni zapis o sedanji Kitajski izpod peresa francoskega avtorja Roberta Guillaina bo slovenskim bralcem pomagal odstriti skrivnosti Kitajske. *Razprava Kaj je Marx* resnično rekel (Ernst Fischer in Franz Marek) prikazuje vso veličino Marxove misli ter opozarja na aktualna vprašanja, o katerih je govoril že sam

Marx. Ista dva avtorja sta napisala tudi *Razpravo Kaj je Lenin* resnično rekel, v kateri navajata najbolj značilne Lenineve misli ter jih tudi komentirata, tako da predstavlja njuna knjiga pregleden vodnik po bogatem Leninovem opusu. Obe knjigi sta izšli v slovenščini. V to zvrst bi lahko uvrstili tudi dve aktualni deli, izšli v zborniki *Moderna družba*. Prvo nosi naslov *Človek organizacije* (avtor William Whyte), je pa sociološka študija. Drugo delo, *Zdrava družba*, je delo Ericha Fromma. Govori o ustroju kapitalistične in socialistične družbe z nakazanjem smeri, ki predstavlja edino pot iz današnjih stisk kapitalističnega in socialističnega sveta.

Tudi med prevodi imamo vrsto umetniških publikacij, med katerimi naj omenimo knjige zbirke *Umetnost v slikah*, pa *Rusko slikarstvo*. Potem imamo poljudnoznanstvene izdaje, kot npr. knjigo o očesu in vidu, o zdravnikih, o človeku v vesolju, pa knjige iz zbirke *Narava* (rastline, zemlja, gore), doslej izšli dve knjigi o starih kulturah (*Bizanc*, *Amerika*), pa knjigi o žuželkah itd. Letos je izšlo torej precej tovrstnih knjig, čeprav vseh napovedanih založbe še niso izdale ali pa so izid pomaknile v prihodnje leto.

Med prevodi leposlovnih del pa je knjig seveda še mnogo več. Samo z naštevanjem bi porabili preveč prostora, zato se moramo omejiti na nekatera dela, ki nas posebej zanimajo. Bralci knjig z vojno tematiko bodo zadovoljni ob novi izdaji trilogije nemškega pisatelja Theodorja Plieviera Moskva, Stalingrad, Berlin, ki je prvič izšla že pred desetimi leti ali še prej, opisuje pa najpomembnejša obdobja zadnje vojne. Knjiga Ludviga Barringa Vohuni in obveščevalci je posvečena zgodovini vohunstva. Po filmu je nastal znameniti roman grškega pisatelja Vasilisa Vasilikosa *Z (Živi)*, roman o nasilju v Grčiji. Roman smo z zgledno ažurnostjo prevedli tudi v slovenščino. Prav tako pričevanje nekdanjega češkega politika Arthurja Londona, izšlo pod naslovom *Priznanje*. Roman ameriškega pisatelja Goodmana Konec tega govori o vojni ter je kljub svoji vsebinski preprostosti globoka obtožba vojne in njenih grozot. Spomini sovjetskega pisatelja Ilje Ehrenburga, ki so izšli pod naslovom *Portreti*, so dragocena pričevanja velikega pisatelja o velikih možeh in slavnih pisateljevih sodobnikih. Romanov pa je sicer cela vrsta. Omenimo, da bo v nekaj letih zaključeno zbrano delo Shakespeara v slovenščini, da je izšlo izbrano delo Henryka Sienkiewicza v desetih knjigah, da

nam Pomurska založba posreduje dela madžarskega klasika Mora Jokaia. Nadalje naj zabeležimo vrsto biografskih romanov (Napoleon, Cézanne, Beaudelaire), ki so pri nas močno brani, pa aktualne in zanimive romane Hansa Habaja, Hansa Helmuta Kirsta, Zolajeve romane, ki izhajajo v novih prevodih, pa Puškinovo izbrano delo v šestih knjigah, ki je na novo izšlo. Omenimo naj Dostojevskega, Homerja, Boccaccia, Borodina, Diderota, Pearl Buckovo, ki so vsi zastopani med številnimi prevodi iz tujih jezikov. Vse napovedane knjige pa še niti izšle niso. Če bi založbe izpolnile svoje napovedi, bi bil pregled lahko še daljši. Pa smo zadovoljni s tem, kar je izšlo. Le nekaj več posluha za aktualnost bi lahko pokazale tudi ostale založbe, ne samo nekatere.

S kakšnimi ugotovitvami lahko sklenemo naš pregled knjižnih izdaj v letu 1970? Za prevodno literaturo lahko rečemo, da smo z njo kar zadovoljni, čeprav nam primanjkuje nekaterih leposlovnih del, ki v svetu dosegajo uspehe,

pa jih na našem trgu še ni. Seveda smo v tem letu že tudi v tem pogledu napravili velik korak naprej, želimo pa si še več aktualnosti. Pohvaliti moramo zlasti številne poljudnoznanstvene izdaje, ki so bile nekoč močno zapostavljene, danes pa jih slovenske založbe izdajajo v kar velikem obsegu. Seveda teh knjig ob nekdanji revščini še zlepa ne bo preveč. Na tem področju igra pomembno vlogo koprodukcija, saj smo le na ta način lahko dobili nekatere izjemne izdaje, ki jih pri nas sicer ne bi mogli sami izdati. Vendar pa se zdi, da je ob teh uspehih izdajah tujih avtorjev, izdajah, ki so obsežne, popolne, zanimive in tudi izredno bogato ilustrirane, upadlo prizadevanje domačih strokovnjakov za izdajo poljudnoznanstvenih del. To pa ne bi bilo prav. Prostora je dovolj za vsa dobra domača dela.

In kaj naj rečemo za leposlovje. Poezija očitno cvete, najde pa tudi pri vseh založbah dovolj razumevanja. Za prozo v preteklem letu pa bi lahko samo rekli, da je bila na solidni ravni. S. R.

Druga svetovna vojna

Ob tridesetletnici, odkar se je začela druga svetovna vojna, se je na našem knjižnem trgu pojavila vrsta ilustriranih izdaj o njej. Nekatere so napisali domači avtorji, nekaj pa so jih prevedli. Zanje je značilno, da so bogato ilustrirane s fotografijami, skicami, fotokopijami dokumentov itd., založbe pa so poskrbele za res tehnično reprezentančne izdaje.

Tako je tudi beograjska založba Mladost izdala v dveh zvezkih knjigo Druga svetovna vojna (naslov v izvirniku je Drugi svetski rat). Napisali so jo kot kolektivno delo Jovan Marjanović, Petar Brajović, Nikola Mraović, Milan Andrić, Milutin Marković, Dimitrije Studić, Jovan Vasiljević in Stojadin Katić.

Ta knjiga o drugi svetovni vojni je namenjena najširšemu krogu bralcev. Podala naj bi čim bolj celotno podobo te doslej največje vojne v zgodovini človeštva. Pri tem so imeli avtorji pred oči predvsem našega jugoslovanskega bralca. Zato so se trudili, da bi zadostili njegovemu zanimanju za dogajanja v letih od 1939 do 1945. Prizadevali so si, da knjiga ne bi bila zgolj pregled vojaških

operacij, temveč bi bralce seznanili v tekstu in slikah z vojno kot celoto.

V tekstu in sliki bo lahko bralec občutil in dojel atmosfero teh dogajanj. Z obdelavo in prikazom vojaških operacij je bralec pregledno seznanjen z njihovim bistvom. Za lažje razumevanje so dodane še skice, v tekst pa so vključene najbolj zanimive podrobnosti nekaterih dogodkov. Knjiga obravnava še posebej temeljito dogodke na evropskem in sredozemskem bojišču. Tukaj se je vojna ne le začela, ampak je bilo na teh dveh bojiščih tudi največ odločilnih bitk, v katerih je sodelovalo tudi največ ljudi in vojaške tehnike. V Evropi in v Sredozemlju so najprej zlomili fašistično Italijo, nato pa dotolkli še nacistično Nemčijo. Ti dve bojišči sta terjali največ človeških žrtev, Evropa pa je utrpela tudi največ izgub med civilnim prebivalstvom. Tudi dogajanja v Jugoslaviji so bila povezana s tema dvema bojiščema, zato je povsem razumljivo in logično še posebno zanimanje našega bralca za dogajanja na bojiščih v Evropi in v Sredozemlju.

Pri pisanju knjige so avtorji uporabili zelo obsežno svetovno literaturo, ki obravnava drugo svetovno vojno. Uporabili so bogat bibliografski fond, dalje uradne in zasebne publikacije, ki so dosegljive — vse z namenom, da bi podali bralcu čim bolj objektivno sliko dogodkov. Vendar pri obdelavi takšne teme, kot je druga svetovna vojna, tudi to ni dovolj, saj je znano, da so v arhivih o določenih dogodkih dostikrat le podatki in dokumenti le ene od vojskujočih se strani, ne pa obeh. Ob vsem tem pa je iz razumljivih razlogov še vedno precej »zamrznjenega« gradiva.

Knjiga najprej obravnava dogajanja, ki so povzročila spopad, nato dogajanja med vojno, rezultate vojne, v posebnem poglavju pa še osvobodilna gibanja. Osrednje gradivo, ki obravnava vojno, pa je razdeljeno na štiri obdobja.

Prvo obdobje zajema hitre uspehe nemških oboroženih sil od 1. septembra 1939 do 21. junija 1941, drugo napad Nemčije na Sovjetsko zvezo, operacije v severni Afriki in na Sredozemskem morju, japonsko agresijo na Daljnem vzhodu ter pomorske operacije na Atlantiku (od 22. junija 1941 do druge polovice leta 1942). Tretje obdobje prikazuje operacije od druge polovice 1942 do srede 1944, ki pomenijo preobrat v vojni in so bile odločilne za zmago zaveznikov. V tem času so oborožene sile protifašistične koalicije dokončno prevzele pobudo na vseh bojiščih in prizadejale velikanske vojaške ter politične poraze silam osi.

Četrto obdobje (od srede 1944. l. do konca vojne, 2. septembra 1945) pa zajema uspešne operacije zaveznikov na vseh frontah, zaključne zmage rdeče armade na sovjetsko-nemški fronti in njen prodor na nemško ozemlje, uspešno izkrčevanje britansko-ameriških sil v Normandiji ter zlom japonskega ladjevja na Tihem oceanu in Japonske same.

Težišče knjige je na opisu vojaških operacij. Drugi vidiki vojne so obdelani le toliko, kolikor je bilo nujno, da bi avtorji bolje razjasnili njen vojni aspekt. Zato so politični, ekonomske in druge vidike vojne za posamezna obdobja vojne prikazali v posebnih, dodatnih poglavjih.

V več poglavjih je skrbno obdelan narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Prikazu NOB posveča knjiga posebno pozornost in mu daje mesto, ki mu dejansko gre v boju zavezniških sil proti fašistični agresiji.

V drugi svetovni vojni obravnava posebno poglavje odporniška gibanja med vojno v Evropi, Aziji in Afriki. Takó so obdelana in prikazana odporniška gibanja v sedemnajstih evropskih ter osmih azijskih in afriških državah. To poglavje je vsekakor posebnost te knjige in njena pozitivna stran.

Ob koncu te, več kot 1100 strani obsegajoče knjige, sta še kronologija po membejskih političnih in vojaških dogodkov in bibliografija del, ki so jih avtorji uporabljali.

M. L.

Jürgen Thorwald: Ura detektivov

Thorwaldove Detektive, prevedene v slovenščino leta 1967, so verjetno prebrali vsi naši miličniki, kriminalisti, sodniki in odvetniki. Prebrali pa so jih verjetno tudi številni bralci, ki se za kriminalistiko zanimajo iz radovednosti. Oboji so prišli vsak po svoje na svoj račun in seveda nekaj tudi pridobili. Pri tem je treba povedati, da je Thorwaldova pripoved o moderni kriminalogiji namenjena in zanimiva za najširši krog bralcev. Tudi Ura detektivov, ki je nadaljevanje Detektivov, je namenjena tem bralcem. Tokrat pa je tematika drugačna in tudi akterji so drugi. V knjigi je beseda o kriminalističnem pomenu krvoslovja in naravoslovja, torej o dveh važnih področjih, ki sta v knjigi Detektivi ostali ob strani.

Pisec je zbral obilo zanimivega gradiva z vseh koncev sveta ter ga strnil v barvito in pregledno celoto. Zmage moderne kriminalistike, njene možnosti in meje ponazarjajo sloviti stvarni primeri. Knjigo bereš kot napet roman: vsakršni umori, posilstva, ugrabitve, osupljivi uspehi ali neuspehi kriminalistov ter dramatični prizori s sodišč ji dajejo svojstven mik.

Thorwaldova Ura detektivov je zajeta na knjiga. Vsebinsko razdeljena na dva dela, zato jo je Cankarjeva založba izdala v zbirki Bios v dveh zvezkih.

Prvi del ima podnaslov Na meji znanega ali pota sodobne serologije. V celoti je posvečen kriminalističnim dosežkom moderne serologije. Kriminalisti se dandanes ne zadovoljujejo več samo

s tem, da znajo razlikovati krvne madeže od raznih drugih madežev ali človeško kri od živalske. Odkritje krvnih skupin ter raznih krvnih faktorjev že skoraj omogoča zaželeno »individualizacijo« krvnih sledov. Pri preiskovanju krvi se v kriminalističnih laboratorijih uporabljajo nove in zmeraj bolj zanesljive metode. Celo iz sline je mogoče razbrati človekovo krvno skupino. Krvoslovna znanost in znanost nasploh je postala nepogrešljiva pomočnica kriminalistov, razkrinkavanje marsikaterega zločinca je predvsem njena zasluga.

Drugi del pa ima podnaslov Sledovi v prahu ali razvojne stopnje sodne kemije in biologije. Znanstvena preiskava prsti ali »prahu« na kraju zločina, ostankov razstreliva, če je bil zločin storjen z razstrelivom, in različnega »prahu« na žrtvi in osumljencu je za uspešno pre-

iskavo največkrat odločilnega pomena. Prav takó zgovorni pa so lahko tudi lasje ali tekstilna vlakna, ki jih je zločinec utegnil pustiti na žrtvi ali žrtev na njej. Pri preiskovanju sledov v prahu si biologi in kemiki že pomagajo tudi z jedrskimi reaktorji: v njih je namreč mogoče preiskovati celó nepojmljivo majhne količine snovi. Zaradi vseh teh izpopolnjenih metod pa se zločinci zmeraj težje izmikajo razkritju, a nekaterim to vsekó ne uspeva in jim tudi vedno bo.

To je le kratek povzetek vsebine te obsežne Thorwaldove knjige, saj bi njen podrobnejši prikaz zahteval preveč prostora pa še bi ostalo vprašanje, če bi bil zares koristen. Knjigo je treba vzeti v roko, in kdor bo to storil, jo bo le stežka odložil preden ne bo prebral še zadnje strani.

M. L.

Drago Košmrlj: Neuvrščeni

Založba Mladinska knjiga je v zbirki Pričevanja izdala v začetku novembra aktualno, pregledno in vsekakor zanimivo delo Neuvrščeni. Knjigo je napisal urednik zunanjepolitične redakcije radia Ljubljana Drago Košmrlj, ki je iz Lusake poročal o delu tretje konference neuvrščenih držav. Konferenca je bila od 8. do 10. septembra 1970 v Lusaki, glavnem mestu mlade južnoafriške države Zambije. Ta dogodek zavzema vidno mesto med dogodki, ki dajejo pečat gibanjem v mednarodnih odnosih v letu 1970. Tretja konferenca neuvrščenih držav, pa tudi dokaj dolge priprave nanjo, so vnovič opozorile mednarodno javnost na obstoj in cilje neuvrščenih sil kot novega, v mnogočem močno značilnega dejavnika, ki se že poldrugo desetletje uveljavlja v mednarodnem življenju.

Ves čas, odkar delujejo neuvrščene države kot samostojen mednarodni dejavnik, vladajo v svetu najrazličnejše sodbe in mnenja o vlogi in pomenu neuvrščenih držav, predvsem pa o bistvu neuvrščene politike in njenih perspektivah v zapletenih dogajanjih našega časa. Četudi je od prvega organiziranega pojava neuvrščenih sil na Bandunški konferenci leta 1955 potekla dokaj dolga doba in so neuvrščene države na poznejših konferencah, v Beogradu leta 1961 in v Kairu leta 1964, izdelale svoj jasen program, izpovedale svojo filozofijo in po-

jasnile cilje svojega delovanja, še vedno niso razrešene določene dileme, ki se pojavljajo zunaj neuvrščenih sil, pa tudi v krogu neuvrščenih držav samih, o obstojnosti, ciljih, mestu, pomenu in vlogi ter okvirih delovanja neuvrščenih dežel, predvsem pa o možnostih in perspektivah uveljavljanja politike, ki jo zastopajo neuvrščene dežele.

Avtor obravnava v knjigi vsa ta in številna druga vprašanja, ki so povezana s politiko neuvrščenosti. In ne samo to. Košmrlj je podal zgodovinski razvoj politike neuvrščenosti, okvire in pogoje, v katerih je nastala, se oblikovala in uveljavljala. V knjigi je podrobno in jasno obrazložil njena načela. Temeljito je obdelal konference v Bandungu, Beogradu, Kairu in Lusaki. Prikazal je dejavnost neuvrščenih v Združenih narodih in ob njihovih konkretnih akcijah. Še posebej je obdelal vlogo Jugoslavije pri nastajanju in razvijanju politike neuvrščenosti in njenih načel. Sicer pa o vsem tem zgovorno pričajo že naslovi poglavij: Svet na prelomnici, Bloki in politika sile, Izбира novih poti, Bandunška konferenca, Vloga in mesto Jugoslavije, Od Bandunga do Beograda, Beograjska konferenca, Od Beograda do Kaira in zaključno poglavje Novi vidiki neuvrščenosti.

Knjiga najprej podaja prikaz položaja v svetu po drugi svetovni vojni, ko se

prepletata dva poglavitna družbena sistema, kapitalizem in socializem. Razdvojenost sveta na dva sistema, med katerima obstajajo zakonita protislovja, je ena bistvenih značilnosti nove, spreminjene podobe sodobnega sveta. Druga velika sprememba v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni pa je razpad kolonializma kot svetovnega sistema in nastanek cele vrste novih držav. Dalje obravnava knjiga posledice atomske oborožitve, nastanek blokov in politike sile. Z razvojem dogodkov pa je postalo vse bolj jasno, da odnosov v svetu ni mogoče več reševati s politiko sile. Pojavila se je velika usodna dilema, pred katero stoji današnji svet: ali vojna ali pa odpoved stari politiki s postojank sile in uporaba čisto nove, sodobnim in novim razmeram ustrezne politike, ki bo človeštvu zagotovila dvoje: mir in družbeni ter vsesplošen napredek. Taka nova politika pa je politika koeksistence, ki se kaže kot edina možna alternativa vojni v trenutku, ko je svet razpet med dilemo: ali vojna ali miroljubna koeksistenca.

Ko prikazuje razvoj politike neuvrščenosti, najprej obravnava Bandunško konferenco azijsko-afriških držav leta 1955, na kateri je sodelovalo 29 držav. Njen bistveni in dolgoročni pomen je bil, da so neuvrščene države stopile v mednarodno življenje. Vlogo in mesto Jugoslavije v politiki neuvrščenosti obravnava, kot smo že omenili, posebno poglavje. V njem so obrazložena osnovna načela naše zunanje politike ter njena prizadevanja za uveljavitev politike neuvrščenosti. Poglavje od Bandunga do Beograda obravnava med drugim sestanek trojice Tito—Nehru—Naser na Brionih julija 1956, potovanje predsednika Tita konec leta 1958 po deželah Azije in Afrike ter pomembne mednarodne do-

godke tistega časa (srečanje Eisenhower—Hruščov, vohunska afera z letalom U-2, kubanska kriza itd.). Sledi daljše poglavje o beograjski konferenci, ki je bila septembra 1961. leta. Na njej je bilo 25 delegacij, ki so jih vodili državni poglavarji ali predsedniki vlad. Ta konferenca pomeni mejnik v razvoju politike neuvrščenih sil; deklaracija beograjske konference pa pomeni izdelano politično filozofijo in hkrati dolgoročni program za dejavnost neuvrščenih sil. Poglavja Od Beograda do Kaira obravnava predvsem mednarodna dogajanja med letoma 1961 in 1964, turnejo predsednika Tita po deželah Latinske Amerike, njegov nastop pred Generalno skupščino ŽN in seveda kairsko konferenco samo. Bila je oktobra 1964. leta, na njej je sodelovalo 47 držav, 10 držav pa je poslalo delegacije kot opazovalce. Ta konferenca je potrdila, da pomeni v takih razmerah na svetu miroljubna koeksistenca edino pot za krepitev svetovnega miru, ki mora temeljiti na svobodi, enakosti in pravičnosti med narodi.

Pobudo za sklic nove konference neuvrščenih držav je dala Jugoslavija. Obsežno in dolgotrajno pripravljalo delo za tretjo konferenco pa so opravili predstavniki neuvrščenih držav na treh posvetih: v Beogradu, New Yorku in končno v Dar es Salamu. Na konferenci v Lusaki septembra 1970. leta je sodelovalo 54 šefov držav in vlad, navzočih pa je bilo tudi 9 delegacij v svojstvu opazovalcev. Konferenca je bila resnično vseplošen mednarodni dogodek in pomeni novo stopnjo v razvoju ideje neuvrščenosti. Njen cilj je izrazil predsednik Tito v govoru v Lusaki: »Ne bojujemo se samo za naše boljše mesto v sedanjem svetu. Bojujemo se za boljši svet v celoti!«

M. L.

Kipar Francišek Smerdu

Kiparski oddelek Moderne galerije je nameraval že 1968 leta počastiti spomin šestdesetletnice rojstva pokojnega umetnika Franciška Smerduja z veliko posmrtno retrospektivno razstavo. Od tedaj že ima pripravljeno gradivo za razstavo in katalog, le potrebnih sredstev ni bilo in jih žal še vedno ni. Zato smo že pred razstavo in izidom kataloga prosili avtorja razstave in kataloga kustosa Cirila Velepicha za potrebno gradivo. Po njem smo le na kratko povzeli podatke o umetnikovem življenju in delu v upanju, da bomo končno vendarle kaj kmalu dočakali težko pričakovano in to celo prvo samostojno razstavo Smerdujevega opusa in ker bomo po spremljajočem jo katalogu dodobra spoznali umetnika.

Francišek Smerdu je bil rojen 8. decembra 1908 v Postojni in je umrl 19. novembra 1964 v Ljubljani.

V letih od 1924 do 1927 je obiskoval kiparski in rezbarski oddelek Državne moške obrtne šole v Ljubljani. Zaradi pomanjkanja sredstev (izhajal je iz številne delavske družine) je za leto prekinil šolanje in se priložnostno zaposlil. Od 1928 do 1932 je študiral na zagrebški akademiji upodabljaajočih umetnosti pri prof. Valdecu, Kršiniću, Frangešu in leto dni kasneje 1933 končal specialko pri profesorju Ivanu Meštroviću.

Od 1933 do 1946 je bil svoboden umetnik, marca 1946 pa je bil imenovan za rednega profesorja ljubljanske akademije upodabljaajočih umetnosti, kar je ostal do smrti 1964. Ves čas od 1933 dalje je živel v Ljubljani.

Med okupacijo se je takoj pridružil osvobodilni fronti, bil je povezan s kulturniško skupino, sodeloval je predvsem s kiparjem Janezom Weissom-Belačem in slikarjem Francetom Uršičem.

Od 1934 dalje je sodeloval s Klubom Neodvisnih pred vojno idr., po vojni pa s slovenskimi primorskimi umetniki, Društvom slovenskih likovnih umetnikov, Zvezo likovnih umetnikov Jugoslavije idr. na okoli 40 razstavah doma in v inozemstvu in to v Ljubljani, Mariboru, Celju, Ptuj, Postojni, Kočevju, Beogradu, Zagrebu, Cetinju, Osijeku, Sarajevu, Doboju, Zenici, Trstu, Gorici, Moskvi, Leningradu, Bratislavi, Varšavi, Krakovu, Pragi (dvakrat), Budimpešti, Celovcu itd.

Njegov opus obsega ob množici ostalih plastik tudi javne spomenike, med njimi: spomenik-portret Ivana Cankarja na ljubljanskem Rožniku 1948; spomenik Francetu Prešernu v Kranju 1950—1952; obenem s kiparjem Lobodo, spomenik ilegalcem v Ljubljani 1952; spomenik kraškim borcem v Postojni 1951—1952; spomenik padlim kurirjem v Bukovju pri Postojni 1953; spomenik NOB v Domžalah (kompozicija petih figur) 1953; spomenik padlim uslužbencem PTT-bronasti relief na poslopju Pošte Ljubljana 2 na Trgu OF, 1959; oprema Plečnikovega paviljona na Brionih: Ganimed 1957 (živali, delo kiparjev S. Keržiča, M. Benedetti-Keržič in I. Sajevica), Rojstvo 1959 (1937) prav tako na Brionih; za stopnišče Pionirskega doma v Ljubljani štiri alego-

rične ženske figure (Pomlad, Jesen, Muzika, Drama) 1957; odlitka dveh od omenjenih figur sta tudi na prostoru poletnih kulturnih prireditev ljubljanskega Festivala; nadalje nagrobne spomenike; portrete (F. Prešerna, I. Cankarja, F. Levstika, R. Jakopiča, med zdravniki npr. dr. Pavlo Lah-Jerina, dr. J. Kannonija idr., narodnega heroja Staneta Semiča-Dakija itd.); sodeloval je pri spomeniku padlim vojakom v I. svetovni vojni v Trebnjem 1933. Tudi risal in ilustriral je.

Njegova dela, predvsem tanagra figurice iz žgane gline in belega marmorja, so v ljubljanski Moderni galeriji in številnih drugih ustanovah ter pri privatnikih doma in v tujini.

Prejel je zvezno nagrado za kiparstvo v Beogradu 1949 za Žanjico v mavcu 1947 (ki jo objavljamo) in Prešernovo nagrado v Ljubljani 1950 za portret Franceta Prešerna v mavcu 1948 — osnutek za Prešernov spomenik v Kranju (objavljen na ovitku 2. letošnje številke). Za svoje umetniško in pedagoško delo pa je bil odlikovan z Redom dela II. stopnje.

Smerdu si je kot močna umetniška osebnost že kmalu izoblikoval svoj kiparski izraz. Tuje vzore (Meštrović, Kršinić, Despiau, Maillol, pompejanska helenistična plastika, Tanagra idr.) je predelal in jih obogatil z njemu lastno lirično, poetično noto. Višek samostojnega ustvarjalnega izraza je dosegel v enkratnih, malih plastikah nežnih, gracioznih, privlačnih žena, izzetih vsem grobostim vsakdanjega življenja, ki jih je pesniško nastrojil, humanistični umetnik odklanjal.

Značilnost Smerdujevega kiparskega izraza je poetični realizem v osebno izpovedni, intimni mali plastiki in linearni realizem v monumentalni spomeniški plastiki in portretih javnih delavcev.

Z občutenim opevanjem ženske lepote je kipar Frančišek Smerdu vnesei v razvoj slovenskega modernega kiparstva trajne vrednote humanizma in z njimi uveljavil malo plastiko pri nas.

V. V.

Slikar Klavdij Zornik

Akademski slikar Klavdij Zornik, izredni profesor za metodiko pouka in likovno teorijo ljubljanske akademije likovnih umetnosti, je malo znan kot umetnik-partizan. Partizanal je namreč v drugih republikah, kjer se je mogel le propagandno udeleževati, ne pa tudi umetniško, da bi lahko opozarjal nase s svojimi deli kot »slovenski« umetniki-partizani.

Sploh je umetnik zelo skromen in avtokritičen. Poznamo ga le po malo številnem slikarskem opusu, ki pa ima po izpovedni moči in izvirnosti svoje mesto v razvoju slovenskega modernega slikarstva. Bolj je znan na področju likovno-pedagoškega dela in njegovih organizacijskih problemov, na katerem dolga leta intenzivno dela in o njem tudi razpravlja in objavlja. Če vsemu temu dodamo še nadvse prikupno človeško gesto, ko je najboljše izpovedno delo Mati daroval v počastitev spomina svoje matere ljubljanski Moderni galeriji za njeno stalno zbirko (detajl je objavljen na ovitku) in ne nazadnje letošnji jubilej — šestdesetletnico rojstva, zasluži, da mu posvetimo vsaj nekaj besed.

O umetniku smo imeli doslej bolj malo literature. Najpomembnejša je Frana Šijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, 1961 (založba Obzorja Maribor), str. 250, Jelisave Čopič: Klavdij Zornik, Likovna revija I/4-5, 1962, str. 105 idr.

* * *

Rojen je bil 30. oktobra 1910 v Kopru. Med prvo svetovno vojno je družina zbežala v Maribor. Na mariborskem učiteljskišću ga je za umetniško delo vzpodbudil profesor Anton Gvajc. V letih od 1934 do 1938 je študiral na zagrebški akademiji upodablajočih umetnosti, kjer mu je največ znanja posredoval profesor Ljubo Babić.

Malo pred začetkom druge svetovne vojne je postal profesor risanja na meščanski šoli v Mariboru, toda vojna je prekinila delo.

Po vojni živi v Ljubljani. Sprva je bil profesor risanja na bežigraski in moščanski gimnaziji, nato od 1957 tudi honorarni predavatelj ter od 1959 docent in od 1965 izredni profesor akademije likovnih umetnosti.

Sodeloval je z ilustracijami pri knjigi Na juriš, naprej, partizan! (Mladinska knjiga 1947). Deloval je v uredniškem odboru Likovne revije 1961—1963. Udeležil se je mladinskih delovnih akcij Brčko—Banovići in Šamac—Sarajevo.

Samostojno je razstavljal 1953 v ljubljanski Mali galeriji. Od 1939 dalje je sodeloval na razstavah umetniškega društva Brazde v Mariboru in drugih, po vojni pa na raznih slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih razstavah. Med drugim je pred vojno sodeloval na razstavi mariborskih likovnikov v Mariboru 1939, jubilejni umetnostni razstavi ob priliki štiridesetletnice prve slovenske umetnostne razstave v Mestnem domu 1900 v Ljubljani 1940, III. umetnostnem tednu v Mariboru 1940; po vojni na razstavi Društva slovenskih upodablajočih umetnikov v Ljubljani 1946 (risbi Proleterji krajiški I, II), Slovenska umetnost po osvoboditvi: 1945—1955 v Ljubljani 1955) 60 del moderne jugoslovanskega slikarstva v Beogradu 1955 (potujoča razstava), bienale v Aleksandriji 1955, sodobno jugoslovansko slikarstvo v Dubrovniku 1956, moderno jugoslovansko slikarstvo v Veliki Britaniji 1956, mladi jugoslovanski umetniki v Milanu 1956, Avtoportret na Slovenskem v Ljubljani 1958, grafika in risba s socialno tematiko v Ljubljani 1959, sodobno slovensko slikarstvo in kiparstvo v Celovcu 1961, risb v Ljubljani 1961, Slovenska umetnost. Iz zbirke Moderne galerije Beograd v Beogradu 1962, likovna umetnost s tematiko NOB v Kočevju in Ljubljani 1963, Mariborsko slikarstvo 1930—1940 v Celju 1964, Nadrealizem — socialna umetnost v Beogradu 1969, Angažirana umetnost v Jugoslaviji 1919—1969 v Slovenj Gradcu 1969 itd.

Njegova dela so v ljubljanski Moderni galeriji, mariborski Umetnostni galeriji in beograjskem Muzeju savremene umetnosti.

* * *

Med okupacijo ga je nemški okupator aretiral in 18. julija 1941 prek mariborske meljske vojašnice in ustaškega taborišča v Slavonski Požegi izgnal z družino v Mrkonjić Grad pri Jajcu v Bosni.

Ob napadu 3. krajiške udarne brigade na Kupres septembra 1943 se je pridružil tej. Kot edini intelektualac, za katerega je zadostoval le pridevek profesor, je bil kot član štaba zadolžen za kulturnoprosvetno delo v tretji krajiški udarni brigadi (ki je bila 13. septembra 1943 razglašena za proletarsko). Pričeti je moral z osnovami izobrazbe neukih borcev, predvsem najnujnejšimi predmeti kot zgodovino, geografijo, tehničnimi vedami, tujkami itd.; pomagal

je pri formiranju igralske skupine, sodeloval pri igri (z njo so šli maja 1944 v Drvar, da bi proslavili maršalov rojstni dan, vendar je prireditev preprečil nemški desant na Drvar), recitacijah (recitiral je pesem S. Gregorčiča: Soči), pevskem zboru; risal geografske karte, karikature in naslovne glave za brigadni list ter ga razmnoževal na šapirografu; pisal parole, risal letake in plakate, dekoriral prostore za mitinge in proslave itd.

Konec avgusta 1944 (ob prihodu 3. proletarske krajiške brigade v sestavu 1. proletarske divizije v Srbijo) je bil premeščen v štab *I. proletarske divizije*. Ker je bilo tu že več kadra, je odpadlo nekaj dolžnosti, tako da se je osredotočil predvsem na skrb za igralsko skupino, zanjo pripravljaj kulise in dekoracijo dvoran za nastope in proslave.

Po kratkotrajni pripadnosti I. proletarske divizije armadni skupini NOV (od začetka oktobra do osvoboditve Beograda) je po osvoboditvi Beograda 20. oktobra 1944 deloval v štabu *I. proletarskega korpusa*, ki se je 1. januarja 1945 preformiral v štab *I. armade* NOV.

Kulturno delo se je po osvoboditvi Beograda zelo razmahnilo, pritegnjeni so bili mnogi Beograjčani. V propagandnem oddelku štaba I. proletarskega korpusa je postal vodja fotofilmske sekcije, v kateri so bili reporterji, fotografi, fototehniki idr. Zbiral je zaplenjene fotografije okupatorjev in izdajalcev ter fotografije partizanskih enot prek divizij s terena, uredil kartoteko nekaj stotin fotografij in jih združeval v albume, skrbel za projiciranje filmov na fronti. V Sremski Mitrovici je konec 1944 priredil razstavo teh fotografij. Nadalje je skrbel za dekoracijo dvoran za prireditve, pisal parole, risal letake in plakate z beograjskimi kolegi in jih idejno vodil, zlasti s slikarjem Antem Abramovićem, Boškom Vukasinovićem in Danico Antićevo.

V Erdeviku (Srem, štab I. armade) je spomladi 1945 organiziral razstavo lepakov, ki so prispeli na nagradni natečaj iz divizij. Pripravil je tudi album fotografij za darilo angleškemu maršalu Alexandru Haroldu ob priliki njegovega obiska štabu I. armade v Erdeviku.

S štabom I. armade se je udeležil zaključnih operacij za osvoboditev Slavonije in nato Zagreba. Iz Zagreba se je štab I. armade vrnil v Srbijo, najprej na enomesečni oddih v Arandelovac. Tu je pripravil razstavo fotografij ter aranžma za sprejem maršala in za proslavo odhoda komisarja in komandanta. Sam pa je prosil propagandni oddelek generalnega štaba JA za premestitev v Slovenijo. Dne 16. julija 1945 je bil demobiliziran s činom kapetana in z odlikovanjem reda za zasluge za narod III. stopnje.

Medvojni opus slikarja Klavdija Zornika bi tako označili predvsem kot propagandnega-ilustratorskega, risarskega in dekoraterskega in še to večinoma anonimnega, nastalega v Bosni, Črni gori in Srbiji od septembra 1943 do osvoboditve.

Nekaj risb, npr. portret Slovenca M. Einspidlerja, komisarja bataljona 3. krajiške brigade, december 1943; Slovenca Janeza B. (? Berganta), tehnika 3. krajiške brigade 1944; srbskega književnika Oskarja Daviča, nastalega ob umiku iz Drvarja maja 1944, dveh partizanov pri delu idr. hrani Muzej ljudske revolucije Slovenije, nekaj risb je razdelil, nekaj pa se jih je porazgubilo.

Med drugimi je naslikal stenske kompozicije v kulturni dvorani Mrkonjić Grada (pozimi 1943, saje z mlekom ter čopič), v šoli v vasi blizu Glamoča (spomladi 1944, saje z mlekom ter čopič). Ob proslavi odlikovanja 3. proletarske krajiške brigade avgusta 1944 z redom narodne osvoboditve je blizu Plevlja v Sandaku naredil načrte za tribuno in naslikal portrete Stalina, Le-

nina, Marxa, Tita na fasadi na leseni podlagi, premazani z apnom, s sajami in mlekom ter čopičem (vse v 3. proletarski krajiški brigadi).

V dvorani Erdevika pa je skupno s slikarjem A. Abramovićem naslikal spomlad 1945 stenske kompozicije z rjavim barvnim prahom in mlekom (I. armija).

Vendar o vseh teh stenskih kompozicijah, nastalih za določene prilike, po vsej verjetnosti ni več sledu.

Pogosto je bil v neposredni bližini Vrhovnega štaba (varovanje položajev med II. zasedanjem AVNOJ v Jajcu novembra 1943, ob nemškem desantu na Drvar maja 1944, zaščita na pohodu Vrhovnega štaba proti Kupresu junija 1944 itd.). Srečal se je tudi z umetniki-partizani. V Ključu se je ob pripravah na ofenzivo v Banja Luko pogovarjal z Đorđem Andrejevićem-Kunom o nalogah umetnika v NOB, v Mrkonjić Gradu z Jozom Jando, v Beogradu pa z zgoraj imenovanimi kolegi.

(Opomba: podatki o medvojnem delovanju so vzeti po ustnem viru.)

* * *

Se kot zagrebški študent je med drugim v litografijah upodobil brezposelne in druge socialne motive, ki so bili razstavljeni na razstavah socialne tematike.

Pred vojno je slikal portrete, krajine iz mariborske okolice, tihožitja v tradiciji barvnega realizma zagrebške akademije, predvsem Babićevega kolorizma. Svoj lastni izraz pa si je izoblikoval v prvi polovici petdesetih let, ki doslej pomenijo višek slikarjevega razvoja. V motivih družinskega ter kmečkega življenja — dela in praznovanja je podal tako v obliki, še močnejše pa v barvi na povsem svojski ekspresionistični način nekaj iskrenih slikarskih izpovedi s poudarkom na vsebini (ki jih sam strogo kritično omejuje na 3—4), kot npr. *Mati* 1955, *Krompir*, *Vasovalec*, *Nedelja* — vsa iz 1954 idr. Seveda je tudi še po vojni slikal portrete, krajino in tihožitja.

Že samo z enkratno izpovedjo, pretresljivim oljem *Mati*, nastalo deset let po resničnem dogodku — izgubi brata, je izpolnil trajnejšo umetniško in človeško poslanstvo kot marsikateri likovnik s celotnim opusom, saj je njegova *Mati* postala simbol žalosti vseh mater ob mrtvem najbližjem jim bitju.

Čeprav nam je kot slikar kljub maloštevilnim delom že kvalitativno veliko dal, bi bili veseli, ko bi se lahko znova posvetil slikarstvu in nas zopet prijetno presenetil s svojimi izpovedmi tako kot v petdesetih letih. Obenem želimo, da bi njegova metodika likovnega pouka, kateri je posvetil glavni del življenja, obrodila obilo sadov.

Vera Visočnik

Frančišek Smerdu: Žena z lutnjo, 1942, žgana glina

Sporazumevanje med evropskimi deželami, kot ga ocenjujejo Angleži

Težava s SZ je v tem, da hoče nekaj za nič in nihče se ne znajde in jim pove, da to ne gre. Ni bilo lahko spremljati in odkrivati njihovo razširjeno politično aktivnost v zadnjih nekaj mesecih z zahodnimi državami. Bilo je potrebno slediti raznotere niti, ki so jih spletni v najrazličnejših oblikah. Toda prejšnji teden so se vsi različni konci sešli, da je slika zelo poučna.

Zunanji minister Gromiko je seznanil sira Aleca Douglasa-Homa v Londonu o sovjetskih pogledih na Konferenco o evropski varnosti, nato pa konec tedna odhitel iz Londona v Zahodno Nemčijo, da bi s Scheelom razpravljal o Berlinu. Ta teden je zahodno nemški zunanji minister Scheel odšel na Poljsko, da bi s Poljaki razpravljal o skupni meji. V ponedeljek se je pričela v Helsinkih druga faza pogovorov med SZ in ZDA o zmanjšanju oboroževalne tekme, v sredo pa so štiri okupacijske sile iz leta 1945 pričele ponovno razpravljati o Berlinu. In Vzhodna Nemčija, ki si še vedno prizadeva, da bi jo priznali za enakopravno članico, se je spet dogovorila za ponovno srečanje z Zahodno Nemčijo. Vsi različni zahodno-vzhodni pogovori datirajo še iz preteklih let, toda to, kako se lotéjavo teh vprašanj, ni preveč spodbudno. Prav jasno je, da je upanje za tesnejše sodelovanje oziroma dogovarjanje s SZ — upanje, ki se skriva za Brandtovo »vzhodno politiko« in Nixonovo »ero dogovarjanja« in prizadevanje vseh drugih — zašlo v težave. Prav takó je jasno, kaj je vzrok tem težavam.

Oglejmo si pobliže vse prizore te igre. Pred tremi meseci so Sovjeti sklenili pogodbo o nenapadanju, ki so jo želeli že dolgo časa, in v zameno, kot mislijo Nemci, bi morali ponuditi razumevanje pri razreševanju berlinskega vprašanja. Sedaj pa se Nemci boje, da bodo Sovjeti zahtevali, da se ukinejo mnoge povezave med Berlinom in zahodnim svetom.

Od ZDA so dobili Sovjeti ponudbo, ki naj bi pomenila zadržanje vseh jedrskih vojaških potencialov obeh supersil na več ali manj današnjem obsegu. Toda vsi se boje, da SZ ne bo sprejela te ameriške ponudbe, dokler ne bo bolj oborožena kot ZDA — zlasti ker sedaj z mrzlično naglico na veliko izdeluje različno orožje.

SZ pa želi od Zahoda izsiliti »Konferenco o varnosti«, ki bi ji takoj prav potihoma utrdila njeno kontrolo nad deželami vzhodne Evrope in odprla pot za uveljavljanje zahodnoevropskega ekonomskega načrta za pomoč deželam vzhodne Evrope. Na njej pa sploh ni mogoče resno razpravljati o enem resnično pomembnem vprašanju za varnost v Evropi — o razsežnosti in vojaški moči obeh vojaških paktov v srednji Evropi.

Druge dežele vzhodne Evrope so se seveda vključile v ta sovjetski načrt z enako taktiko in logiko. Poljaki zahtevajo od Zahodne Nemčije, da sprejme mejo na Odri in Nisi, kot Poljaki sprejemajo zahodno mejo. Namere o sprejetju tega njihovega predloga so zelo obetajoče, kajti Poljaki ponujajo v zameno odprte meje za vse tiste Nemce, ki bi se želeli preseliti v Zahodno Nemčijo. Vzhodni Nemci si na vse načine prizadevajo, da bi Zahodni Nemci kategorično tudi formalno priznali Ulbrichtov režim. Vsi ti dogodki in prepletanja imajo nekaj skupnega. Tako SZ kot njeni vzhodni zavezniki, kadar trdijo, da je potrebno sprejeti »situacijo takšno, kot je«, menijo, da bodo svojo polovico trdno držali v svojih rokah kot status quo, zahodno polovico — na primer ob berlinskem vprašanju, ali ravnotežju oboroževalne tekme — pa bi radi prikrajšali še za nekaj poštenih kosov. Milo rečeno povsem enostranski posel. Napaka SZ je v tem, če ji ne odgovoriš negativno, potem moraš mledovati za status, oni pa ti dajo quo.

Zato nikakor ne bo mogoče doseči ravnotežja s SZ, dokler ne bodo doumeli, da ne morejo, v položaju, v kakršnem so, zahtevati nekaj, v zameno pa ne bi nič ponudili. Problem je v tem, da je šel Zahod v takó številno serijo dogovarjanj s SZ, ne da bi prej izdelal skupno politiko in svoja stališča do sovjetske politike. Različne zahodne dežele so si prizadevale, da bi vsaka sama dosegla tisto, kar želi imeti urejeno s SZ, brez zagotovila, da bodo uspele in bodo pokrivala v svojih željah in zahtevah druga drugo. Nihče pa se ni zamislil, kako bo videti slika ob koncu operacij.

Sovjetska vlada dobro ve, kaj želi doseči. Želi čim bolj utrditi svoje nadzorstvo

nad vzhodno Evropo, ukrotiti Zahodno Nemčijo — ukrotiti zato, ker je kar naprej vtikala svoj nos v posledice iz leta 1945 in v Berlin, katerega navezovanje stikov z Zahodom je pričelo veneti. Vsekakor hočejo doseči, če bo le mogoče, da bi se zmanjšal vpliv ZDA v Zahodni Evropi. Prav tako bi hoteli, če bi mogli, dobiti čimveč ekonomske pomoči iz zahoda. Zato je nemogoče dogovarjanje s SZ, ki tako imenitno ve, kaj hoče, medtem ko zahodne dežele ne vedo, kakšne stike bi vsaka zase lahko navezala s SZ ob koncu 1970. leta.

Pri takšni njihovi politiki bi moral zahod SZ jasno povedati: če je status quo tisto, kar si žele doseči oz. ohraniti, potem bi morali tudi sami sprejeti »položaj, kakršen je« na zahodni strani. To pomeni, da se ne bi smeli ob pogajanjih o preporoči oziroma zmanjšanem izdelovanju jedrskega orožja na noben način prizadevati, da si pridobimo superiornost nad ZDA ali zahodno Evropo. Pomeni pa tudi, da se morajo naučiti živeti ob povečevanju Evropske ekonomske skupnosti, saj je SZ verjetno to že sama uvidela. Prav tako pa tudi pomeni, da se mora Vzhodna Nemčija sprijazniti z zahodno usmerjenim Berlinom sredi svojega teritorija, kakršen je danes. Glavno vprašanje za Vzhodno Nemčijo je njeno mednarodno priznanje. Zahodna Nemčija je na tem področju že storila prve korake. Sprejeli so dejstva, da obstajata »dve Nemčiji z eno nacijo«, kar je zelo, zelo blizu priznanju. Toda to je najverjetneje tudi skrajna meja, do koder bo lahko šla katerakoli zahodnonemška vlada, kot tudi v tem trenutku vsi njeni zavezniki. SZ in Vzhodna Nemčija se bosta morali pomiriti s tem, kot se bosta morali pomiriti s sedanjim statusom Berlina, ki je navezan na zahodno Evropo.

Druga stvar, ki bi se je morala SZ zavedati, je, da bi imela veliko več možnosti pripraviti Zahod sprejeti status quo v vzhodni Evropi, če bi se sama vedla bolj liberalno do svojih v Vzhodnem bloku. Prvi poskus za navezovanje boljših stikov s SZ datira še izpred leta 1968. To je bilo še tedaj, ko se je zdelo, da je voljna poskusiti svoj vzhodnoevropski eksperiment komunizma speljati v bolj humane in ekonomsko bolj produktivne vode. Invazija v Češkoslovaško leta 1968 je ta eksperiment uničila, obenem pa uničila tudi glavne elemente, ki so kazali SZ kot deželo, ki želi navezovati tesnejše stike z drugim svetom. Po letu 1968 je edini možni temelj za poskus zблиževanja, da Zahod obdrži hladno kalkulacijo svojih interesov.

Mogoče to tudi opravičuje vse dolgoletne napore, da bi se prebili skozi džunglo do končnega cilja — navezava medsebojnih

stikov in možnost razgovorov. Moramo biti pošten in povedati, da pritisk, ki se je pričel leta 1968 na vzhodno Evropo, še zdaleč ni bil tako hud, kot je Zahod pričakoval. Na Češkoslovaškem so še vedno pod nadzorstvom le resnični reakcionarji, medtem ko Madžarska še naprej izvaja svoje priprave na ekonomsko reformo. Tudi na Poljskem so se stvari veliko bolj omilile, kot so bile pred dvema letoma. Res pa je, da SZ še vedno vztraja pri svojih globoko zakoreninjenih konzervativnih in ekonomsko zaslepljenih idejah o izvajanju nadzorstva nad deželami Vzhodne Evrope.

Tretje vprašanje, ki se mi zastavlja, pa je, čemu Sovjetska zveza želi zamrzniti sedanjo situacijo v Evropi? Pred tremi leti bi bil optimističen odgovor, da se pripravljajo na počasno liberalizacijo in se pričenja zavedati, da ima nekaj skupnih interesov z drugim zahodnim svetom. Kar pa se je zgodilo leta 1968, onemogoča takšno verovanje. Današnji pesimistični odgovor bi bil, da želi SZ Evropo vsaj za nekaj časa položiti v globok zmrzovalnik, ker je njeno gospodarstvo zašlo v velikanske težave in mora premakniti svoje sile iz Evrope na druge konce sveta. Hoče imeti manj oboroženih sil in porabiti manj denarja v Evropi, da bi vse to lahko uporabila bolj uspešno na meji s Kitajsko, na Srednjem vzhodu in v Indijskem oceanu. Toda če je to res vzrok, potem je bolje, da to povedo prej, ker je bolje, da se ne sklepajo nikakršne pogodbe. Prav gotovo ni v interesu zahodnih dežel, da posamič podpisujejo pogodbe o separatnem miru s SZ, če je ta separatni mir le začasna prikladnost za SZ, interese zahodnih držav povsod drugod v svetu pa postavlja na kocko. Zahodna Evropa ni Burundi, ker se njena zunanja politika ne konča na njenih mejah.

Te tri navedene stvari bi naj bile osnova za politiko dogovarjanja s SZ. Vendar dežele, ki si sedaj tako močno prizadevajo doseči tisto, kar žele od SZ, nimajo takšne politike, kar jim bo le v škodo. V nobenem času po letu 1945 niso bile zahodne dežele tako tesno ekonomsko in politično povezane s SZ, kot so danes. Zato ne bo evropska skupnost nikoli bolj blizu svoji varnosti, kot je danes, toda te varnosti nikoli ne bo, če ne bodo vse dežele Evrope krojile odkrito skupno politiko do svojih skupnih problemov. Prav zato bi morale zahodne dežele izdelati skupni načrt za dogovarjanje s SZ, ne pa da vsaka zase poskuša sklepati sporazume z njo. To je tako, kot bi medveda napadal trop psov, vendar eden za drugim. Nihče naj ne pozabi, da je SZ velesila, in še zelo, zelo močna.

ECONOMIST 7. 11. 70.

Možnosti za razvoj črnškega gverilskega gibanja v Južni Rodeziji

Na mejah Južne Rodezije se zbirajo gverilci zimbabvee, ki si žele toliko okrepiti, da bi se lahko uspešno borili proti vladi v Salisburyju. Toda v notranjosti dežele afriška opozicija še ni tolikšna politična sila, da bi se lahko kakorkoli uprla belemu režimu. Nedvomno lahko to pojasni le težko družbeno, politično in ekonomsko stanje črnškega prebivalstva, v katerega ga vsak dan že leta in leta sili 250.000 belih mogotcev, ki imajo v rokah vso oblast. Toda kaj bi ta peščica belcev lahko storila, če bi se 4.800.000 črncev razvrstilo v odporiške divizije, v močno nacionalistično gibanje? Prav gotovo bi bilo v Južni Rodeziji tisti trenutek konec bele oblasti in konec Smithove vladavine.

Kaj pa so ti Afričani, ki dovolijo tako kruto belo nadvlado? To je delovno ljudstvo, večina v službah belih gospodarjev, ki jih izkoriščajo kot sužnje, delavci v rudnikih in maloštevilni industriji in prodajalci. Etnično se dele v dve veliki nacionalni skupini, ki sta pred obdobjem britanskega kolonializma živeli v skupni deželi v miru in prijateljstvu. 80 % je Sonov, drugih 20 % prebivalstva pa so Matabele.

Nekako 90 % vsega afriškega prebivalstva v Južni Rodeziji je še takó zelo zaostalega, da je nemogoče govoriti, da bi se lahko organiziralo v odporiško gibanje; komaj lahko urejajo svoje misli v vsakdanjem življenju. Večina je nepismena in povsem neprosvetljena.

Približno 53 % kmečkega prebivalstva nima niti pedi lastne zemlje in v glavnem živi v majhnih naseljih ob robu belih veleposestniških farm, ki bi jih lahko mirno imenovali rezervate črnškega prebivalstva, kjer je vsako politično gibanje strogo prepovedano. Vse obdelovalne površine so razdeljene na šest regionalnih območij. Res ima vsako območje v svoje upravi tudi afriškega predstavnika, toda odveč bi bilo misliti, da imajo ti kakršenkoli vpliv ali pravice. Drugače pa je črnška večina podrejena svojim plemenskim vodjem, ki tudi nimajo nikakršnih pravic ne v lokalnih upravah, ne v vladi. Vse je le burka, za slepcev tistih, ki prihajajo iz različnih mednarodnih organizacij z zahtevami o enakopravnosti črnškega prebivalstva.

Tisto črnško prebivalstvo pa, ki živi v odročnih predelih in ima košček svoje zemlje, pa je v svoji zaostalosti v obdelovanju in pomanjkanju finančnih sredstev v takó nezavidnem položaju, da se sploh ne more primerjati z belimi kmetijskimi proizvajalci, ki obdelujejo zemljo najbolj sodobno. Politično ne morejo biti močna odporiška

sila vladi, ker so preveč izolirani. Tudi oni so tako nadzirani, kot bi živeli v pravih rezervatih.

Na robu lakote

V vaseh pa že danes čutijo, kako se novo prepleta s starim. Tradicija afriškega plemenskega prava sili mlade, da ostanejo na zemlji, na svoji ali belega gospodarja. Toda maloštevilni, ki so se jim odprla vrata vsaj osnovnih šol, silijo iz dežele v mesta, kajti v vaseh kmečko prebivalstvo vedno živi na robu lakote. Nihče se ne more niti enkrat v tednu do siteda najesti. Zato je vlada v zadnjem času obnovila zakon apartheida iz leta 1930, ki loči dve območji — evropsko in afriško, povsem enako veliki, prvo rezervirano za 5 % belcev in drugo za 95 % črncev. Ta zakon prepoveduje, da bi lahko belci kupovali ali se naseljevali na območju, rezerviranem za črnce, in narobe. S tem so preprečili velik dotok črnškega prebivalstva iz afriških kmetijskih predelov na farme belcev, belcem pa je seveda dovoljeno, če jim primanjkuje delovne sile, da jo novačijo na črnskem območju.

Lahko si samo zamišljamo, kakšna katastrofa za Afričane je bil ta zakon leta 1930. Ljudstvo, ki je že stoletja in stoletja živelo na svoji zemlji, so kar preselili na območje, ki je bilo rezervirano za Afričane. Nj potrebno pripominjati, da je bilo neplodno in nezdravo. Še večja katastrofa kot za kmečko, je bila za mestno prebivalstvo, ki je moralo zapustiti svoje trgovine, obrtne delavnice in podobno in golo oditi tisoče kilometrov daleč na drugi konec dežele.

To grozodejstvo se sedaj znova uveljavlja. Smith je z lanskim sprejetjem nove ustave spet razdelil deželo na dva strogo ločena dela, po vzoru na južnoafriški Bantustan, in spet bodo pričeli množično preseljevati črnško prebivalstvo. Ti nečloveški ukrepi pa so končno tudi to zaostalo ljudstvo spravili na noge. Lansko jesen so si upali kljub številnim žrtvam odločno protestirati proti tem vladnim ukrepom. To množično spontano gibanje črnškega ljudstva in njihov odločilni boj za svoje pravice, ki sicer ni trajal dolgo in je bil krvavo zaduščen, pa lahko ocenimo za prvi poskus, da se afriško prebivalstvo v Južni Rodeziji politično uveljavi.

Ob tem prvem poskusu pa vlada ni držala križem rok, ker je začutila silno moč odpora, ki ga ni hotela še bolj razpihovati. Zato je dovolila Afričanu, ki se ne želi preseliti iz belega območja, ostati tam in delati v službi belca, toda pod pogoji, ki mu

jih postavi gospodar. Tako so beli farmarji legalno pridobili zelo ceno delovno silo za mesečno plačo 15.000 starih dinarjev, včasih izplačano tudi v naturi, za 14-urni delavnik. Kdor pa noče delati za ta denar, ga takoj deportirajo, na njegovo mesto pa pripeljejo priseljence iz Malavija, ti pa so voljni delati za skorjo kruha na dan. Isto se dogaja v rudnikih in tovarnah. Kdorkoli se upre strogemu režimu in bi želel kakorkoli uveljaviti svoje delavske pravice, ga odpuste, odpeljejo v afriški predel, kjer ni ničesar, razen lakote, na njegovo mesto pa pripeljejo priseljence. Zato je tudi kakršnokoli delavsko, sindikalno ali strankarsko združevanje povsem onemogočeno. Delavci molče in se pokoravajo vsem zakonom belih gospodarjev, če hočejo ohraniti vsaj golo življenje.

91.000 Afričanov je zaposlenih v belih gospodinjstvih

Vsako afriško mesto je polno policijskih postaj in barov, ki naj bi pomagali mestni upravi voditi belo politiko. Iz črnih bednih predmestnih četrti odhaja na delo samo v gospodinjstva belih četrti 91.000 Afričanov. Ta predmestja črnškega prebivalstva so najhujše revne četrti na zemeljski obli. V lesenih in iz lepenke zbitih kolibah z dvema ali tremi prostori živi en do dva ducata ljudi. Malo Evropejcev je videlo to revščino, kajti tu so resnični gospodarji Afričani in noben belec, ki bi iz radovednosti vstopil v njihovo revščino, ne bi prišel iz nje, ne da bi dobil vsaj nekaj bunk, navadno pa se takšni nikoli ne vračajo.

Edino otroci, rojeni v teh črnških predmestjih, ki se ne brigajo za svoj rod, so resnično pravi mestni prebivalci, zametek resničnega mestnega proletariata. Največja želja vseh črnških prebivalcev je, da bi njihovi otroci lahko obiskovali šolo. Starši mislijo, da bi potem lahko dobili »pravo« zaposlitev in postali veliko bolj svobodni. Do osnovne šole se sicer prebije veliko otrok, vendar jih gre zelo malo na srednje šole, zelo redki pa lahko študirajo na univerzi. Razvijajoča se industrija in trgovina zahtevata iz dneva v dan več pridnih rok, vendar so vsa odgovorna delovna mesta rezervirana za Evropejca. Zato okrog 200 črnških študentov nima popolnoma nobene perspektive, da bi po končanem študiju dobili kvalifikacijam primerno zaposlitev. Ne preostane jim nič drugega, kot sprejeti mesto navadnega delavca ali pa se preseliti v Anglijo in v okoliške države, ki so postale neodvisne.

Danes je opaziti med črnškimi kmeti v Južni Afriki veliko več politične zavesti in potrebe po združevanju kot pri teh delavcih, zaposlenih v belih gospodinjstvih. Kmečko ljudstvo se zaveda, da bi se moralo

trdno povezati z mestnim prebivalstvom, če bi hotelo doseči več svobode. Zato kmečko in industrijsko prebivalstvo teži, da bi se pridružilo nacionalističnemu gibanju ene ali druge stranke — ZANU ali ZAPU. O obsegu delovanja obeh strank je dandanes težko govoriti, kajti po aretacijah in pogromu proti članom obeh strank leta 1965 so zelo redke njihove organizirane politične akcije na ozemlju Južne Afrike. Bilo je še nekaj političnih protestov po tem letu, vendar so bili bolj odsev spontanega nezadovoljstva vsega ljudstva kot pa res organizirani politični protesti.

Akcije komandosov

Ali mar lahko govorimo o »gverili« v Južni Rodeziji? Da, vendar v latentnem stanju, ki sem pa tja zavzame manjši teritorij. V glavnem pa se skrivajo v gozdovih in po partizansko napadajo redno vojsko, policijo in bele naselbine. V glavnem se zadržujejo blizu meje z Zambijo v skupinah od pet do petnajst mož. Južnorodezijsko časopisje opozarja nanje, opisuje njihova skrivališča in napade na redno vojsko, vendar jim nikakor ne more do živge. Nekaj jih operira v večjih mestih, skrivajo pa se v črnških predmestjih, kjer jih ljudstvo hrani in oskrbuje z orožjem. Po petih letih njihovih oboroženih akcij še ni nastopila nevarnost, da bi za turiste zaprli katerokoli cesto ali ozemlje, ker bi bili preveč nevarni.

Rodezijska redna vojska je zelo dobro organizirana, ker je v glavnem rekrutirana iz redne vojske Južne Afrike, zato so ji gverilci težko kos. Preslabo so organizirani, slabo oboroženi, slabo izurjeni in prepolni naivnega optimizma takrat, ko bi bilo potrebno udariti zares. V prvih začetkih so se pripravljali samo na končno zmago. Toda zadnji dve leti so opustili upanje na enkratni dokončni naskok na Smithovo belo nadvlado. Pričeli so se resno povezovati med seboj in nastopati veliko bolj organizirano ter skrbno izbirati nove borce.

Sedaj iščejo politična načela nacionalističnega gibanja črnškega prebivalstva, brez strankarskih trenj. Zato je prav težko reči, kakšno pot bo ubrala ta, na novo organizirana gverilska vojska v prihodnjem letu. Če se bodo v prihodnje povezali z osvobodilnimi gibanji Angole, Mozambika in Južnoafriške unije in od njih dobili vojaško pomoč in izurjeno vojaško vodstvo, potem bo prav kmalu to občutila bela manjšina. Če si bodo znali pridobiti še zaupanje črnškega prebivalstva v Južni Rodeziji, potem lahko že v nekaj letih pričakujemo, da Smith, s še tako dobro opremljeno in izurjeno vojsko ter vsemi 250.000 belci, ne bo več kos tej vojaški in politični sili.

Nova transamazonska avto cesta — blagoslov ali prokletstvo za Brazilce

Pred šestimi meseci je bilo brazilsko mesto Altamira le malo večje kot majhna čistina v velikanskem prostranstvu nekultivirane Amazonije. Ni poznal elektrike, imel samo en telefon in revnih 6.000 duš je životarilo od prodaje živalskih kož, kavčuka, fižola in zemeljskih oreškov. Pred tednom dni pa je Altamira čez noč oživila. Po cestah tega mesta so se pričeli valiti traktorji, buldožerji, prišli so številni geometri in izginjali v velikih oblakih prahu. Na stotine in stotine novih ljudi je pričelo dotekati v mesto — inženirji s svojimi družinami, vladni uslužbenci, skupine raziskovalcev, množica konstruktorjev in delavcev vseh vrst, ki jih je gradnja ceste združila za nekaj časa v eno telo. Pripeljal se je celo sam predsednik vlade in odprl dela na prihodnji transamazonski cesti.

Bodoča avto cesta, ki bo peljala skozi neprehodna, bogata prostranstva Amazonije, bo dolga 2480 milj in bo odprla osrčje enega najbolj zapuščenih predelov na svetu, a obenem najbolj neraziskanega. Sedanji predračuni kažejo, da bo prihodnja avto cesta stala 440 milijard dolarjev ter bo čez štiri leta povezala mesta Joao Pessoa in Recife na atlantski obali z Bolivijo in Perujem ter mogoče v prihodnosti tudi s Tihim oceanom. Toda še bolj pomembno je to, da bo povezovala neraziskana področja Amazonije in njenih 200 velikih rečnih pritokov ter skoraj 3 milijone kvadratnih milj zelene divjine, za katero trdijo, da bo s to cesto postala najbolj plodno področje vse Južne Amerike.

Sedanja brazilska vlada pa trdno upa, da bo nova cesta odprla vrata za naseljevanje v Amazonijo, zmanjšala oziroma rešila problem katastrofalnega naraščanja prebivalstva, zmanjšala stalno rast nezaposlenosti in rešila lakote velikanske predele severovzhoda. Ta je bila letos hujša od vojne, ker je letoletna suša uničila do korenin vse pridelke in skoraj vso živino. Le malo prebivalcev se je lahko umaknilo v bolj oddaljena področja, velika večina pa je pomrla. Zato vlada upa, da bo prebivalstvo severovzhoda lahko preselila v Amazonijo, sprva na štiriletno delo na cesti, potem pa na plodno zemljo, ki ne pozna sušnih obdobj.

Vlada bo ob vsej dolžini ceste razlстила 6-miljski pas in ga spremenila v rezervat za prihodnje koloniste. Na vsakih 60 milj bo zgrajeno naselje gradbincev, za katera načrtovalci predvidevajo, da se bodo po dograditvi počasi razvila v mesta. Zato jim morajo že sedaj zgraditi, tako da bodo

takoj, ko bo cesta stekla, primerna za vse-ljevanje. Takšno načrtovanje se je pokazalo za zelo uspešno pri desetletni graditvi avto ceste od Belema do Brasiliije v dolžini 1.300 milj, kjer se je že do danes naselilo nad 2 milijona ljudi.

Kakor so vsi ti načrti na papirju videti za Brazilijo izredno uspešni in odrešilni, jih mnogi močno napadajo, češ: »Doslje je bila Amazonija prazno prostranstvo, sedaj pa se bo spremenila v človeško revščino.« Nekdo iz severovzhoda je rekel: »Kadar združiš nič z ničem, ne moreš pričakovati nekaj epohalnega!« Amazonija in severovzhod ne moreta preživljati niti sedanjega svojega prebivalstva, ker nimata nikakršnih finančnih sredstev. Zato zahtevajo od vlade večja finančna sredstva za prihodnji razvoj dežele. Kako naj se razvije džungla, v katero bodo prihajali najbolj revni s številnimi družinami, si tamkaj želeli zgraditi domove, če bodo z golimi rokami obdelovali zemljo?

Številni trezni politiki menijo: »Vsi smo pripravljeni osvojiti in gospodarsko razviti Amazonijo, toda ne za ceno razvoja zaradi razvoja samega, ki bi večno vlivale upanje, ne bi pa dajal ljudem resničnih možnosti.« Senator Joze Ermirio de Moraes, eden najbolj bogatih bančnikov v Braziliji, pa trdi: »Edini, ki bo izlekel dobiček od te avto ceste, bodo tuji izkoriščevalci. Brazilska vlada gradi cesto zato, da bi ZDA prišle do izredno velikih količin železne rude.«

Ta njegova trditev je krvava resnica. Res je, da so se ameriške jeklarske družbe že davno prej usedle na velikanske rezerve 90 % železne rude in podpisale pogodbe za izkoriščanje rudnega bogastva v Vale do Rio Doce v Carajas gorah. Tudi drugi ameriški poslovni krogi so takoj postali izredno pozorni, ko so slišali za načrtovanje tega projekta. Amazonija že od nekdaj slovi za eno najbogatejših, a nedostopnih območij na svetu sploh. In takoj, ko je bil končan prvi brazilski načrt za graditev avto ceste, je veliko število tujih poslovnih ljudi, zlasti Američanov, priletelo v Belem, da bi se na kraju samem prepričali, kje so njihove možnosti in prihodnje koristi. Zato je povsem jasno, da so le-ti finančno in politično vplivali na brazilsko vlado, da je transamazonsko avto cesto sploh pričela graditi.

»Zgodovina je pokazala,« je izjavil poslanec iz Pernambuca, »da so dežele, ki niso izkoristile svoje zemlje, izgubile vso oblast nad njo. Mi moramo sami zasesti ta prostranstva, dokler ne bo prepozno.«

Toda kljub vsemu navedenemu bo nova cesta prav gotovo prinesla brazilskemu ljudstvu določen napredek. Vendar je do njega še dolga pot, ker ima Amazonija zelo ostre zobe, ki jih že kaže graditeljem pri prvih poskusih. Kako zaježiti in premestiti velikanske rečne površine, kako premagati bolezn, ki jih prinašajo roji komarjev, bujne vegetacije in sovražna indijanska plemena, ki že napadajo graditelje s smrtonosnimi puščicami. Zraven vseh teh nevšečnosti se graditelji vprašujejo, če bo kasneje, ko bo cesta že zgrajena, dovolj denarja, da bi jo lahko vzdrževali v tem vlažnem podnebj, kjer pridrve tako silovita neurja, da zbrisejo iz površine vsa prostranstva neprehodne džungle. Eden izmed inženirjev-veteranov na brazilskih cestah je rekel: »Delamo in tiščimo pesti, da bi poteklo vse tako, kot smo si zamislili, kajti 200 mostov nad rekami, ki se ob deževju dvignejo tudi za

50 m, ne bo preprosto zgraditi, kaj šele ohraniti.«

Pričetek del na cesti je hujši, kot vse dosedanje zlate mrzlice, ki je zajela človeka. V Altamiro pritekajo vedno nove in nove reke ljudi, željnih zaposlitve in pustolovščin. Ne manjkajo niti polni vozovi mladih, oblih deklet od 13 do 16 let, ki bodo po hitro skupaj zbitih lesenih barih razveseljevale tisoče graditeljev in jim izvajljale težko prisluženi denar. Torej — poskrbljeno je za vse.

Ostaja le še upanje in čakanje štirih let, če bodo Brazilci resnično lahko osvojili Amazonijo — vso divjo in do danes popolnoma neukrotljivo. Če bodo graditelji res uspeli, bo to verjetno v zgodovini Južne Amerike eden največjih dogodkov in zmag človeka nad naravo.

NEWSWEEK 2. 11. 70.

»Ključ« za Nixonovo zmago na predsedniških volitvah leta 1972

Že davno pred koncem letošnjih ameriških volitev 3. novembra je bilo dokaj očitno, da je Nixonova administracija dosegla pomemben mejnik.

Predsednik ZDA mora sedaj, ko mu na zadnjih volitvah ni uspelo bistveno menjati strankarsko strukturo kongresa, posvetiti vso pozornost svojim glavnim političnim obljubam. Te bodo prav gotovo spremenile delovanje kongresa in vlade v naslednjih dveh letih, kolikor bo Nixon še v Beli hiši.

Najpomembnejše naloge so nacionalno gospodarstvo in federalni proračun za naslednje fiskalno leto, končna odločitev o vojni v Indokini, akcija za uveljavitev novega zakona proti kriminalu, ki naj bi uzakonil red in mir v deželi, in program zakonskih odločb za 92. zasedanje ameriškega kongresa v prihodnjem januarju.

Budnost nad inflatornimi pojavi

Visok uslužbenec Bele hiše je pred kratkim izjavil, da bi se morala Nixonova administracija v teh svojih zadnjih dveh letih spoprijeti predvsem z naraščajočo nezaposlenostjo, ekonomsko nestabilnostjo in pa stimuliranjem podjetnikov velikega kapitala. Pri tem pa bi bilo napak v federalnem proračunu pozabiti na obrambo, saj nekateri Nixonovi svetovalci trdijo, da je nemogoče vedno čakati le na SZ in na pogajanja

z njo o razorožitvi. Američani morajo brati svojo nacionalno neodvisnost. Prav kmalu bodo morali pričeti izdelovati kakšno novo orožje in obrambni sistem, ker je zmanjševanje obrambnega plana zašlo že preveč globoko. Medtem, ko se je poraba za vojsko zmanjšala, so narastle cene. Danes je za razorožitveni dolar možno kupiti veliko manj kot pred nekaj leti za oboroževalnega. Ob vsem tem se je treba resno vprašati, kaj je po Nixonovi doktrini ameriška vojaška pomoč. Kajti če bi zmanjšali svoje vojaške sile v svetu, bo treba svojim zaveznikom dati orožje in opremo, da bodo lahko sami branili svoje ozemlje pred vplivom Vzhodne Evrope.

Poleg tega ima Amerika velikanske notranje probleme. Eden izmed njih je breme socialnega skrbstva, kateremu se bo pridružilo še nekakšno nacionalno zdravstveno zavarovanje. To bo terjalo veliko denarja in odgovornosti. Morali se bomo spoprijeti z regulativno trgovino, sicer bomo doživeli resne posledice v ameriški zunanji trgovini.

Gorečnost in vnemo za ekološko vprašanje — kako bomo zavarovali floro, favno in človeka pred onesnaženjem vode in zraka — bomo morali tudi uzakoniti. To bi moral biti zelo obsežen, povsem nov New Deal leta 1970, ki bo terjal velikanske finančne sposobnosti in veliko zavzetost vse vlade.

V tem vmesnem dveletnem obdobju si bosta obe glavni ameriški stranki močno prizadevali pridobiti čimveč glasov za predsedniške volitve leta 1972.

Nixonova osredotočenja

Republikanski strategii ugotavljajo, da bosta politika in izpolnjevanje danih obljub ob nastopu predsedniškega mandata zelo pomembna faktorja za ponovno izvolitev Nixona za ameriškega predsednika. V Beli hiši vlada prepričanje, da ni nobene bojazni, da bi postal Nixonov nasprotni kandidat leta 1972 sedanji podpredsednik Agnew.

Seveda pa si bodo demokratski poslanci v kongresu zelo prizadevali program svoje stranke že pred volilno kampanjo prikrojiti takó, da bi jim prinesel čimverjetnejšo zmago. Nekateri opazovalci in poznavalci notranje sredine demokratske stranke trdijo, da so vodje te ameriške stranke preveč zalezli v medsebojna trenja in nezaupanje, da bi lahko monolitno nastopali na prihodnjih volitvah. Vodilna sila demokratske stranke je danes ameriški senat, ki bo v tem času skušal pritegniti čimveč ameriške javne pozornosti.

Stari izkušeni politiki pa opozarjajo: »Nemogoče je deliti vlado v Washingtonu na dva dela med volilno kampanjo, ne da bi se pri tem porodili hudi konflikti in medsebojna trenja. Obe strani si bosta prizadevali pridobiti politično vodstvo.«

Vsemu temu pa se bo pridružil še umik večine 91. kongresa. Mnogi izmed njih so bili ameriški zakonodajalci že od vojne v Koreji leta 1950, iz Trumanove administracije. Nekatere bo ljudstvo branilo na volitvah, drugi pa se bodo prostovoljno upokojili konec letošnjega leta. Vsi stari in odsluženi člani kongresa bodo že januarja leta 1971 zamenjani z novo izvoljenimi člani kongresa. Zroč nazaj, sedanji člani kongresa v svojih mandatih niso bili preveč uspešni, zato jih najmanj 59 čaka na upokojitvev.

Z vsem tem se bo ljudstvo sprijaznilo, saj bodo potekali vsi dogodki po davno ustaljeni ameriški ustavi. Ni pa znano, kako bo administracija izpeljala svoje socialne reforme, menično pravo, delitev dobička, nakazila za hrano najrevnejšim, zaježitev stavkovnega gibanja, do konca izvedla zdravstveno zavarovanje in davčni sistem, nove predpise o kmetijstvu, nadzorstvo nad onesnaženjem zraka in vode, zakon o visokem šolstvu, uspešno pomoč šolam, ki jih uničuje rasna segregacija, prepoved opolzosti in pornografije v reklamah in medfederalni trgovini.

Veliki kapital poslovnih krogov pričakuje predpis, ki bo branil industrijsko proizvodnjo, potrošniki pričakujejo zavarovanje svojih pravic, hitro bo treba ustanoviti

fond za nadzvočna transportna letala, dati večjo veljavo predpisom o enakopravnosti pri zaposlovanju in prejemanju plačila na enakem delovnem mestu — črnih in belih, žensk in moških. Vsakdo lahko prizna, da teh obljub in zahtev, ki so se nakopičile v dveh letih Nixonove vladavine, ni malo in najbrž še sam dvomi, če jih bo v razmerah, v kakršnih ZDA trenutno so, lahko izpolnil vsaj polovico.

Finančni program še vedno čaka

Po štirih mesecih, odkar se je začelo fiskalno leto (1. 7. 70), še vedno čaka na rešitev osem finančnih predpisov, v katerih je obseženo okrog 121 milijard dolarjev, s katerimi bi vlada lahko veliko storila, rešila veliko svojih obljub.

Vlada do danes še ni odobrila finančnih sredstev za obrambo, kmetijstvo, delavstvo, stanovanjsko vprašanje, zdravstvo, socialo, revščino, vesoljske raziskave in zasluge veteranov. V vsa ta kislja jabolka bo moral vgrizniti novo izvoljeni kongres in vsaj delno rešiti vse zastavljene naloge.

Bremena federalnih držav

Mnogi guvernerji se že sedaj pritožujejo vladi, da je federalnim državam naložila odločno preveč finančnih bremen, kot na primer kritje izdatkov za socialno skrbstvo, ki bo skupaj z drugimi finančnimi izdatki nekatere države privedlo do bankrota. Zanjih dvanajst mesecev je prejele socialno pomoč že dva milijona ljudi, ta pa je narastla od 2,1 milijarde dolarjev na 12,7 milijarde dolarjev. Nixon si prizadeva uporabiti svojo izvršilno moč pri vseh navedenih obljubah, ne da bi moral prositi za pomoč kongres.

Poleg vseh teh nevšečnosti raste tudi primanjkljaj. V prvi zaključni bilanci je imel Nixon velik finančni uspeh, letos ga ne bo. Hud deficit, ki bo zelo porazno vplival na ameriško gospodarstvo, pa bo moral Nixon zabeležiti prihodnje leto. Letošnje fiskalno leto bo zmanjkalo 15,9 milijarde dolarjev, prihodnje leto pa za polovico več. Prav gotovo bodo povzročili veliko nezadovoljstva tudi novi zvišani davki, kajti če ne bodo tega takoj storili, bo zaradi tega še nadaljnjih 10 milijard dolarjev deficiita.

Hitro raste tudi vladna poraba finančnih sredstev v neobrambnem programu, medtem ko vračanje pada pod pričakovanje. Poleg tega hitro narašča nezaposlenost, ta pa se bo leta 1972 in 1973 še stopnjevala. Nekateri predsednikovi svetovalci zagotavljajo, da davke ne bodo povečali vse dotlej, dokler ne bodo uredili problema naraščajoče nezaposlenosti. Drugi pa dokazujejo, da si mora vlada za vsako ceno zagotoviti

finančna sredstva in ji ne preostane veliko časa za odlašanje.

Med Nixonovo predvolilno kampanjo je bila Amerika v nekem mirnem latentnem stanju, zato si je lahko tudi veliko obetal od svojega štiriletnega vladanja. Toda že leta 1968 so pričeli neverjetno hitro naraščati kriminal, brezpravnost in nasilje v študentskih krogih, kakršnega ZDA v zadnjih 20 letih ne pomnijo. Sedaj so svetovali predsedniku, naj zahteva od kongresa, naj visokim šolam ukinejo vso pomoč federalne vlade, da bi se študentje streznili. Za naraščajoči kriminal, trgovino z mamili in pornografijo pa mu svetujejo popolno spremembo federalne zakonodaje in postavitev na veliko bolj konservativne osnove.

Novi obrazi v vladnih vrstah

Poznavalci pričakujejo v naslednjih dveh letih velike personalne zamenjave v vladi: sedanji pravosodni minister John Mitchell bo verjetno zapustil svoje mesto v začetku prihodnjega leta, se vrnil v advokatsko pisarno Nixon-Mitchell v New York ter vodil Nixonovo volilno kampanjo leta 1972. Najbrž ga bo na sedanjem mestu zamenjal Richard Kleindienst. Vsi pričakujejo, da se bo William Rogers umaknil s sedanjega položaja, kot tudi sekretar za notranje zadeve Hickel. Prav tako se bo poslovil od svojega položaja minister zakladnice David Kennedy. Obveščeni krogi računajo, da bo zelo

veliko personalnih sprememb tudi v drugih administrativnih krogih, tja do najnižjih položajev.

Rešitev vietnamskega vprašanja

V mednarodnih vprašanjih bo v teh dveh letih najbolj pomembna rešitev vietnamskega vprašanja, in sicer takó, da do leta 1972 umaknejo iz Vietnama vse ameriške čete.

Zelo pomembno in celó odločilno bo predsednikovo dogovarjanje in soglašanje s SZ, kajti Američanom ni vseeno pri spoznanju, da vsak trenutek ob kateremkoli lažnem alarmu SZ lahko pošlje na vsa ameriška mesta kopico jedrskega orožja. Prav takó bo v teh letih pomembno tiho dogovarjanje med ZDA in Kitajsko.

Ceprav se Nixon in mnogi politiki dobro zavedajo, da SZ zlepa ne bi tvegala nuklearno vojno z ZDA, je veliko bolje v kratkem času sprejeti pogodbo o medsebojnem nenapadanju in zmanjšanju proizvodnje atomskega orožja.

Nixonovo administracijo, kot je videti, čakajo mnoga, skoraj nerešljiva vprašanja. Če jih bo rešila vsaj delno, potem lahko računa na zmago na predsedniških volitvah leta 1972, sicer bo morala prepustiti krmilo ZDA bolj sposobnim.

US NEWS AND WORLD REPORT 9. 11. 70.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

AKTUALNA vprašanja kadrovske politike v Sloveniji. Štirinajsta seja Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Tema dneva 3. Urednik: Matija Murko. Oprema: Marjan Rombo. Komunist. Ljubljana 1970. 68 str.

AKTUELNI problemi daljega razvoja našeg političkog sistema. Dokumenti. Urednik: Savo Martinović. Komunist. Beograd 1970. 168 + (II) str.

BEVK, France: Vihar. Spremná beseda: dr. France Koblar. Oprema: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1970. 282 + (II) str.

BEVKOVA knjiga. Izbral, uredil in spremno besedo napisal: Bogomil Gerlanc. Opremila in knjigo tehnično uredila: Edita Kobe. Mladinska knjiga. Ljubljana 1970. 210 + (VI) str.

BRITOVSEK, Marjan: Anton Fűster in revolucija 1848 v Avstriji. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1970. 425 + (VI) str. Med tekstom slike in faksimili.

CHARRIERE, Henri: Metulj. Prevedel: Branko Madžarevič. Opremila: Vanda Mušič. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 514 + (III) str.

CILIGA, Vera: Slom politike Narodne stranke. (1865—1880) Izvanredno izdanje Matice hrvatske. Glavni urednik: Vlatko Pavletić. Oprema: Alfred Pal. Zagreb 1970. 313 + (II) str. + 1 sl.

ČULINOVIĆ, Ferdo: Okupatorska podjela Jugoslavije. Ratna prošlost naših naroda 118. Urednik: Esad Tihić. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1970. 688 + (I) str. + 31 str. sl.

DAVIDSON, Lionel: Zaklad ob Jordanu. Prevedel: Janko Moder. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 80. Založba Obzorja. Maribor 1970. 285 + (III) str.

DOBRILA, Pavle: Bibliografija narodnoosvobodilne in antifašistične borbe na Koroškem. Izdal in založil Vestnik koroških partizanov. Ljubljana 1970. X + 49 str.

GUILLAIN, Robert: Kitajska. Prevedel: France Sušteršič. Predgovor: Miran Suštar. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod Borec. V Ljubljani 1970. 342 + (II) str.

JOVANOVIĆ, Dušan: Norci. Zgodovinska igra 63. Opremil: Matjaž Vipotnik. Založba Obzorja. Maribor 1970. 50 + (I) str.

KIRST, Hans Hellmut: Pravica pesti. Prevedel: Silvester Škerl. Opremil: Boro Rotovnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 237 + (II) str.

KOCIJAN, Gregor: Delavci in kultura. Javno mnenje 26. Republiški svet sindikatov Slovenije, Center za raziskavo javnega mnenja. Ljubljana 1970. 46 str.

KOVIĆ, Kajetan: Vetrnice. Izbirne pesmi. Opremil: Janez Boljka. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 119 + (I) str.

KRONOLOGIJA SKJ. 1919—1969. (Avtorji:) M. Sentić - S. Sigetlija - M. Potočki. Urednik: Srečko Ljubljanovič. Likovno

opremio: Svetozar Domić. Stvarnost. Zagreb 1970. 283 str.

LO-JOHANSSON, Ivar: Samo mati. Iz danščine prevedla: Milena Brnich-Hansen. Ljudska knjiga 108. Prešernova družba. V Ljubljani 1970. 422 + (II) str.

LUDWIG, Emil: Napoleon — veliki Korožčan. Prevedel: Josip Vidmar. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 20. Založba Obzorja. Maribor 1970. 485 + (II) str.

MALENSEK, Mimi: Kdo bo tebe ljubil. Kronološki zapis. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 533 + (II) str.

MED ideali in resničnostjo. »Moralni vidiki dela v družbenih dejavnostih«. Javno mnenje 23. Republiški svet sindikatov Slovenije, Center za raziskovanje javnega mnenja. Ljubljana 1970. 146 str.

PETELIN, Stanko: Gradnikovci. Tretja slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Ivan Gradnik«. Zapiski o vojnih brigadah 20. Odgovorni urednik: Mensur Seferović. Narodna armija. Beograd 1970. 181 + (VI) str. + 8 str. sl.

PLAUTUS Titus: Amfitritio. Poslovenil: Kajetan Gantar. Opremil: Janez Vidic. Iz antičnega sveta 13. Obzorja. Maribor 1970. 158 + (II) str.

ŽIVILSKI KOMBINAT

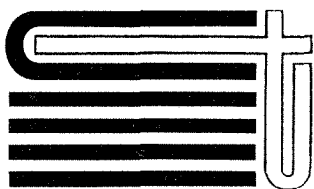
»ŽITO«

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 154

Vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
želimo srečno in zadovoljno novo leto 1971.

Se priporoča cenjenim kupcem s svojimi izdelki!

g r a f i č n o p o d j e t j e

cetis celje

trg V. kongresa 5, tel. 23-72

KVALITETNO TISKA:

- knjige, revije, časopise;
- kataloge in prospekte ekonomsko propagandnega značaja v eni ali večbarvni izvedbi;
- neskončne obrazce za elektronske računalnike;
- zloženke (snap-out) za racionalizirano poslovanje v različnih izvedbah in barvah.

OPRAVLJA:

- kartonažerske, knjigoveške, galanterijske in klišarske storitve.

NUDI:

- brezplačne strokovne nasvete pri oblikovanju tiskovin in obrazcev.

TOVARNA ORGANSKIH KISLIN

**ILIRSKA BISTRICA
VOJKOV DREVORED 14**

proizvaja: citronsko kislino
vinsko kislino
mlečno kislino
metavinsko kislino
pektizym

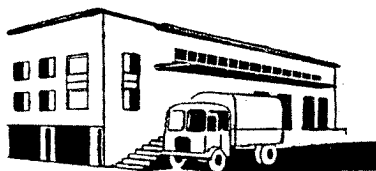
*Želi vsem poslovnim prijateljem srečno in uspešno
novo leto.*

»JADRAN«

EXPORT-IMPORT

Obrat: Transport in skladišča

SEŽANA

»Obrat opravlja poleg svojih rednih uslug javnega in carinskega skladiščenja blaga ter prevoznitva tudi konsignacijske storitve. Iz svojih skladišč promptno dobavlja gospodinske stroje renomirane italijanske firme INGIS.«

Vsem poslovnim prijateljem in delovnim ljudem želimo srečno in zadovoljno NOVO LETO 1971.

**INDUSTRIJA PLASTIČNIH IN KOVINSKIH
IZDELKOV
PLASTIK**

**PREDSTAVNIŠTVO: BEOGRAD,
KNEZ MIHAJLOVA UL. 23**

KANAL PRI NOVI GORICI

**TELEFON (065) 78-020
TELEGRAM PLASTIK KANAL**

PROIZVAJAMO:

plastične nosiljke za transport pijač, povrtnin, sadja itd.
plastične izdelke od 0,1 do 50 litrov z napisi za potrebe prehrabene, kemične, farmacevtske in kozmetične industrije (plastenke, ročke, balone itd).
kovinske palete: ravne in boks-standardne in specialne.

Se priporočamo!

Srečno in uspešno novo leto 1971 želimo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem